

P. Vas János

A betyárvilág társadalmi háttere, kiterjedése és korszakai Magyarországon

A Magyar Értelmező Kéziszótár (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.) szerint a jelenkori magyar köznyelvben a *betyár* szó kevésbé pozitív tartalmú. Tréfás értelme „vásott, csintalan gyerek”, a pejoratív pedig „hitvány, semmirekellő ember”. Történetileg „útonálló, fosztogató szegénylegény” a jelentése. Az értelmezés „szegénylegény” tagjából kiérezhető némi rokonszenv, de csak árnyalatnyi. A szótárban nem jelenik meg a betyár másik jelentése, a szegényekért bosszút álló, az urakkal, a mindenkori hatalommal szembeszálló lázadó bandita. A szócikk szerzője szerint a *betyárbecsület* fogalma alatt sem általában a magunkfajtaival való szolidaritás, a felsőbbiséggel szembeni összetartás erkölcsi kódexét kell értenünk, mert az csupán „helytelenül értelmezett bajtársiasság, amely szerint a cinkosoknak nem szabad egymást elárulniuk”. Ez a szócikk kevésbé fedi a betyár terminus történelmileg kialakult valódi tartalmát, különösen pedig a néphagyomány bizonyos rétegeiben megjelenő értelmezését, amely ehhez a szóhoz pozitív tartalmakat kapcsol.

A *betyár* szó a magyar nyelvben perzsa, illetve oszmán-török eredetű. Perzsa formája *bikar*, *batiar*, ez az oszmán-törökben *bikiar*, *bekiar* alakban élt. A magyarba valószínűleg szerb közvetítéssel került. Egy 1754-ben kelt kecskeméti jegyzőkönyvben a *becar* kifejezés „junggeselle, legény, zsoldos” értelemben tűnik fel. A szó a 18. század végére általában családdal és állandó lakhellyel nem rendelkező, foglalkozás nélküli legényt, dologtalan suhancot jelölt, bár – ritkábban – nőkre is alkalmazták, sőt családnévként is megjelent. Különböző összefüggésekben más-más a jelentéstartalma. 1792-ben például nőtlen, rátarti parasztlegény, 1807-ben disznópásztor, 1808-ban nyalka legény. Használták rendes szolgálatban nem álló leányra-legényre, urasági cselédekre, zsellérekre, sőt hajóvontatókra is. Rabló, útonálló értelemben először Dugonics András *Etelkájában* tűnik fel 1788-ban. Fegyveres bujdosó jelentésben főleg az Alföldön használták, de ugyanott jelenthetett duhajkodó, hősködő, dologkerülő személyt, amolyan falurosszát is.

A hatósági dokumentumokban elvétve, a sajtóban és a ponyván gyakrabban fordul elő a mait megközelítő értelemben. Úgy tűnik, elsősorban a pásztorok és maguk a szociális banditák használták, mint a közönséges, a hagyományos értékrend szerint elítélendő bűnözőktől megkülönböztető kategóriát, amelynek a kétségtelen negatív tartalom mellett pozitív árnyalata is volt. Sisa Pista vallomásában, az 1800-as évek második felében, saját státuszát a következőképpen határozta meg: „betyár voltam, bandám volt”. Ebben az időszakban írta Diószeghy Tádé csendbiztos: „a betyárnak a pásztorok és kerülők ételt, italt visznek, kívánságait teljesítik”.

A betyár szó a Dunántúlon kevésbé honosodott meg. A vármegyei iratok a kujtorgó, járkáló, duhaj kifejezéseket használták, sokszor illesztve hozzá a „fegyveres” jelzőt, hogy érzékeltessék az említett személyek veszélyességét.

Az irodalomban gyakran a betyár szinonimájaként használt *szegénylegény* a 17. és 18. századi háborúskodások idején még önkéntes szabad katonát, szerződés, állandó megélhetés nélkül tengődő fegyverest jelentett. Ez az időszak azonban messzire esik vizsgált korunktól, és a 19. századi híres betyárok népköltészeti alakját, tevékenységük előzményeit az egy évszázaddal korábbi kuruc bujdosókig közvetlenül visszavezetni a ma rendelkezésre álló adatok alapján kockázatos vállalkozás. Az eltérő társadalmi és történelmi környezet eltérő életformát hozott létre. Buga Jakab és a kacagányos kuruc vitézek nem rokoníthatók direkt módon a feudalizmus válságidőszakának társadalmi banditáival. Ezt nem csak az igazolja, hogy egzakt módon nem mutatható ki közöttük semmilyen kontinuitás, hanem *társadalmi* hátterük, szerepük, céljaik, életmódjuk, módszereik is mások voltak. Elképzelhető, hogy a török háborúk és a Habsburg-ellenes rendi mozgalmak idején léteztek a későbbi betyárokhoz hasonló, jobbágyi eredetű, urakat nyugtalanító magyar pásztorbanditák, de efelől semmiféle értékelhető adattal nem rendelkezünk. Szemben a Habsburg Birodalomban élő más népekkel, akiknek legnagyobb betyárhősei, a szlovák Juraj Jánosik és a román Gligor Pintea II. Rákóczi Ferenc kortársai voltak, vagy az őt közvetlenül követő korszakban éltek, mint a hucul Oleksza Dovbus.

A *szegénylegény* szó, amely a kuruc kori, majd a 19. századi irodalom hatására a bujdosó (vitéz) szinonimája lett, a 19. század népryelvében valami hasonlót, de mégis mást, a pásztorbandita társadalomból való kiszakadási folyamatának egy bizonyos, kezdeti stációját jelöli. *Szegénylegénynek*, általában szánakozó színezettel az állandó szállás nélkül vándorolni, megélhetésükért kéregetni kényszerülőket neveztek. A *szegénylegény* ebben a felfogásban már törvényen kívüli, de még nem rabol, csak kéreget, vagy inkább zsarol ételt-italt magának, takarmányt a lovának. Ez történhet fegyveresen is, de nyílt erőszak alkalmazása nélkül, és a felkeresett „adakozók” eleinte csaknem mindig ismerősök, földiek, hasonló rétegbeli pásztorok, majd, ahogy a csavargó egyre erőszakosabbá válik, tanyás-gazdák, uradalmi intézők, ispánok. Zaklatásuk elkerülése végett akasztottak ki éjszakánként a tanyák falára élelemmel megrakott „betyártarisznyát”, a nekik adott adományokat számolták el az uradalmi könyvelésben „szegénylegényszánás”-ként, „szegénylegény-kommenció”-ként.

Sisa Pista, akinek fennmaradt vallomásából jól ismerjük életfelfogását és saját szerepéről alkotott véleményét, váltig állította, hogy ő sosem rabolt, csak kért. A „mindennapi szegénylegényektől” csak abban különbözött, hogy azoknál nagyobb bátorsággal és több szerencsével folytatta zsarolásait. A Savanyú elleni vádiratból kiderül, hogy egyik pásztor rejtegetőjük azzal az indokkal kért számukra ételt gazdája feleségétől, hogy börtönből szabadult „szegénylegények” érkeztek hozzá. A már idézett értelmező szótárban a *szegénylegény* szócikk a következő: „A jobbágyi kötelezettségek, a katonáskodás stb. elől bujdosó, olykor útonállásra is vetemedő ember”.

Gönczi Ferenc a somogyi betyárvilágot vizsgálva az általában fegyverként, a többi pásztorhoz hasonlóan legfeljebb baltát hordó menősoket, kujtorgókat nem tartja a betyárral, a „fegyveres csavargóval” azonos kategóriának. Ők, „akik szegénylegénynek mondták magukat”, összeverődtek, zsaroltak és csak kis tételben raboltak, főleg élelmet és ruhánumút. Sisa Pista egyik társa, Tózsér így jellemezte börtönből való szökése utáni helyzetét: „szolgálatot kerestem, de sehol sem fogadtak be írás nélkül, csak úgy, *szegénylegény módjára*, kéregetésből éltem, ha tanyára nem akadtam, megháltam a mezőben, a szalmakazalban. Koplaltam eleget”.

A szegénylegény, járódó tehát még nem betyár, nem bandita, de könnyen azzá lehet, ha bandába verődve felfegyverkezik, és már látszat szerint sem csak zsarol, hanem fosztogat, rabol. A pontos határvonal a két típus között persze ritkán vonható meg egzakt módon.

A betyár kifejezést a nép a hétköznapiakban ritkán, a hivatali iratok pedig még ritkábban használták. Annál gyakoribb viszont a mindennapi valóságtól elvonatkoztató népköltészet alkotásokban. A mondákban, balladákban, dalokban az urakat megalázó, megleckéztető, a szegények nevében fellépő és sérelmeikért elégtételt vevő rabló, vagyis a szociális bandita neve a betyár. Ezt az esendőségében, üldözöttségében rokonszenvet ébresztő, mindig a „szegény” epitheton ornans-sal illetett alakot már élesen elkülönítik a közönséges bűnözőktől, akikre más kifejezéseket használnak.

Az ormánysági tájnyelvben a szociális bandita neve „járódó, bujdosó”. A gonosz, szegényt is kifosztó, kegyetlen, minden moralitást nélkülöző bűnöző neve „dúló”, „séló”. Őket a falusi nép rettegte és megvetette. Más tájakon hasonlóan pejoratív kifejezés a kapcabetyár, zshivány, haramia. Ők nem disztingváltak, csak az anyagi haszonszerzés vezérelte őket. Gyakran kegyetlenkedtek és nyakra-főre gyilkoltak. Az egykori pandúr, a bihari Osváth Pál szerint: „A valamire való betyárok sokat tartottak arra, hogy születéshelyükön és ahol jó ellátásban részesültek, kárt ne tegyenek. Aki ilyet tett, a többi lenézte, a nép pedig kapcabetyárnak nevezte. Kapcabetyárnak hívták még a kocsmában kötözködő és az aprómarha lopással foglalkozó legényeket. Az a betyár, aki ló és baromlopással foglalkozott, aprólékos tárgyakat lopni rangja alatt való dolognak tartotta, és sértésnek vette, ha ilyen hírbe hozták.”

Általánosan megfigyelhető, hogy bizonyos, a betyárral kapcsolatos pozitív színezetű kifejezések a bandita törvényenkívüliségét tükrözik, ezzel érzékeltetve ugyanakkor kiválóságát, sok esetben a szó valódi értelmében, a civil társadalom kötelékeiből, de védelméből is történt *kilépés* jelzésével. A betyárnak álló „maga mögé teríti a szűrt”, „szaladóban van”, „szabadságba helyezi magát”. Gyakori a „künnálló” jelző a periratokban is, az illegalitásba vonulást a „kiállt”, „félreállt” szavakkal fejezik ki. A bandakötelékben elkövetett fegyveres rablás mellett a társadalomból való illetően kirekesztődés, az állandó üldöztetés a „szociális bandita” másik jellemzője. Osváth Pál, aki egykori bihari csendbiztosként meglehetősen jártas volt a témában, futóbetyároknak nevezi az Alföld társadalmi banditáit. Néhány irodalmi értelmezéssel szemben ez nem az illetők alacsonyabb rangját, gyalogos voltát jelenti, hanem azt, hogy – mai szóval – illegalitásban éltek, folyamatos volt az utánuk való hajszá. A kifejezés a Ráday-féle dél-alföldi kormánybiztosság aktáiban is megjelenik, a rabjegyzékben három befogott személy foglalkozásaként „futóbetyár” van megjelölve. (Rózsa Sándor dossziéja szerint „hívata, mestersége: betyár”.)

Egy magas rangú megyei hivatalnok szavai szerint: „Fő vonás az a magyar betyárban, hogy több időig sehol sem tartózkodik, minden éjjelét s nappalát máshol tölti.” A családjával együtt, állandó lakhelyen élő, a nyilvánosság előtt „civil” foglalkozást folytató és csak éjszaka, titokban bűnt elkövető személy tehát nem minősül betyárnak. Jáger Jóskát egy 1827-es körözés „gonosztevő *nappali* rabló”-ként jellemzi. Gönczi szerint „már pedig betyárnak csak az állandóan összehervekedett olyan egyént tekinthetjük, akinek más foglalkozása a rabláson s lopáson kívül nem volt, s a szabad ég alatti erdőségeken s egyéb rejtkehelyet biztosító területeken tanyázott, [...] kit a hatóság úgy említ, mint zshiványt, haramiát, vagy nyomatékkaal kiemeli közveszélyességét még akkor is, ha csak enyhébb elnevezésű kujtorgó, csavargó elnevezéssel említi meg”.

Csapó Csabának a Ráday-féle dél-alföldi kormánybiztosság működéséről írott tanulmánya szerint a dél-alföldi betyárokat az jellemezte, hogy döntően nem alkalmi elkövetők, hanem a bűnözést életmódnak, vagy legalábbis szűk környezetük általános normái által elfogadottnak tekintő személyek voltak. Fontosnak tartja, hogy ezek az elkövetők személy szerint ismertek, „mert csak ez biztosíthatja a lakosság állandó félelemben tartását és sajátos lojalitását”. Ráday szerint futóbetyárok (vagyis szociális banditák) azok voltak, akik nyíltan raboltak, személyük pedig ismert volt. A kormánybiztos ezt a bűnöző típust könnyen elfogadottnak tartotta, szemben azokkal, akik csak éjjel raboltak, nappal viszont rendes foglalkozásukat folytatták. Nehezítette szerinte ugyanakkor a betyárok befogását „a nép mélységes erkölcsi süllyedése és a rablóktól való félelme”, ami miatt Ráday emberei a társadalomtól semmilyen segítséget nem várhattak.

Az irodalmiaszkodó kifejezéssel „igazbetyárnak” is nevezett bandita tehát életvitel-szerűen űzi a fegyveres rablást és állandó üldöztetés alatt áll. Erre a bűnöző típusra Rózsa Sándor perében, az 1870-es évek elején az iratok megszóvegezői, írnokok, bírások, ügyészek egyaránt a „betyárbandita” terminust alkalmazták.

A betyárnak a korabeli hatósági iratokból kivehető képéhez a hírnév is hozzátartozik. A körözvényeken, vádiratokban gyakran jelennek meg a csavargó, rabló kifejezés mellett a „híres”, „nevezetes”, „ismeretes”, „hírhedt” jelzők. Csak az volt betyár, aki „hírnévre vergődött”.

Végül szót kell ejteni a betyár-banditizmus legkényesebb és legvitatottabb kérdéséről, a szociális motivációról, a „Robin Hood-izmusról”, vagyis arról a közhelyről, amely szerint a betyár „amit a gazdagtól elvesz, odaadja a szegénynek”. Ez a szerep a különböző világnézetű és társadalmi hovatartozású emberek gondolkodásában még ma is más-más megvilágításban jelenik meg. Gyűjtési terepgyakorlattal rendelkezők tanúsíthatják, de a folklórközlésekből is kiderül, hogy a betyárvilág emlékéhez másképpen viszonyul egy hódmezővásárhelyi jómódú paraszt-polgár, vagy egy dunántúli „jógazda” leszármazottja, mint a pásztor vagy a cselédek utóda. Ugyanakkor aligha lehetséges egzakt módon bizonyítani akár egyik, akár másik felfogás igazát vagy megalapozatlanságát.

A kérdésfelvetés természetesen nem az egyes betyárok tudatos és következetes viselkedésére vonatkozik, bár azzal is érdemes foglalkozni, hanem a tevékenységük mögött megbúvó, annak egyes részleteiben tetten érhető, valószínűsíthető gondolati, világnézeti, érzelmi elemekre, amelyek majd a népköltészetben megjelenő idealizált hős alakjában már meghatározóak lesznek. Hogy csak egy alaposan ismert példát vegyünk: a közép-dunántúli Savanyú-banda kapcsolatainak végigtekintve általában szegény, gyakran nyomorgó emberekkel találkozunk, főleg pásztorokkal. A zsákmányt értéken alul átvevő és annak többszöröséért továbbadó orgazdák természetesen kivételek voltak ez alól, bár ők is csak a falusi nincstelennel összehasonlítva voltak gazdagnak mondhatók. (A források alapján a Felső-Tiszavidéken más volt a helyzet. Ott a lopott jószágot jól szervezett, a hatóságokkal korrupt módon együttműködő, a végrehajtó banditákat ravaszul és kegyetlenül kihasználó, sőt zsaroló kismemesi bűnszövetkezet sejjik fel a történetek hátterében.)

A juhászszámadó vállalkozók a bojtárokhoz képest jómódúak voltak, de az „osztálykülönbség” ellenére velük is összekötötte a betyárokat a „rendi” együvé tartozás, a pásztor-szolidaritás. A Dunántúlon és másutt a pásztorok iránt a betyárok szinte teljes bizalommal viseltettek, és jó viszonyt ápoltak a hasonló helyzetű, szintén bérmunkából élő, tulajdon-

nal nem rendelkező uradalmi cselédséggel is. Ennek a szolidaritásnak jellemző példája a rajtuk esett sérelmekért való bosszúállás, amely minden területen dokumentálható gyakorlat volt.

A történelem azt mutatja, hogy amikor az alávetteknek már nagyon elégük van a rajtuk élösködő „urakból”, szívesen találnak hősökre azoknak személyében, akik nevetségessé teszik, megszegyenítik a „felül lévőket”, megkérdőjelezzik hatalmuk mindenhatóságát. Így a betyár, ha nem is „adta oda szegényeknek, amit elvett a gazdagoktól”, mégis, bűnözőként is az előbbieik képviselője, vágyaik megtestesítője volt az utóbbiakkal szemben.

A szociális banditizmus megítélésében régóta két véglet uralkodik mind a köztudatban, mind a néprajzban és a történelem-tudományban, már ha az utóbbi hajlandó egyáltalán figyelemre méltatni a jelenséget. Az egyik felfogás szerint a betyár a társadalmi lázadó, ha úgy tetszik a „forradalmár” (bármit is jelentsen ez a szó) egy ösztönös, primitív, őseréjű típusa, így bizonyos korokban a nemzeti és osztályküzdelmek élharcosává léphet elő. A szkeptikus megközelítés inkább arra hajlik, hogy a betyárok közönséges bűnözők, akiket a nép és az irodalom romantikus felfogása idealizál, mivel szüksége van esendőségükben és vétkességükben is felmagasztalható hősökre.

Az első nézet bizonyos ritka esetekben, mint amilyen például a román Gligor Pintea tragikus szerepe a Rákóczi-szabadságharcban, a balkáni törökellenes hajdut-hajduk-kleptisz mozgalom, vagy az 1860-as évek dél-itáliai brigantaggio-ja, közel állhat a valósághoz, de semmiképpen sem általánosítható a „betyárság”, mint történeti magatartásforma legalább három évszázadra visszakövethető történelmének egészére. A sok kétely és kérdőjel ellenére nyilvánvaló, hogy szociális motivációnak léteznie kellett, ha a valóságban csak a legritkább esetben nyilvánult is meg közvetlen formában. Azt mindenesetre elmondhatjuk, hogy a népi fegyveres bandita bizonyos történelmi szituációkban valóban a társadalmi lázadás (forradalom vagy ellenforradalom) potenciális gerillája, sőt élharcosa is lehet, ahogyan Sztjepan „Sztjenka” Razin Oroszországban, Rózsa Sándor Magyarországon, vagy Francisco „Pancho” Villa Mexikóban.

A második vélekedés (mármint, hogy a betyárok egyszerűen közönséges bűnözők) első pillantásra kevésbé tűnik elvontnak és ideologizáltnak, mégis számos kérdést vet fel. Betyárok azok voltak, akiket a nép, *beleértve önmagukat is*, annak tartott. Velük egy időben és ugyanazokban a körzetekben más bűnözők is működtek, rájuk azonban nem alkalmazták a pozitív csengésű betyár elnevezést, vagy más, akkor és ott használatos, azonos értelmű terminust (szegénylegény, szabadlegény, pajkos, duhaj, járódó stb.). Nehezen fogadható el az a feltételezés, hogy a nép, annak is szegényparaszti, pásztori része csak úgy találmra választott ki néhányat a köztörvényes bűnözők közül, és minden alap nélkül hősi erényekkel ruházta fel őket.

A betyár és a közönséges bűnöző (kapcabetyár, haramia, gonosztevő, zsvány stb.) közötti különbségtétel nem vizsgálható egy fontos elem, a *tradicionális tudat* bevonása nélkül. Ez a tradicionális tudat kialakított egy normarendszert, amely a rablók egy részét betyárrá emelte, ha megfeleltek kritériumainak. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a folklórköltészet ezt a normarendszert olyan elvont, általánosított és uniformizált formában tükrözi, ahogyan az a valóságban sohasem valósult meg. („Az igazi betyár csak a gazdagoktól rabol, a szegényeket segíti; nem öl, csak önvédelemből vagy bosszúból; nem bánt nőket és gyerekeket; bőkezű a vele szemben jóindulatúakkal; szembeszáll a túlerővel; nem adja meg magát stb.”)

Ennek a tradicionális tudatnak, kritériumrendszernek nyilvánvalóan a pásztorból lett betyár is birtokában kellett, hogy legyen. Így, amikor különböző (jellemző, de másutt vizsgálható) okok folytán törvényen kívülivé vált, tulajdonképpen maga dönthette el, hogy ennek az értékrendnek, a magatartásforma elvárásainak eleget téve „betyár” vagy azokat figyelmen kívül hagyva „zshivány” lesz-e, azaz tartja-e magát a betyárbecsülethez. Ennek, a népköltészet által már a 19. század első felében meglehetősen kialakult formában megfogalmazott erkölcsi „kódex”-nek megfelelő viselkedés azután visszahatott a társadalmi környezetre, amely idealizálta, sztereotípiákkal ruházta fel a betyárt, a valóságnak gyakran igen kevésbé megfelelő módon.

A Dömötör Sándor által „betyárromantikának” nevezett jelenség létrejöttének folyamata tehát – leegyszerűsítve – a következő: kialakul a betyárhős jellemzőinek uniformizált rendszere; a törvényenkívüliséget választó vagy arra kényszerülő bűnöző ennek a normarendszernek a szem előtt tartásával betyárként viselkedik; a nép ezért betyárnak tartja és sztereotípiákkal ruházta fel, ha úgy tetszik, idealizálja. Láthatóan ebben az esetben is felmerül a tyúk és tojás elsőbbségének kérdése, de ezt most sem tudjuk megoldani.

A folklórban az egyes betyárok alakja, valós élettörténetük elveszti egyszerűségét, egységét, emlékük néhány évtized alatt elmosódik, és a tradicionális tudat uniformizáló hatására a közösségben már általánosan létező, társadalmi rétegenként és területenként némiképpen eltérő, mégis alapjaiban egységes betyármodell, betyárideál jellemzőit ölti magára. Melyek azok a kritériumok, amelyek a magyar szociális banditát a 19. században, a feudalizmus kapitalizmusba való átmenetének korában jellemzik? 1. Tevékenységére a fegyveres banditizmus, a rablás, útonállás, az erőszakos állatelhajtás jellemző. 2. Bandakötelékben tevékenykedik. 3. Származását tekintve általában vidéki közrendű, csaknem minden esetben pásztor. 4. Betyárrá válása valamely kisebb bűncselekmény miatt következik be, mivel az ezért kapott aránytalanul súlyos büntetést nem hajlandó elviselni, vagy pedig a katonai szolgálat elől menekül. 5. A bűnözést életformaként vállalja fel, lakása, munkája nincs, nem alkalmi, hanem „nappali” rabló. 6. Mivel túlélésének feltétele a nép, vagy legalábbis annak egy része, főként a pásztorok támogatása, tetteiben, áldozatai ki- és módszerei megválasztásában disztinívál, betart bizonyos viselkedési normákat, hogy megfeleljen a hátszágát adó rétegek közösségi értékrendjének. A legfontosabb korlát, hogy nem ölhet, csak harcban vagy jogos bosszúból. 7. Az urakkal, a hatalom képviselőivel, az „idegenekkel” szemben a hagyományos élet rendjét védi, szembeszáll a „régijó világot” fenyegető „jogellenes” jelenségekkel. 8. Bosszút áll az elesettek, igazságtalanul megaláztatott sérelmeiért. 9. Szociális érzékenysége nemcsak abban nyilvánul meg, hogy gazdagokat rabol ki, de abban is, hogy ezt – kimondva vagy kimondatlanul – a szegények nevében teszi, és gyakran segíti, támogatja jelképesen vagy valós anyagiakkal a rászorulókat. 10. Tudatosan növeli reputációját, ambicionálja az „igazbetyár” szerepet, a „jó hírét” megkérdőjelező módszereket lehetőleg kerüli, a hitelét rontókat megbünteti.

A betyár deviáns volta nem kétséges, de tetteiben tudatosan vagy ösztönösen mégis a nép ellenállását jeleníti meg, és igyekszik jóvátenni a társadalom igazságtalanságait. A nép számára jelkép, egy elvileg lehetséges alternatívát testesít meg, amennyiben mer és képes szembeszállni az elnyomókkal. Valóságos személyisége és élete gyakran kevésbé felel meg a „szociális bandita” ideáljának, de törekszik erre a szerepre, és a nép egyes rétegeinek tudatában, folklórában be is tölti azt.

*

A 19. századi Magyarországon a banditák nagy többsége a pásztorok közül került ki. A század elejének ritkásan sorjázó adataiban ez a jelenség még viszonylag kevésbé érhető tetten, de a későbbi évtizedekben, az iratanyag szaporodásával már szembeűnő.

Az 1860-as évekig nagyjából azonos módszerű hadkiegészítési szisztéma, vagyis az erőszakos katonaszedés, amely a betyáréletbe menekülők legnagyobb részét „kitermelte”, szintén összefüggésben van a jelenséggel. Feltételezhetően a „kötéllal fogott” újoncok nagyobb része már eleve a garázdaságra, lázongásra hajlamos, deviánsnak ítélt vidéki csoportok, elsősorban a pásztorok közül került ki. Gönczi Ferenc szerint a feudalizmus idején a somogyi betyárok túlnyomó többsége pásztorszarmazék katonaszökevény volt, kisebb hányaduk a rossz bánásmód miatt urától megszökött jobbágy. Katonának is a duhajkodó, verekedős, szófogatlan legényeket, a falurosszait, az uradalmi cselédek „legelját” adták a községek elöljárói.

A magyar vidék társadalmában a pásztorok „külön rend”-et alkottak, természetesen nem a fogalom feudális jogi értelmében. Paládi Kovács Attila szerint „szociális, kulturális, mentális tekintetben is karakteresen elkülönülő, saját arculatú részét képezték a régi magyar társadalomnak”. Gönczi Ferencet idézve: „akármilyen kevés földdel is, s kis házzal bíró földműves betyáréletre sohasem adta magát, nem ment el pásztornak sem”. A parasztok a pásztorokat jövő-menő, megbízhatatlan népségnek tartották, dologtalan, rosszéletű embereknek, akik nem tisztelik a törvényt. Velük nem barátkoztak, nem házasodtak össze. A pásztorok viszont lenézték a „boglyas parasztot”, magukat hozzá képest szabad embernek tartották, aki a maga ura. Itt tehát a vidéki társadalmon belül egy olyan, a földműves paraszti néptől elkülönülő közösséggel állunk szemben, amelynek többsége híján volt mindenféle termelőeszköznek (föld, telek, igaerő), bérmunkából élt.

A fentiekkel többé-kevésbé már a 19. századi megfigyelők tisztában voltak, ha tapasztalataikat más szavakkal is fejezték ki. (Az igazság kedvéért megemlítenéd, hogy a témával foglalkozó néhány szerző, például Berzsenyi Dániel, Eötvös Károly vagy Herman Ottó ezt a különbségtételt nem alkalmazta, és a pásztorokat egyszerűen a parasztok közé sorolta.)

Hosszú lenne felsorolni az ide vonatkozó közhelyeket. „Pásztor, betyár egyet jelent.” „A betyárvilágot az erdő és a pásztorság szülte.” Szűcs Sándor idézi a Kis-Kunság egyik „fogas” csendbiztosának mondását: „Ha pásztor nem volna, akkor betyár se”.

A bűn megítélése nem volt egyforma a különböző foglalkozási és vagyoni rétegeknél. Az állatokat a földesúr és a hatóság közvetlen ellenőrzésétől viszonylag független körülmények között gondozó, őrző pásztorok a tulajdon fogalmához is másként viszonyultak, mint a társadalom többi része. Ráday Gedeon, a betyárirtó királyi biztos írta: „ezen néposztály [mármint a pásztorok] vallásosság és műveltség hiánya miatt a törvényt nem tiszteli, [körükben] a büntetéstől félelem teljesen elenyészett”.

A pásztorság a vidéki társadalom legmozgékonyabb, helyét gyakran változtató, így a földhöz minden értelemben legkevésbé kötött rétegét alkotta. Életüket iratlan pásztorregulák szabályozták. Körükben az állatelhajtás, illetve annak erőszakos elhárítása és viszonzása nem bűn, hanem virtus volt. Ha az állami, községi fennhatóság ezért kirította a saját jogrendszer szerinti büntetést, azt nemcsak maga az elítélt, de egész környezete jogtalanak vélte a maguk által legitimnek tekintett értékrendet tartva szem előtt. Ismét Gönczit idézem: „Nem utolsó tényezőként tekinthetjük a nép s ezek között a pásztorság

életviszonyaiból kinőtt azon felfogást, mely hagyománnyá szilárdult, hogy az anyagi megkárosítás, lopás, ha gazdagokkal szemben követték el, nem bűn, legföljebb kis vétség, mely erkölcsi érzését nem bánthatja”. Egy 19. századi német utazó megfigyelései szerint „a magyar parasztnak homályos fogalmaik vannak az enyém-tied törvényről. Szerintük csak az a tolvaj, aki emberi kéz által készített tárgyat lop el, amit a természet produkál, az – őseitől örökölt nézete szerint – minden emberé”.

A betyárvilág 19. század eleji létrejöttében tehát megmutatkozik a hadseregszervezés, az újoncszedés erőszakos voltának jelentősége, de már akkor is a pásztorok teheték ki a banditának állók nagy többségét. Ahogyan a feudális gazdasági rend felbomlása a kapitalista társadalom felé haladva egyre inkább veszélyezteti a hagyományos vidéki életformákat, úgy válik egyre nyilvánvalóbbá a bérmunkás pásztorréteg döntő szerepe az új rendszer elleni primitív lázadási forma, a banditizmus kontinuos fenntartásában. Ezért, legalábbis a század harmincas éveitől a magyarországi betyárvilágot pásztorbanditizmusnak is nevezhetjük.

A nem túl nagy számú külföldi szakirodalom szerint a szociális banditizmus egyik jellemzője a határ-vidékiség, a frontier jelleg. Ez a kritérium bizonyos esetekben jól kivethetően érvényesül, máskor viszont nehezen tetten érhető. Eric Hobsbawm hangsúlyozza, hogy a hatalmi struktúrával szemben álló banditák olyan területeken éltek, ahol az államhatalom „gyenge lábbon állt”. A „szociális banditizmus” több száz éves történelmét vizsgálva ez sok esetre érvényes megállapítás. Az Oszmán Birodalomban a kevésbé ellenőrzött balkáni hegységek, a Brit-szigeteken a skót-angol határvidék, a Cári Birodalomban a kozákok lakta tájak, Észak-Amerikában a Vadnyugat „közigazgatáson kívüli” területein volt legélénkebb a bandita-tevékenység. Máshol viszont ez a sajátosság nem látszik érvényesülni, így a 19. századi Magyarországon sem.

A magyar betyárok természetesen előnyben részesítették a természetföldrajzi adottságaik miatt nehezen pacifikálható tájakat, az erdőségeket és a nagy kiterjedésű, gyéren lakott síkságokat. A feltárt anyagban és a folklórhagyományban érzékelhető a vármegyei határok szerepe, bár ennek a szerepnek az értékelése további vizsgálatokat igényel. Néhány banda olyan területeken működött, ahol több megye határa érintkezett, hiszen a helyi intézmények hatásköréből itt könnyen kivonhatták magukat. A hagyomány sokfelé emleget olyan csárdákat, amiknek a közepén haladt át két megye határa, ezért a pandúrok nem tehettek semmit az asztal és egyben a határ túloldalán tartózkodó üldözöttek ellen. Néhányan, pl. Savanyú, ezt a lehetőséget szisztematikusan ki is használták, mindig oda húzódtak, ahol éppen nem volt érvényben statárium, vagy lanyhább volt az üldözés. Ezt a bürokratikus akadályt azonban nagyobb súlyú ügyekben a hatóságok hivatalos úton áthidalták, sőt utólagos jóváhagyás reményében olykor figyelembe sem vették.

A magyarországi betyárvilág területi elrendeződése más logikát követ, nem a határ-vidékiséget. A már érintett természetföldrajzi adottságok mellett, miszerint a bandák a nehezen járható és ellenőrizhető tájakon tevékenykedtek, más territoriális tényezők is szerepet játszhattak. Érdekes lenne megvizsgálni a 19. századi Magyarország felvidéki, délvidéki és erdélyi részeinek közbiztonsági viszonyait, mert ezeken a tájakon magyar nemzetiségű betyárokról nem tudunk, ami helytelen értelmezésben akár etnikai színezetet is adhat a problémának. Közlebb járunk a megoldáshoz, ha abból indulunk ki, hogy az említett

tartományokban a pásztorok tömege nem volt magyar etnikumú, vagy az állattartás tulajdonosi, szervezési háttere volt eltérő.

A 19. századi Magyarország pásztorbanditizmussal leginkább fertőzött területei a következők voltak: 1. A Dunántúl középső és déli része, az akkori Sopron, Vas, Zala, Veszprém és Somogy vármegyék, kisebb mértékben Tolna és Baranya. Ide kell kapcsolnunk a déldunántúli betyárok hátszágának tekinthető Dráván-túli Szlavóniát. 2. A Nagyalföld teljes területe. 3. A Felvidék déli, Alfölddel határos sávja, kisebb mértékben Gömör.

A 19. században mindhárom nagytáj az uradalmi nagyállattartás, így a tradicionális pásztorélet hazája volt, közülük legkevésbé az Északi-középhegység, ami az itteni betyárok kisebb számában is megmutatkozik.

*

A betyárvilággal a magyar történettudomány általában, mint kriminalisztikai közjátékkal, a folklorisztika pedig, mint a színhagyomány egyik tematikájával foglalkozik. A 19. század ebből a szempontból való korszakolását csak műveik bevezetőjében kísérelték meg egyes szerzők. A legkézenfekvőbb módszer, ha az 1848-as jobbágyfelszabadítást tekintjük választóvonalnak. Csakhogy éppen a betyárbanditizmus szociális hátterét jelentő pászortársadalom tömegeit ez csak rendileg, jogilag érintette, hiszen termelőeszközökkel addig sem rendelkeztek, megváltható földjük, szőlőjük stb. nem volt. Az eseménytörténetet vizsgálva a következő időhatárok rajzolódnak ki.

(1790–1820: a nagy európai háborúk kora) Az időszakot tágan értelmezve a 18. és a 19. század fordulójának is tekinthetjük. A betyárvilág vizsgálata szempontjából ebben az időszakban két fontos jelenséget emelhetünk ki. Az egyik az a folyamat, amelynek során a Franciaország ellen vívott koalíciós háborúk okozta nyersanyag-konjunktúra, főként a gabona és a gyapjú iránti kereslet ugrásszerű növekedése miatt az addigi – többé-kevésbé feudálisnak nevezhető – gazdálkodás árutermelővé, piacorientálttá alakult át.

Magyarországon már a 18. század közepétől fokozatosan előtérbe került a majorsági gazdálkodás. A földesurak birtokuk lehető legnagyobb részét saját kezelésükbe vonták, hogy azon egy-egy terméket termeljenek nagy tömegben. A növekvő terület megművelésére már nem volt elegendő a jobbágyok hagyományos formában végzett robot munkája, így a földet használó telkes jobbágy réteg fennmaradása sem volt többé érdeke a földbirtokosoknak. Ez a tendencia azzal a következménnyel járt, hogy a hagyományos szokásjog szerint addig közösen használt birtokrészek (erdők, legelők stb.) földesúri használatba vételével a falusi jobbágy-lakosság, különösen annak kevés földdel bíró, vagy éppen földnélküli része elvesztette megélhetése egyik, vagy éppenséggel egyetlen forrását. Ezzel növekedett a termelőeszközökkel nem rendelkező, bérből megélni kényszerülő népesség létszáma, de a hagyományos kiegészítő jövedelmeiktől megfosztott telkesek és házasok is elszegényedtek.

A gazdaság termékszerkezete megváltozott. Az amerikai és ausztráliai importot megakadályozó kontinentális blokád folytán az addig kevésbé versenyképes kelet-európai gabona és gyapjú felértékelődött, mivel a hadseregeket el kellett látni kenyérrel és ruhával. A pásztorok szempontjából ez kettős hátránnyal járt. Az addig tenyésztett állatfajtákat más, az új igényeknek jobban megfelelőkre cserélték, és a velük való bánásmódban járatos nyugati pásztorokkal együtt hozták be őket az országba. A főként tejéért és húzáért tartott

juhot felváltotta a több gyapjút adó (merinói) birka. Ezzel egy időben, a század végéig növekvő lendülettel, megkezdődött az addig hagyományosan legelőként hasznosított alföldi területek „eke alá” törése, amihez „idegen” telepeseket hoztak az ország túlnépesedett, főleg északi részeiből.

Mindkét folyamat léteben fenyegette a tradicionális falusi társadalmat. Hatalmasra nőtt a földnélküli zsellérek és a szolgálatból kiszorult pásztorok száma, akiknek csak egy töredékét fogadta be az új árutermelő nagybirtokok cselédsége. A folyamatos háborúskodás miatt növekedtek az állami és megyei adóterhek, gyakorivá vált a karhatalmi erővel támogatott adóbehajtás, és soha nem látott méretekben emelkedett az erőszakkal katonának vittek száma. A Franciaország ellen viselt 1792-es, ún. első koalíciós háborútól Napóleon 1815-ös bukásáig, vagyis huszonhárom év alatt a Birodalom magyar területeiről kb. egy millió férfit soroztak be.

A középkori, a „vérrel adózó nemesség” elvén alapuló insurrectio, a nemesi felkelés már akkor is régóta használhatatlan, katonai jelentőséggel nem bíró haderő volt, amikor 1809-ben, utoljára meghirdették Napóleon magyarországi hadjáratának idején. A hivatalosan a reguláris csapatok létszámának feltöltését célzó verbuválás, az önkéntes-toborzás „hozama” sohasem volt elegendő a csapatok emberigényének kielégítéséhez. Az önkéntesek között is már eleve sok olyan volt, aki a civil életben deviánsnak minősült. Osváth Pál szerint „az a legény, ki a verbunk borát megkóstolta, vagy megengedte, hogy fejére csákót nyomjanak: az katona lett. Így szaporodott a katonaság kicsapott diákok, korhely iparossegédek és az olyan falusi legényekből, kik vagy szerelmükben csalódtak, vagy olyan hibába estek, mellyért lakolniok kellett volna. Menhelye volt ez az utóbbiaknak, mert aki így katona lett, azt a polgári életben elkövetett bűnökért nem büntették, és a főbenjáró bünteteket kivéve a polgári hatóságoknak ki nem adták.” Ugyanakkor a valóban önként „bekezelt”-ek közül is sokan részegen, vagy erős felindulásukban csaptak fel a táncos, mulató verbunk-kommandók csábításának engedve. A kijózanodás vagy a szigorú katonaelettel való szembesülés után sokan közülük meggondolták magukat, és a hivatalos iratok fogalmazása szerint „önkényesen szabadságba helyezték magukat.”

A verbuválásnak ez a formája már 1715-től kiegészült a szintén toborzásnak nevezett erőszakos katonaszedéssel. A kivetett újonclétszámot a vármegyék arányosan felosztották maguk között, majd ezt lebontották a községek szintjéig. A számokat a helyi előljárásság nevesítette. A megyei rendeletek tiltották, hogy házzal bíró, „helyes” (telekkel rendelkező) gazdát vagy annak fiát, tehát az adóalanyokat katonának írják. Így a titokban felállított sorozó jegyzékbe főleg „kőborlók, rosszviselőtűek, garázdák, falurosszai” kerültek. A szolgabíró által titkosan kiírt időpontban, mindig az éjszaka leple alatt aztán rajtaütöttek a feljegyzettek lakóhelyén és, ha kellett, erőszakkal, megkötözve hurcolták el őket a családjuktól. Eleve többet szedtek össze az előírt létszámnál, mert számoltak azzal, hogy sokan elszöknek.

A rendszer melegágya volt a korrupciónak és a protekciónak, ha van egyáltalán különbség a két fogalom között. A jelenség annyira általános volt, hogy 1793-ban császári rendelet jelent meg, amelyik előírta, hogy a katonaság alól senki nem kérhet és kaphat elbocsátást. Mindez természetesen nem vonatkozott a nemesekre. Nem növelte a hadsereg „erkölcsi színvonalát” az sem, hogy általános gyakorlat volt az elítélt bűnözők katonának adása tömlőcbüntetés helyett. 1807-től egyes területeken szokásba jött a katona-korban levők közötti sorshúzás, de ezzel együtt az is, hogy a vagyonosak pénzért, vagy más ellenszolgáltatás fejében helyettest fogadhattak fiaik helyett.

A gyalogsághoz kerülteknek tíz, a lovasságnál tizenkét év volt a szolgálati idő. Ha valaki szökésre vetemedett, az első alkalommal hat további évet kellett szolgálnia, másodszor már egész életére katona kellett maradjon. A további szolgálat mellett az elfogott, sőt az önként visszatért katonákat is botozással, vesszőfutással büntették. Osváth leírása szerint: „Nem az a legény, aki üti, hanem az, aki az ütést állja. A századot szemben egymástól ölnyi távolságban állították fel. E sorfal között kellett az elítéltnak annyiszor, amint ítélete kiszabta, meztelen háttal végig-végig sétálni, kinek hátára aztán társai áztatott nyírággal, teljes tehetségük szerint voltak kötelesek ütni, mert ha a tisztek kedvezést vettek észre, a kedvezőt megpálcáztatták. Hallottam, hogy hajdan, ha az elítélt a rászabott pálcázás alatt meghalt, a még hátra maradt pálcá ütést a halotton is végrehajtották.”

Gyakori problémát jelentett, hogy a hosszú katonáskodás után legálisan szabadult obstitosok hazatérve nem tudtak visszailleszkedni régi életformájukba. A közösség nyakán tengődtek vagy csavarogtak, kéregettek, mint afféle „szegénylegények”. Némelyik betyárnak állt, mint majd később a híres Patkó Jancsi.

Ez a háttere a 19. század elején kialakult magyarországi betyárvilágnak. A szegénységre és elnyomásra adott illetén választ nem lehet társadalmi lázadásnak vagy ellenállásnak minősíteni, de Zöld Marci és a többiek történetében mindenképpen az alávetett rétegek leginkább rebellióra hajló tagjainak a hatalommal való szembefordulását láthatjuk.

Már az ezernyolcszázad első évtizedeiben megjelentek a betyárokkal kapcsolatban olyan hatósági rendeletek, amelyeket később újra meg újra megismételtek. 1801-ben például megtiltották a cifraszűr viselését, mivel a falusi legények és a pásztorok annyira kíváncsiak követni e ruhadarab betyáros divatját, hogy ölni is képesek voltak a megszerzéséért. 1820-ban elrendelték, hogy a bírák állandóan ellenőrizzék a szőlőhegyi pincéket, „mert a lakosok ott sok rablót bújtatnak”.

(1820–1848: a reformkor) E periódusból származik Berzsenyi Dániel sokat idézett műve, „A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól” (1833), amelyben így ír: „vagnak némely (...) tájaink, hol a magyar ifjúság a zsványságot, azaz a tolvajságnak minden nemeit nem rútnak és rossznak, hanem férfidísznek és erénynek nézi: a tömlőcöt, a derest nemhogy szégyenlené, sőt mennél jobban próbálta azokat, annál derekabb legénynek tartja magát”.

A vidéki lakosság elszegényedésével párhuzamosan folyamatosan romlott a közbiztonság. Válaszul a megyei hatóságok egyre gyakrabban folyamodtak a rögtönítélő bíraskodáshoz, vagyis a statárium kihirdetéséhez, amely bizonyos bűncselekmények vonatkozásában néhány órás tárgyalás eredményeként lehetővé tette halálos ítélet meghozatalát, amit azután a fellebbezés mindenfajta lehetősége nélkül a lehető legrövidebb időn – három órán, három napon – belül végre kellett hajtani. 1832-ben azt is elrendelték, hogy ha a község lakói nem lépnek fel az áldozat védelmében a haramiák ellen, a bűntény miatti kárt kollektíven meg kell téríteniük. 1835-től Somogy megye „konvenció”, azaz állandó bérezésű hóhért alkalmazott és először tűnt fel az iratokban a rablók elfogásáért kifizetett pénzjutalom, a vérdíj.

Ez idő tájt jelentek meg a helyi elöljáróságok tájékoztatása céljából szétküldött, az üldözött személyek és a rablott holmik leírását tartalmazó körlevelek, vagyis körözvények. Az 1840-es évektől újult erővel szorgalmazták „az utasokat megfosztó haramiák és az

országutakat elálló erőszakos tolvajok” üldözését, „kik zsványok, betyárok, szegénylegények nevei alatt esméretesek”.

1846-ban és 1847-ben az országot éhínség sújtotta. A rossz termések következtében a gabona ára ötven százalékkal emelkedett. A statárium inntől kezdve szinte folyamatosan „hatályban tartott”. A „betyáros” vidékeken, különösen a Délalföldön és Somogyban több megyére egyidejűleg kiterjedő általános üldözéseket, „generalis persecutio”-kat szerveztek és tömeges letartóztatások „foganatosítottak”. A központi hatalom engedélyezte a „vérbíróság” (statárium) bevezetését azon törvényhatóságok területére, ahol „gyakoribb rablások és gyilkosságok fordultak elő”. Ezeken a vidékeken a statárium-jogot elvileg egy éves időtartamra adták, de megszüntető intézkedés híján automatikusan hatályban maradt a hivatalos visszavonásig. A „talpon álló bíróságok” egy elnökből és négy szavazóbírából álltak fel, vita esetén az általános többség döntött. Hatályuk alá tartozott minden tizenkilencedik életévét betöltött magyar alattvaló.

(1848–1849: a forradalom és szabadságharc kora) Az 1848-as forradalom megszakította a betyárellet folyamatosságát. Az iratokban nincs nyoma banditizmus típusú bűnözésnek. Gönczi kissé rosszmájú megjegyzése szerint, az arra hajlamosak valószínűleg a hadsereg katonáiként fosztogattak tovább.

A honvédsereg felállításakor éppúgy, mint korábban, a tehetősebbek nagy része igyekezett kivonni magát a sorkatonai szolgálat alól. A kivetett újonclétszámot az egyes községeknek sorshúzással kellett kiállítaniuk, de a jómódúak, ha rájuk esett a sor, továbbra is pénzért felfogadott helyettest állíthattak fiaik helyére. A kevés értékelhető adat arra utal, hogy a hadsereg legénységi állományának zömét továbbra is a földtelen rétegek adták. A néhány helyséből ismert újonclistákon elenyésző számú a „földészfi”, vagyis a teljes paraszt, a többségnél a „foglalkozása” rovatban szolgál, pásztor és „állandó lakhely nélküli vándorló” szerepel.

A szabadságharc idején történt dezertálásokról sincsenek rendszerezett adataink. Úgy vélem, naivítás lenne feltételezni, hogy a nemzeti függetlenségért folyó küzdelem iránti elkötelezettség teljesen megszüntette a szökéseket, de minden bizonnyal a más helyzetekben „szokásosnál” kevesebben hagyták el önkényesen a honvédsereget.

A sorozás mellett a forradalmi vezetés más hadkiegészítési szisztémát is alkalmazott. A börtönökben fogva tartott, fegyverrel, lóval banni tudó banditákból büntetésük eltörlését ígérve irreguláris gerilla-csapatokat szerveztek. A legismertebb történet Rózsa Sándoré, aki amnesztia ígérete ellenében száz fő körüli, betyárokból, pásztorokból álló „seregével” vonult be a délvidéki hadsereghez. A szabadcsapatok működése további kutatást igényel, de az látható, hogy a tiszt urak általában nem tudtak megbarátkozni a parasztfelkelők egyenrangú csapategységekként való alkalmazásának gondolatával. Ugyanakkor, jöllehet igaz, hogy a fegyelmetlen szabadcsapatok alkalmatlanok voltak szabályszerű, reguláris háború megvívására, a nekik tulajdonított kriminális kilengések sem bizonyítottak. Rózsa csapatát például egyesek szükségtelen erőszakoskodással, a civil lakosság bántalmazásával vádolták, ami nehezen érthető, mivel éppen a szerbek hátországának nyugtalanítása és fosztogatása volt a feladatuk. Más eljárók, köztük Damjanich János dicsérték ügyességüket és vitézségüket, hasznosnak ítélték harctéri tevékenységüket. Végül is, amennyire tudni lehet, ezek a betyár-csapatok 1848 végére maguktól felbomlottak, szétszéledtek vagy érdemeik elismerése és az amnesztia érvényben tartása mellett feloszlatták őket.

A világosi fegyverletétel után az egykori banditák visszatértek korábbi életmódjukhoz és csatlakoztak hozzájuk mindazok a menekülő honvédek, akiknek nem sikerült kijutniuk az országból, és nem akartak osztrák katonaként hosszú éveket tölteni idegenben, vagy tömlőcbe, esetleg bitóra, kivégzőosztag elé kerülni. Osváth Pál, volt huszártiszt így emlékezik 1849 nyarának végére: „csapatomat még az éjszaka feloszlattam (...). Huszárjaim egy része másnap potom áron eladta lovát, és pórruhában, gyalog indult tovább otthonába; azok pedig kikre otthon sem várt fehér cipő és ölelő kar – mint szegénylegénységre hajlók – lovastól tűntek el. A menekülő és otthonukba visszatért honvédeket az osztrák csapatok elfogdosták, és hosszú idejű külföldi katonai szolgálatra besorozták. E besorozott honvédeink aztán, ha csak tehették, megszöktek, s közülük sokan szegénylegények lettek.”

(1849–1867: az önkényuralom kora) 1849 októberében a császári főparancsnok elrendelte, hogy „a felkelő seregben szolgált minden egyén előállítandó és a hadsereg állományába osztályozás nélkül besorolandó”. Osváth Pál visszaemlékezése szerint „a világosi napok után a csavargó betyárok nagyon elszaporodtak. Ezek nagy részben az 1849-ben börtöneikből querillákká [sic!] sorozott gonosztevőkből alakultak, de elegendően voltak olyan honvédek is, kik vagy a Kossuth visszatérését várták, vagy a külföldi osztrák szolgálatot kerülték. (...) 1848/49-ben szabad csapataink nagy része a börtönökből állítatván elő, sok ily 'lókereskedőnk' a csatákon veszett, de akik életben maradtak, némely honvédek, a börtön és a besorozás helyett a 'futóbetjárás' választották pályájukul.”

Szegeden a császári seregbe kényszerrel besorozott ötszázötven egykori honvéd közül százhetven tűnt el nyomtalanul, Nógrádban négyszáznyolcvanöt főből száznyolcvan „terítette maga mögé a szűrt”. A dezertőrök azután csapatokba szerveződtek, és eleinte partizánok módjára, később egyre inkább betyárokként viselkedtek. 1850 elején a nógrádi gerillák három szekérrakomány fegyverére bukkantak a hatóságok. Egy sajtó-levelező szerint: „a Mátra aljában kétlábú kurucfarkasok tanyáznak”.

Az osztrák hatóságok már 1849 júliusában bevezették a statáriumot, ami az ellenállás mellett kiterjedt a fegyverrejtegetés büntetése is. A rögtön ítélezést októberben megerősítették, különös tekintettel az útonállókra, rablókra, tolvajokra. Az ilyen vádakkal elfogottakat egytől-egyig halálra ítélték, kizárva mindenféle fellebbezés lehetőségét. 1850 folyamán csak Somogy megyében három vérbíróságot állítottak fel, Kaposváron, Csurgón és Igalban. Pécsről kirendelt vadászkatona-egységek állomásoztak a megye minden fontosabb pontján. Rövid időn belül mintegy húsz főt adtak hóhér kezére. Az Alföldön, a 6. zsandárezred területén csak 1852-ben nyolcvannyolc embert végeztek ki gyilkosságért, rablásért, betyárok rejtegetéséért.

A vármegyei csendbiztosokat és pandúrjaikat először az Észak-Itáliában már bevált, francia minta szerint létrehozott, katonai irányítású, idegen ajkú legénységi állományú csendőrség (gendarmerie = zsandárság) alá rendelték, de végül a magyar közigazgatási közegek megbízhatatlansága és az állandó hatásköri viták miatt egy 1851. szeptember 9-én kelt rendelet feloszlatta a helyhatóságokhoz tartozó magyar karhatalmat. Osváth szavaival „1851-ben hozatott be a nyelvünket, viszonyainkat, sajtáságainkat nem ismert zsandárság”.

A közbiztonság 1851-ben és 1852-ben volt a legrosszabb. Az ország szinte minden vidékén, a hagyományosan „betyáros” tájakon pedig különösen nagy létszámú bandák mű-

1 tudomány és társadalom

ködtek. A zsandár rezsim nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A nép gyűlölte az idegen, magyarul nem tudó, gyakran erőszakosan fellépő rendfenntartó katonákat, és már-már nyíltan támogatta a bujdosókat.

Az egykori honvédek üldözését végül 1852. augusztus 5-én megszüntették, de a terror alig enyhült. Minden megyében összeírták az esetleg ellenállással, vagy annak támogatásával gyanúsítható személyeket. Őket a tanyákról falvakba, városokba telepítették, minden reggel jelentkezniük kellett az előljáráson és csak kivételes esetben juthattak a legális helyváltoztatást lehetővé tevő engedélyhez, az „utazólevélhez”. Lajstromba vették a csárdákat, a különösen veszélyesnek ítéletek lerombolták. A községeket éjszakai őrzésként megszervezésére kötelezték, a nádasokat felégették. Minden fontosabb ponton csendőrlaktanyák épültek. Az országot ellepték a jól fizetett besúgók.

Az ötvenes évek közepétől született néhány enyhülésre utaló rendelkezés, (1856-ban szabadon bocsátások történtek, 1857-ben részleges politikai amnesztiát hirdettek, ami a szökésben levőkre nem vonatkozott), de a katonai jellegű elnyomás alapjaiban a kiegyezésig nem változott.

A forradalom és szabadságharc bukása után a betyárok üldözése egyértelmű és határozottan megfogalmazott politikai jelleget kapott, ezzel időlegesen átértékelve a szociális banditizmus jelentőségét, a forradalmár vonásaival ruházva fel az összes banditát, nemcsak azokat, akik valóban politikai szerepük miatt kényszerültek a bujdosásba. A császári propaganda, főként a sajtó a betyárokat gyakran „Kossuth-gerillák”-ként emlegette. Ezzel valószínűleg az emigrációban élő, bűnözőnek beállított forradalmi vezetők hitelét szándékoztak aláásni, de az elhibázott propaganda fordítva sült el, eredménye végül a rablóvilág felmagasztalása lett, ami a törvényen kívüliek önértékelését is befolyásolta. Vajda János visszaemlékezése szerint „a valóságos fegyveres rablók mindannyian emelt fővel, bátran, büszkén, sőt kihívólag viselték magukat az osztrák katonai törvényszékkel szemben”.

A kormánypropaganda szempontjából különösen fontos lett volna Rózsa Sándor diszkreditálása, akit a magyar emigráció itthoni fő ügynökének, egy új fegyveres felkelés katonai előkészítőjének és majdani irányítójának tartottak. Ez az elképzelés nem állt távol az emigráns forradalmároktól sem. Kossuth levelezéséből kiderül, hogy megpróbált kapcsolatot teremteni Rózsával, és úgy gondolta, a Bakony erdejében lenne a legcélszerűbb partizán-mozgalmat szerveztetni általa. (Ez mindenestre sokat elárul a kormányzónak a „néppel” kapcsolatos, finoman fogalmazva naiv elképzeléseiről.) A „Gazda” üldözésére speciális különítményt szerveztek. Ennek és az elképesztően magas, tízezer pengő forint összegű vérdíj kitűzésének ellenére Rózsát csak 1857-ben sikerült elfogni és akkor sem a hatóságok sikeres működésének köszönhetően.

1852-től, az üldözés beszüntetése után a vidéki bujdosók problémája veszített országos jelentőségéből. Az addig illegalitásban élő volt honvédek nagy része visszatért a civil társadalomba, az életvitelszerűen bűnöző rablók jó része pedig ekkorra fogságba vagy kötélre került, így a három éves terror mégis járt valami eredménnyel. A betyárvilág nem tűnt el, de közel tíz évre visszaszorult az „általában szokásos” szintre.

Ugyanakkor csapadéktalan évek köszöntöttek az országra. Az 1857-es, 1858-as, majd az 1861-es és 1862-es esztendő helyi aszályai után, 1863-ban már országos volt a katasztrófa. A természeti csapás elsősorban az állattartókat sújtotta, ezrével hullott el a jószág, felszökött a szolgálat nélkül kóborló pásztorok és más munkanélküliek száma, csak Szegeden négy-ötzetret tartottak nyilván közülük. Az elszegényedés folytán növe-

kedett a módosabb rétegek, helyi előljárók ellen végrehajtott népi bosszúállások, főleg a gyűjtogatások és egyéb „megleckéztetések” száma. Ekkorra, az 1860-as évek elejére elkopott a betyárok „nemzeti ellenálló” nimbusza, de utóhatásai még érezhetők az alföldi Bogárokhoz és a dunántúli Patkókhoz kapcsolódó „legendáriumban”. Az évtized közepétől már inkább anyagi célzatú bűnözésről beszélhetünk, amelynek „forradalmi” karaktere egyre kevésbé kivehető, ami maradt belőle, az is inkább a korábbi „hősök” köré szövődött „mitológia” visszfénye. A konfliktusokból eltűnik a rendi jelleg, a kiváltságos és az alávetett közötti ellentét egyértelműen átadja helyét a gazdag és a szegény konfliktusának. A kibontakozó kapitalizmus szétvári a „betyárhős”-sel kapcsolatban létrejött hagyományos képet, ami így, és az elnyomás formáinak, módszereinek átalakulásával talaját veszti, elkorcsosul. Ahogyan Békés István írja, „Patkó Jancsiék, Bogár Imréék, a népi rebellió utolsó koszorúval dicsőített betyártörzsek 1862-ben kipszultak”. A gazdasági válság bekövetkezéssel „fattyú utódaik elburjánzását azonban a serény statáriális betyárirításokkal sem sikerült megakadályozni”.

Zala, Somogy és Veszprém vármegyék területén a *katonai* bíraskodás tizenegy éven keresztül működött megszakítás nélkül. Felszámolását a helyi hatóságok csak 1864-ben tudták elérni. 1863-tól az üldözés országos méretekben fokozódott, 1864-től újból terrorba ment át, amit elsősorban a halálos ítéletek ismét növekvő aránya jelez. A Habsburg Birodalom háborúskodásai miatt újból nőtt a katonaszökevények száma. Csak az említett évben, csak Somogyban négyet lőttek le harcban, a tizenöt elfogott közül pedig nyolcat kivégeztek. A vásárokat rendszeres őrzékek ellenőrizték és megerősítették a besúgók hálózatát. Ismét összeírták a rovott múltúakat, valamint a foglalkozás nélkülieket.

Az elszaporodó betyárbandák ezekben az években már nem tettek szert olyan hírnévre, mint korábban, gyakran a vezérek kilétét sem ismerjük. A polgári ítélkezést újból katonai rögtönítélő bíraskodás váltotta fel, amelyik kérelhetetlenül elbánt nemcsak a fegyveres rablókkal, de a nekik – gyakran kényszerből – szállást és ételt adókat is halálos ítélettel sújtotta. Nagy számban akasztották fel az orgazdákat, de olykor azokat is, akik mindössze elmulasztották a velük kapcsolatba került bűnözők feljelentését. 1864-ben Somogyban huszonkilenc rablót és huszonöt orgazdát végeztek ki.

(1867 után: a korai kapitalizmus kora) A politikai konszolidáció nem hozta magával a közbiztonság javulását. A kiegyezés előtt és után, a csendesebbnek tekinthető években is folyamatos volt a vidéki bűnözés, amelyben olykor jelentősebb, a „régii dicsőség”-re hajazó csapatok tűntek fel, mint Juhász Andrásé a Dunántúlon. Egyes vidékeken, így Somogyban, a statárium 1867 után még mindig csaknem folyamatosan működött, de már polgári bírák ítélkeztek az ügyekben. Csongrádban 1861-ben, másutt 1867-ben vagy rövidebb később újjászerveződtek a rendfenntartás és bűnüldözés vármegyei intézményei. A zsandár-parancsnokságokat megszüntették. A megyék ismét féltékenyen őrködtek önkormányzati jogköreik felett, így a megyehatárok újból átjárhatatlan akadállyá váltak az üldözők számára. Egy 1870-es törvény szerint a csendbiztosok megbízása a király által kinevezett főispánok hatáskörébe került. Egy-egy vármegye karhatalmának létszáma ötven fő körül mozgott.

Jóllehet az agrárium helyzete stagnált, a gazdasági átalakulás sokban átforgalmazta a vidék életét. Növekedett a vasútvonalak száma, új bányák nyíltak, gyárakat alapítottak. A fejlődést ugyanakkor periodikusan visszatérő, a rossz termékek, háborúk okozta válságok

1 tudomány és társadalom

tarkították. A kíméletlen adópolitika, az erőszakos végrehajtások növelték az összeomlott régi világ helyébe új lehetőségeket nem kapó vidéki nincstelenek elégedetlenségét, amit nem sokáig enyhített az új elnyomó hatalom immár „nemzeti” volta.

Vármegyéenként több ezer ínséget szenvedőt tartottak nyilván. Az újra felállított régi típusú közigazgatás a korábban is ismert zavarokkal és korrupcióval küszködött, a közbiztonság romlott. 1868-tól újból megjelentek a futóbetyárok, akik életvitelszerűen űzték a fegyveres banditizmust, nőtt a hatósági fegyveresekkel való erőszakos szembeszegülések száma. Szabó Béla írja „Nógrád megye története 1848–1919” című művében: „E korszak dobta felszínre azokat a bátor, más körülmények között talán a társadalomnak hasznossá váló tagjait, akik fittyet hányva az állami hatalomra, lényegében egyéni harcot hirdettek a fennálló társadalmi rend ellen, és a végrehajtás jogát maguknak tartották fenn – a betyárokat.”

A betyárvilág újjáéledésére válaszul 1869-ben az uralkodó királyi biztosokat nevezett ki a legfertőzöttebb területeken való rendcsinálásra: Dél-Alföldre gróf Ráday Gedeont, Dunántúlra gróf Forgách Móricot. Ráday a kortársak által is embertelennek ítélt eszközök igénybevitelével ugyan, de teljes sikerrel hajtotta végre feladatát. Forgách működése nem volt olyan látványos, mint „kollégájáé”, de eredményesen számolta fel a Juhász András nevével fémjelezhető újabb betyárhullám bandáit Somogyban és Zalában.

Az 1870-es évek végétől, a kapitalizmus megerősödő intézményrendszerének köszönhetően azután látványosan javult a magyar vidék kriminalisztikai képe. Ezt koronázta meg az 1880-as években a megyéktől független, központilag irányított, katonailag szervezett Magyar Királyi Csendőrség felállítása, amelynek köszönhetően a betyárvilág általános problémából időlegesen és lokálisan felbukkanó, egzotikus jelenséggé vált Magyarországon.

(A tanulmány részlet a szerző „Hej, betyárok!” Betyárok a népi kultúrában c. monográfiájából. Kiadja a Vitézi Ének Alapítvány, Budapest, 2012. 227 o. ISBN 978-963-08-3428-5. Szerkesztőségünk a kötetet ezúton ajánlja az olvasók figyelmébe. A tanulmányban hivatkozott szakirodalmi források jegyzékét lásd ott.)

Balassa M. Iván

Falvak és telkek a Felföldön

A Duna nyugat-keleti folyásától, majd az Alföld északi peremétől a Kápatokig elterülő vidéknek több, sokszor nem is azonos tartalmú elnevezése ismert. A néprajztudomány – legalább a maga számára – igyekszik a megnevezések között rendet teremteni és egyértelmű névhasználattal élni. Kósa László, majd Paládi Kovács Attila fejtette ki részletesen, hogy a *Felföld*, mit tájfogalom, a történeti Magyarország északi, hegyes vidékeit jelenti, azt a nagytájat, melyet korábban *Felső-Magyarországnak* is neveztek. Újabban szűkebb értelemben – a trianoni államhatároktól függetlenül – csak a magyarok lakta területeket értjük rajta.

A *Felvidék* név újabb. A 19. században még inkább csak az északi, szlovákok lakta területet jelentette, megfelelője *Horná Zem, Hornaky*. A 19–20. században gyakran a Felső-Magyarországgal azonos értelemben is használták, sőt tartalma bővült is – a *Kisalföld* Szlovákiához tartozó, magyar és szlovák népességű vidékeit is beleértették és beleértik. Az 1920-ban meghúzott új határok után a köznyelvben csak az akkor Csehszlovákiához került, ma Szlovákiához tartozó területeket nevezték és nevezik ma is így.

A néprajztudomány, amikor az egyes tájak építészete közötti különbségeket vizsgálja, rendszerint a lakóházakból indul ki, és, mint a 20. század első felében Bátky Zsigmond, háztípusokkal, vagy a század végén Barabás Jenő, házvidékekkel foglalkozik. Így hosszú időn keresztül az *északi magyar háztípusról*, majd *északi házvidékről* beszéltünk. Mindkettő lényegében nem más, mint az úgynevezett *palóc ház*. Ha azonban a népi építészet egészét nézzük, tehát a gazdasági rendeltetésű épületeket és elhelyezkedésüket, azaz a települések és a telkek elrendezését is, akkor a Felföld, akár történetileg, akár újabb, szűkebb értelmében, jól használható területi elhatárolásnak bizonyul. Nyugaton tehát a Garam, bizonyos esetekben a Vág, északon és keleten a magyar nyelvhatár, délen pedig az Északi-Középhegység Alföldre kifutó pereme határolja ezt a tájat.

Az országútra merőlegesen sorakozó keskeny telkek, elől esetleg egy kis virágoskert, majd az utcára az oromzatával néző lakóház és az ezt követően sorakozó gazdasági épületek, a falu közepén templom, esetleg templomok – ez az a kép, mely a felföldi falvakon átutazóban rendszerint megmarad.

A településtudomány ezt nevezi *útifalunak*. Ha az út, mint ez domb- és hegyvidéken gyakran megesik, egy patak folyását követi, akkor *patakmenti útifalunak* van dolgunk. Sok helyen még ma is jól kivehető ez a faluelrendezés, de gyakori, hogy a lakosság és így a telkek gyarapodásával újabb utcák jöttek létre. Jól példázza ezt Diósjenő, ahol ma egy meglehetősen bonyolult utcahálózat van, ugyanakkor a 18. század végén mindössze a falun átfutó patak alatti és feletti út mellett sorakoztak a házak. Nem messze Vadkert,

ma Érsekvadkert is egyetlen, középső kis kiteresedésében a templomnak helyt adó utcából állt. Nógrádban, csak kiragadott példákat említve, útifalu Hollókő, Nagylóc, Kazár, Terény, Szügy stb., patak menti útifalu az említett Diósjenő mellett például Csitár, Becske, Csesztve is. A közepén orsószerűen kiszélesedő forma se egyedülálló, ez jellemzi Órhalmot, Rimócot, Patvarcot és még számos más falut.

Kelet felé haladva Hevesben is gyakori a településeknek ez a formája, a patak a két egymással szemben elhelyezkedő házsor között folyik, például Szilvásváradon, Egerbocson vagy Bekölcén. Megfigyelhető, hogy az egykor gyakori áradások miatt egymástól nagyobb távolságra elhelyezkedő *külső-* és *belső-sor* közé, a patak szabályozását követően egy-egy újabb házsor épült be, mint Felsőtárkányon vagy Tarnaleleszen.

A Sályi patakkal párhuzamosan futó főút két oldalán sorakoztak már a 18. század végén is a telkek Sályon, ma már a kis vízfolyás nyugati oldala is benépesült, éppen úgy, mint a mellékvölgyek kezdetei. Hasonló példák egészen a Felföld északi és keleti határáig bőséggel idézhetők: Füzérkajata, Pálháza, Mikóháza az abaúji Hegyközben, a Hernád völgyének peremén Kéked, Zsujta, Vizsoly, Hejce stb. ebbe a településtípusba tartozik. De a német telepesfalvak, pl. Károlyfalva és Hercegekút is ide sorolhatók.

Nemcsak a falvaknál, hanem a kisebb-nagyobb vidékek központjául szolgáló vagy, a sík és a dombvidék találkozásánál sorakozó, a kereskedelemből, a kézművességből élő, esetleg az olyan speciális „termék”-et, mint a szőlőt és a bort előállító mezővárosokban, városokban is kimutatható az egykori útifalu, vagy annak változata. Sárospatak középkori főutcája a Bodroggal párhuzamosan a Református Kollégium telkétől a várig húzó *Nagy-, Piac-*, ma *Kossuth utca*. Az országút viszont ezzel párhuzamosan futott és csak később épült be, mint azt a 18. század hetvenes éveig használt *Új-utca* neve is tanúsítja. Hasonlót tapasztalhatunk Göncön is, azzal a különbséggel, hogy ott lényegében a „patakmenti” formát figyelhetjük meg, a Gönc-patak két oldalán egymással szemben sorakoznak a házak, az országos jelentőségű főút a nyugati teleksor mögött fut, és ez is később épült be.

A település rendezettség szempontjából a másik véglet a *halmazfalva*, ahol az épületek, porták rendezetlen összevisszaságban vannak. Recsk, Parád, Bodony, Derecske (Mátraderecske), Szajja, Terpes, Füzes (Kisfüzes) a mintegy ötven évvel későbbi, a II. József által készített katonai térképeken is részben vagy teljesen halmazosnak látszik. Ugyanezt tapasztalhatjuk Hontban, ahol Födémés (Ipolyfödémés, Ipeľské Úfany), Gyürki (Đurkovec), Szelény (Sefany), Sirák (Širakov), Kókeszi (Kamenné Kosihy), Nógrádban Fülekpilis (Pleš), Gömör-Kishontban Egyházásbást (Újbást, Nová Bašta), Tajti (Tachty) ragadható ki a településforma jó példájaként. Az egykori Gömör megyéből a Sajó völgyében lévő Bejét (Behynce), Oldalfalvát (Stránska), a Tornaalja alatti Királyit (Sajókirályi, Králik) valamint Lenkit (Sajólenke, Lenka), Hubót (Hubovo), Tornából Pamlényt, Abaújból (Hernád)Petrit, Himet (Perényhím, Chym) – és sorolhatnánk tovább – mint az egykor halmazos falvak tipikus képviselőit.

A falvaknál is előfordul, városoknál pedig még gyakrabban, egy társadalmi alapokon nyugvó települési elkülönülés. Lajos Árpád Szuhafőről írta le, hogy az út, a patak mentén a módosabbak, a nemesek laktak, fent a „parton”, vagyis a domboldalon a pedig a szegények, a többnyire földdel nem, csak házzal rendelkező zsellérek. Gyakran maga a falu rendezett, csak a szegények apró házainak helyt adó településrész halmazos. A városoknál, vagy a Tokaj-hegyaljai mezővárosoknál gyakori, hogy a kétkezi munkások, a kapások lakta félreesőbb településrészek mutatnak rendezetlen képet. Esetleg ennek

történeti előzménye van, mint Sárospatakon a Hécén, ahol a valamikor Újkeresztény-udvarnak nevezett, ma is zegzugos részen habánok laktak.

A megosztott településeken a gazdáknak két telke van, az egyik a lakóház áll és a település, vagy a település határának egy más részén helyezkednek el a gazdasági rendeltetésű épületek. A Dunától keletre inkább az Alföldre jellemző elrendezésnek egyes változatai a Felföldön is megfigyelhetők. Bakó Ferencnek köszönhetően Heves megyéből részletes ismereteink vannak. Mikófalván a takarmány tárolására szolgáló csűrök külön *csűröskert*ben álltak, Balatonon hasonlóan, ott azonban nemcsak a takarmányt tárolták, hanem istállók is voltak, tehát az állatokat is a beltelektől elkülönítve tartották. Tarnaleleszen és Szarvaskőn ezek a kertek a határban voltak, az utóbbi helyen több mint egy kilométerre a településtől. Mivel a falu a szűk völgyben húzódott meg, az *ólaskert* az istállókkal fent a platón volt. Ez esetben viszonylag új jelenséggel van dolgunk, csak a jobbágyfelszabadítást követően, a 19. század közepén jutott a parasztok kezére a korábban a földesúr birtokában lévő terület. Tarnaleleszen ezzel szemben a 17. század első felére vezethető vissza a települési megosztottság.

Nógrádban is, különböző okokra visszavezethetően, élt ez a településforma. Csitáron, Hollókőn, Szügyön, Ósagárdon stb. a falu szélén, külön csoportban álltak a *pajták*. Órhalomban a falutól délnyugatra, de attól némi távolságra voltak a szálláskertek. Sámsonházán is így volt egykor, ahol még élt az emléke annak, hogy éjszakánként nemcsak a legények aludtak kint a pajtáknál, ügyelve a jószágra, hanem a fiatal házások is gyakran ott éjszakáztak.

A jelenség észak felé, a magyar nyelvhatáron túl is nyomon követhető, a *láz*nak nevezett hegyi szállások, mint nevük jelentése is mutatja, irtványokon jöttek létre.

Ma legáltalánosabbak a bonyolult, *többutcás települések*, ahol már alig, vagy első pillantásra nehezen ismerhetők fel a településtörténeti előzmények. A városokban, mezővárosokban ez különösen szembeötlő, Pásztón, Gyöngyösön, vagy keletebbre Szerencsen, Mádon, Tolcsván egyaránt. De a falvaknál sincs ez másként, így a Hernád völgyében Abaújkéren, vagy Vily és Vitány ikerközségekben az abaúji Hegyközben, bár ez utóbbi esetben nem kizárt, hogy eredetileg halmazos lehetett a település. Sokszor a földrajzi viszonyok miatt alakultak ki bonyolultabb településszerkezetek, a hegyek között meghúzódó falvak terjeszkedésük során a mellékvölgyekbe is benyomultak, esetleg útelágazások mentén az eredeti főútba betorkolló mellékút vagy utak mellékét is elfoglalták. Így lett például Telkibánya, ahogy arrafelé mondják, „háromlábú”.

A településforma nagyban meghatározza, hogy a falvakban a telkek milyen formájúak és hogyan helyezkednek el rajtuk az épületek. Az útifalu, vagy patalkmenti utifalu esetében az útra merőleges porták keskenyek és felfutnak a völgyet szegélyező dombra, hegyre. Így egy telken belül is jelentős szintkülönbség alakulhat ki.

A keskeny telkek helyenként még a középkori osztásrendszerre vezethetők vissza, amikor az egész jobbágytelekhez rendszerint egy holdnyi belterület tartozott, és ennek utca felőli oldala 12 királyi öl, azaz mintegy 37,5 méter volt. Marjalaki Kiss Lajos Miskolcra írt le az ilyen telkeket, de érdekes, hogy Gönc régi részén még ma is fele, azaz mintegy 18 méter szélességűek a porták.

Ez utóbbi helyen közvetlenül az utca vonalára épültek ki a házak, és ezt máshol is megfigyelhetjük. Tanulságos a Viski Károly által 1922-ben az abaúji Pusztafalun készített fény-

kép, amelyen az látható, hogy az egymás mellett sorakozó házak közül az egyik előkert nélküli, a következőnél egy hevenyészett kis körülkerített rész van, majd ez után megint nincs semmi a ház előtt. Nyilvánvaló, hogy a 20. század húszas éveiben ebben a faluban még csak terjedőben van ez előkert. Ugyanebben az időben osztottak új telkeket Órhalomban (Nógrád m.) a Budapest–Kassa főútvonal mellett, és itt épültek a faluban először úgy a házak, hogy előttük egy kis előkertnek való helyet hagytak. Zólyomi József általánosságban is arra az eredményre jutott, hogy errefelé az első világháborúig a *kiskertet*, *virágoskert*et nem nagyon készítettek. A *Magyar Néprajzi Atlasz* 1900 körüli állapotokat rögzítő térképén ennek ellenére a Felföldön nagyobb részén az előkertes elrendezés figyelhető meg, és csak szórványosan, de egyenletes elosztásban tűnnek föl az utcáig kiépült házak.

A lakótelkek eleje és lába közötti, sokszor jelentős szintkülönbség miatt az előkert komoly méreteket ölthet. Az utcától erős emelkedéssel induló portán a háznak úgy alakítottak ki vízszintes helyet, hogy az udvar elejét kőfallal megerősítve feltöltötték. Így azután az előkert bástya-szerűen magasodik az út fölé. Erre a legszebb példákat Füzéren, átellenben a Hernád völgyében, Abaújszántón figyelhetjük meg. A másik megoldás, akár előkerttel, akár a nélkül, amikor a ház elejét emelik meg, akár úgy, hogy az épület alatti teret pincének használják.

A hosszú felföldi portákon már a 18. században is meglehetősen sok épület sorakozhatott egymás után. Zólyomi József Nógrád megyéből közölt tűzkár-jelentéseket, olyan iratokat, melyek az akkoriban nem is ritka tüzesetek után számbavették egy-egy falu, ezen belül a gazdák épületeiben esett károkat. 1735-ben Felsőtisovnyikon (Felsőtisztás, Horny Tisovnik) Dóbiás Mátyás féltelkes jobbágnak minden épülete a tűz martalékává lett. A háza 27 öl hosszú és 4 öl széles volt (mintegy 45x7 m.), amely a következő helyiségekből állt: „háza, pitvar, két kamra és öt istálló”. Majd folytatódik a felsorolás: „Más rendben 8 öl hosszúságú, 3 öl szélességű épület, melyben volt három életes kamra. Harmadik rendben 10 öl hosszúságú és 9 öl szélességű csűrös pajtája”. Poltáron Gruber Márton portája 1763-ban pusztult el. Ezen a következő épületek álltak: „háza, pitvara, kettős Komorája, azok felett hasonló kettős komorája egy fedél alatt. Más földel alatt két marha istálló, szekérszén, és egy sertés ólja. Ettől távolabb csűrös pajtája egy felül való rakodóval”.

Az utóbbi esetben sejthető, hogy a beltelek egyes részei elkülönülnek – a pajta távolabb van a többi épülettől. Ez általános a felföldi keskeny portáknál, az utca vonalára, esetleg kis előkerttel kiépített lakóházat követik a gazdasági épületek, az istálló, egyéb ólak, rakodók, majd a telek gazdasági részét az esetleg keresztben elhelyezkedő csűr zárja. Mögötte van a gyümölcsös, ahol a méhes, aszaló, és ahol volt, a szénatároló kapott helyet. Az általánostól természetesen vannak eltérések. Heves megye déli részén, Makláron például a rendkívül hosszú telek lakóházzal ellentétes végében álltak az istállók. Ugyanezt tapasztalta Bakó Ferenc Gyöngyöspatán, Füzésabonyban is.

A Felföld keleti felében a keskeny telkeket lezáró csűrök szűrűjén keresztül lehetett csak a gyümölcsösbe, vagy a kertvégi kaszálóra jutni. Az egy vonalban sorakozó, sokszor tekintélyes méretű épületek szinte falként övezik a belteleket. Martonyiban vagy Füzéren fából készültek ezek a csűrök, Hejcen a zárt sorba épített kő csűrök alkottak falat. Itt mögöttük egy út is volt, tehát hátulról közvetlenül is meg lehetett őket közelíteni.

Az a telekelrendezés, mikor egy-egy telken több lakóépület is található, a Kárpát-medencében nemcsak a Felföldön fordul elő, de errefelé is gyakori. A *közös-*, *hosszúudvarnak*,

esetleg *hosszúfolyás*nak nevezett udvarforma a magyar településkutatás a nemzetségi-, vagy hadas településrend egyik formájának tekinti. Közös jellemzőjük, hogy az telken együtt lakók között valamiféle rokonsági viszony van, vagy volt valamikor, esetleg a közös őstől való leszármazás tudata él bennük. A *Magyar Néprajzi Atlasz* a Bodrogközben, innen északra Abarán (Oborin), nyugatra pedig Erdőhorvátiban és a Hernád völgyében Pányokon ábrázol olyan zárt településeket, ahol a portákon több lakóépület van. Magam az abaúji Hegyközben Alsóregmecen, Kovácsvágáson, Vilyban (Vilyvitány), Füzérradványon, nyugatabbra Baskón stb. találkoztam ezzel az udvarformával. Hevesben Nagyvisnyóról ismert részletes leírásuk, az egy *had* által lakott porta Bátorban, Balatonban, Egercsehiben, Tarnaleleszen is megvolt, igaz nem mindig szalagtelkek esetében. A jobbágyfelszabadítást követően Nógrádban a korábban a gazdaságot együtt tartani kényszerített családok *elválakoztak*, de a településeken belül egyre kevesebb helyen volt lehetőség új beltelkeket kimérni. Így a külön életet kezdett házas gyermekeknek csak a szülő *funduson* tudtak házat építeni. Ezzel magyarázzák a hosszú udvarok kialakulását Érsekvadkertben, Szendehelyen, Nógrádmarcalon, Kállón és még számos más faluban.

(Szerkesztőségünk a téma iránt érdeklődők figyelmébe ajánlja Balassa M. Iván kismonográfiáját: *A Felföld népi építésze*. Terc Kiadó, Budapest, 2010. 147 o. ISBN 978-963-9968-06-6. Népi kultúra sorozat. Sorozatszerkesztő: †Sabján Tibor. A tanulmányban hivatkozott szakirodalmi források jegyzékét lásd a kötetben.)

Piac, 2010

Koncz Gábor

Változás-menedzsment a kulturális intézményekben

„Jót, s jól. Ebben áll a nagy titok...” (Kazinczy Ferenc) – *jót* tettek velem a konferencia szervezői, hogy elfogadták témámat és én *jól* teszem, hogy megszenvedett tapasztalataimat nem panaszokban, hanem tételekben foglalom össze.

A profitorientált cégekre vonatkozó válságmenedzselés kitűnő, igazán gyakorlati kézikönyve felteszi a kérdést: „ki tehető felelőssé a válság kialakulásáért?”. Meglepő a válasz: 75,2%-ban a menedzsment, 13,5%-ban a vállalat alkalmazottai és csak 11,3%-ban az egyéb kiváltó okok. Milyen típusúak a válságok? „1.) pénzügyi, 2.) szervezeti, 3.) piaci, 4.) emberi erőforrás, 5.) baleset, katasztrófa, 6.) morális, 7.) goodwill, 8.) egyéb”.¹

Mindezt azért is idéztem, mert a magyar kulturális intézmények esetében a kiinduló helyzet értelmezése bizony jóval nehezebb. Ezen szervezetek döntő többsége központi állami és (korábban tanácsi) önkormányzati tulajdonban van. Visszatekintve az elmúlt 60 évre, a *változás és válság kiváltó oka legtöbbször maga a tulajdonos*. Politikai, ideológiai változások, hatalmi ártrendeződések, koncepcióhiány, tehetetlenkedés vagy éppen akarokosság, bürokratikus eszetlenségek rázták és kavarták az intézményeket. Hasonlóan: a tágabb non-profit intézményrendszerben (egyházak, pártok, érdekképviseletek, egyesületek, alapítványok) a testületi személyek gyakori változása, felkészületlensége, no és a nem racionális szervezeti struktúra a válság leggyakoribb elindítója.

Tehát nálunk a nyolcadik tényező az elsődleges kiindulás. Tegyük még ehhez azt is hozzá, hogy hiába mi vagyunk az információ gyártásának szakemberei, „nem mindegy, hogy a múzeumi alkalmazottak vagy a mozdonyvezetők sztrájkolnak” – bizony ez rólunk a válság-menedzserek véleménye.²

A változás a válság lehetőségét is hordozza, rejti és hagyja kiobbanni – vagy éppen ezt akadályozza meg. Egyik fogalmat se definiálok, értsük a saját gyakorlatunkra. A cím kifejtésére három lehetőség van. 1.) Felmondom az irodalmat. Ezt nem teszem, csupán a legszükségesebbekre hivatkozom. 2.) A már idézett kötetet értelmezem a kulturális intézményekre. Ezt ajánlom mindenkinek, felettébb hasznos lesz. 3.) Saját *hét tétel*emet vázolom, javasolva az alkotó összevetést az előző lehetőségekkel, a saját gyakorlati, empirikus tapasztalatok alapján.

A változás-menedzsment lehet célorientáltan racionális, a kereslethez igazodó, vagy éppen azt generáló; a szervezeti tudást, sőt magát a szervezetet is átalakító. És lehet ugyancsak racionálisan válság-felismerő és válság-kezelő. Íme, a hét tétel, amely ekkor és akkor is alkalmazható.

Fegyelem: „*Ne sértődj meg a valóságra!*”³ A 20. század írói közül a leginkább sértődött Németh László és Márai Sándor volt (utóbbi az előbbire is). Márai sokszor írt a sértődés

ellen, s mint *gyakorlónak* a véleménye igazán mérvadó. „Életemnek egy kínos, végső konklúziója (...) *megsértődni nem szabad*. Káromkodni szabad, mérgesnek lenni szabad, ha megütnek és muszáj visszaütni, szabad. De megsértődni nem szabad! (...) Ha valaki megsértődik, akkor megbukik. Iparkodtam nem megsértődni, de volt egy pillanat, amikor kissé megsértődtem attól, amik a magyar irodalmi életben teremtek.”⁴ Az idézethez az elemző hozzászól: „A háború után számtalan olyan arisztokratát ismert meg, akiket anyagilag teljesen tönkretettek, társadalmi helyzetükben megaláztak, s mégis megőrizték a belső függetlenségüket és önérzetüket.”⁵

Ancsel Éva is arra figyelmeztet, hogy „*a megrendült öntudat*” kileng a kétségbeesés és a fanatikus remény között.⁶ A sértődés tehát legyengít, ám a változás-menedzsment esetében nagyobb a baj: gyengeséget sugároz, tehát rossz kommunikációs bizonyítvány.

Biztonság: „*Tartsd magad!*” (József Attila) Minden mentés alapvető feltétele, hogy a mentő személy, a katasztrófa-elhárító saját maga lelki és fizikai biztonságban legyen. Apámtól, Koncz Sándortól ezt úgy tanultam, hogy ha egy fuldokló kiáltozik: Segíts meg, Istenem! Akkor bedobunk egy szál deszkát, ragadja meg, az Isten is megsegíti. Szóval: segíts, de ne engedd a szívedhez közel a problémát, a magadét se, hiszen minden kol-dusnak nem adhatsz.⁷

Gondolkozz: „*Csodálkozol a kokainistán, s nem érted? Gondolkozzál az okain is tán, s megérted...*” (Kosztolányi Dezső) Néhai örök barátomtól, Monigl Istvántól én ezt így tanultam: „Koncz, nem sunnyogsz el a fal tövében, hanem leülsz és gondolkozol, hogyan tudod áttörni.” Ugyanezt egy (bizonyára kínai) bölcs így fogalmazta meg: „Ha nehéz az út, kidőlsz a közepén, de nem fekszel le az elején.” Ám az is igaz, hogy a gazdaságilag legostobább mondás: „Ha előszörre nem sikerül, újra és újra meg kell próbálni.” A szerző szerint rá kell jönni arra, hogy miért nem sikerült „és azt is felül kell vizsgálnunk, hogy az elérni kívánt cél megéri-e az árát. Lehet, hogy inkább ideje csökkenteni veszteségeinket és valami más területre áttérni.”⁸ Tehát ha nem jut eszedbe semmi, használd a kapcsolati tőkét, vedd elő a címtáradat és kérdezd meg a legelsőt: Anyuka! Biztosan lesz egy megnyugtató mondata, talán még a jó ötletet adót vagy a megmentőt is ismeri.

Tanok: „*Tedd, amit tanítasz!*” Mindenekelőtt tudatosítsd, hogy a gazdaságilag legbölcsebb mondás: „Ne tedd az összes tojást egy kosárba.”⁹ A tanok áttekintéséhez az alpművet, Kotler világhírű könyvét kell elövenni és átrágni.¹⁰ Ez után jöhet a különböző tantárgyakban porosodó tanultak és tanítottak áttekintése: Tendencia- és trend-elemzések; Mellette–ellene; 4 P, 7 P, SWOT, 4 C; Múlt, jelen, jövő. Helyzet, vízió, cél. Tehát: élő eszközzé lehet és kell tenni a tankönyveket, jegyzeteket.

A negyedik dimenzió: *Költségek csökkentése, bevételek növelése, racionalizálás, humanizálás.* Mindig a negyedikkel kell kezdeni, tehát az első feladat a humanizálás: a munkatársak, a beosztottak megkérdezése, véleményük tényleges meghallgatása és elemzése. A nagy változástervezés könyv is többször figyelmeztet arra, hogy alig használt eszköz „a fogyasztók alaposabb megismerése (...) az alkalmazottakkal való törődés”¹¹ Persze ehhez is célszerű ismerni a racionalizálás definícióját,¹² hiszen nem elég a kritika: „Ami szögletes, azt gurítjuk, ami gömbölyű, azt visszük; nem ésszerű, nem célszerű, de roppant katonás.”¹³

Derű: *Mindig van „remény a reményre”*¹⁴ Praktikusán: „Aki nem tud mosolyogni, ne nyisson üzletet.” Ez is bizonyára kínai mondás. Sok-sok hasonlót lehet gyűjteni az interneten, vagy például a mosdóban: „Ez a tükör megfigyelő ablak (...) mosolyogj!”

A legreménytelenebb helyzetekben is, legalább egy derűs gondolattal, jutalmazd meg magadat.

Bölcsességek: „Vékony jégen nem szabad megállni.” (Sárospataki tanítás a Bodrogon korcsolyázóknak.) Aztán sorolhatjuk tovább: „Halászléből nem lehet halat csinálni”; „Aki nem tud felejteni, nem érdemli meg a jövőt” (Kozma Tamás); „Amit ma letehetsz, ne cipeld holnapig.”¹⁵ Tehát: alkalmazzuk a bölcsességeket. Hordom magammal az 1601-ben született, spanyol szerzetes, 300 bölcsességet magyarázó könyvét. Most véletlenül hol nyílik ki? 138. tétel: „Ez is művészet: hagyni mindent, ahogyan van.”¹⁶

(Rövidítve elhangzott 2012. május 10-én Debrecenben, a „Közoktatás–Felsőoktatás–Felnőttképzés–Közművelődés Tudományos Konferencia és Szakmai Találkozó Karácsony Sándor és Durkó Mátyás Emlékére, a Debreceni Egyetem megalakulásának 100. évfordulója jubileumi rendezvénysorozat” keretében.¹⁷)

Jegyzetek

¹ Horváth Győző: *Válságmenedzselés a gyakorlatban*. Glória Press Kiadó, Budapest, 2003. 21. o.

² Uo. 43. o.

³ E tanács eredetijét Kuti Évának köszönöm.

⁴ Idézi Beke Albert: *Az emigráns Mária Sándor a magyarságról és önmagáról*. Szenci Molnár Társaság, Budapest, 2003. 126. o.

⁵ Uo. 173. o.

⁶ Ancsel Éva: *A megrendült öntudat mítoszai*. In: uő: *Három tanulmány*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 160–161. o.

⁷ A tájékozódáshoz ajánlom Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor hatalmas művét: *Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2007.

⁸ Todd G. Buchholz: *A gazdaságon innen és túl. Közgazdasági gyorstalpaló*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000. 338. o.

⁹ Todd G. Buchholz: *Új ötletek halott közgazdászoktól. Bevezetés a modern közgazdasági gondolkodásba*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998, 360. o.

¹⁰ Philip Kotler: *Marketingmanagement. Elemzés, tervezés, végrehajtás és ellenőrzés* (Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1991.) c. könyvéből ehhez a témához most különösen a *Versenyanalízis és a Szolgáltatásmarketing* c. fejezeteket ajánlom.

¹¹ Jerry Yoran Wind – Jeremy Main: *Változástervezés. Vállalatok felkészítése a 21. századra*. Geomédia Kiadó, Budapest, 2000. 11. o.

¹² Schmidt Ádám: *Racionalitás és irracionalitás a jövő kutatásban*. In: Gábor Éva (szerk.): *A kívánt jövőtől a lehetséges jövőig (Tanulmányok a jövő kutatás témaköréből)*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976. 73–88. o.

¹³ Az 1960-as évek végén, a szocialista hadseregben gyakran elhangzott poén volt.

¹⁴ Jókai Anna: *Szegény Sudár Anna című művének záró gondolata*.

¹⁵ Fodor Ákos: *Közmondás-változat. = Élet és Irodalom*, 2008. április 18., 23. o.

¹⁶ Baltasar Gracián: *Az életbölcseesség kézikönyve. Oráculo manual.* Helikon Kiadó, Budapest, 1984. 97. o.

¹⁷ További felhasznált irodalom:

Bába Szilvia: „Mert két hazád van...” A tengeren túli magyar diaszpóra: politológiai és közművelődési szempontok. In: Erdei Gábor (szerk.): *Andragógia és közművelődés. Régi és új kihívások előtt a közművelődés az új évtizedben.* Debreceni Egyetem, Debrecen, 2011. 112–120. o.

Jánossy Dániel: *A költségvetési fegyelem biztosítása itthon és külföldön.* = *Pénzügyi Szemle*, 53. évf. 2008. 2. szám, 225–234. o.

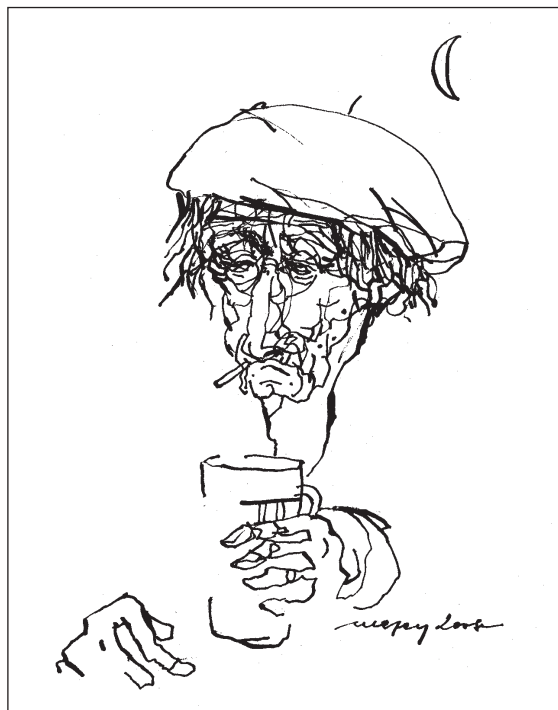
Jánossy Dániel: *A kulturális szolgáltatások közfinanszírozása.* Állami Számvevőszék Kutató Intézete, Budapest, 2010. május

Jánossy Ferenc: *A gazdasági fejlődés trendvonaláról.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975.

Koncz Gábor: *A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei Magyarországon, 1974 és 1989 között (PhD-értekezés, Debrecen, 2004).* Napkút Kiadó, Budapest, 2010.

Koncz Gábor: *Merre van előre? Kulturális nemzetstratégia.* = *Szín – Közösségi Művelődés*, 12/2–3. szám, 2007. június, 67–75. o.

Koncz Gábor: *Miért támogassa az állam a kultúrát?* = *Szín. Közösségi Művelődés*, 16/2. szám, 2011. április, 4–12. o.

Sorstalan, 2009

Viga Gyula

A néprajzkutató Dankó Imre tudományos öröksége

2012. január 22-én lett volna 90 éves Dankó Imre, a néprajz és a művelődéstörténet tudós kutatója, a magyar múzeumügy kiemelkedő személyisége.¹ Mivel sokféle módon kötődött Sárospatakhoz, Tokaj-Hegyaljához, a Bodroghözhöz és a Zempléni-hegyvidék térségéhez, az évforduló alkalmat adhat a róla szóló megemlékezésre. A hosszú és rendkívül gazdag életpálya vázlatos felidézése is jelzi Dankó Imre jelentőségét régióink tudományos megismerésében és közgyűjteményeinek fejlődésében. Egykor volt színes személyiségéhez nem méltó életútjának ez a szikár számbavétele, de azok számára, akik nem ismerték, soha nem tudjuk már teljes hűséggel felidézni alakját.

Dankó Imre, a Gömör megyei Hanvárról származó édesapa és Hajdúböszörményből a fővárosba került édesanya gyermekeként, Budapesten született. Kunszentmiklóson nevelkedett, ott érettségizett. Egyetemi tanulmányait Debrecenben kezdte magyar–angol–történelem szakon, azután Budapestre iratkozott át, ahol a Bolyai Kollégium, majd az abból kinövő Györfy Kollégium alapító tagja volt. Az egyetem befejezése után tanítani ment: Hajdúnánáson, Kecskeméten, Szentendrén és Túrkevéen volt gimnáziumi tanár. Az utóbbi helyen került először múzeumi státusba 1953-ban, miután 1951-ben az ő irányításával nyílt meg a Túrkevei Múzeum. 1954-től Sárospatakon a Rákóczi Múzeumot irányította, 1958–1964 között Gyulán az Erkel Ferenc Múzeum igazgatója volt, majd 1964. július 1-jén Pécssett a Baranya Megyei Múzeumi Szervezet vezetését vette át. 1969. július 1-jétől nyugdíjazásáig, 1983. január 1-jéig a Déri Múzeum és a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Igazgatóság irányítója volt Debrecenben.

Megszámlálni is alig lehet az általa gondozott, szerkesztett, megjelentetett kiadványokat és kiadvány sorozatokat, saját publikációiról nem is szólva. Szinte minden munkahelyén szerkesztett, gyakran maga indított könyvsorozatokat, illetve olyan periodikákat, amelyek a szaktudomány mellett az érdeklődő nagyközönséget is informálták (sárospataki, gyulai, bajai múzeumi füzetek, Pécssett a *Dunántúli Dolgozatok* és a *Múzeumi Körlevél*, Debrecenben a *Múzeumi Kurír*, stb.).² Az 1944–1996 közötti időszakból – nem a teljesség igényével készült – bibliográfiája közel 1600 tételt számlál.³ 1946-ban bölcsészdoktori címet, 1966-ban kandidátusi fokozatot szerzett, 1987-ben pedig a tudomány doktora lett. Tevékenysége messze túlmutat a néprajz határán, de ő maga is lényegesen kitágította a hagyományos értelemben vett néprajz kereteit: az irodalomtörténet, a művészettörténet, a művelődéstörténet megszámlálhatatlan kérdésével foglalkozott. A Debreceni Egyetem oktatójaként három évtizedig nevelte a néprajzosok és a muzeológusok nemzedékeit. A Néprajzi Tanszéken 1986-ban címzetes docenssé, 1992-ben címzetes egyetemi tanárrá nevezték ki. A tudományos ismeretterjesztésben éppen úgy fontos szerepet vállalt, mint a múzeumok társadalmi támoga-

tóinak megszervezésében. Jószerével mindenre nyitott, a szó valódi értelmében vett értelmiségi volt.

Dankó Imre emberi és kutatói habitusából és széles körű tájékozódásából fakadt, hogy rendkívül gyorsan felismerte a különböző tradíciókban gyökerező, eltérő kulturális környezetek mibenlétét, s az abban felmerülő kutatási feladatokat, lehetőségeket. Kutatásaiban gyakran a tájtörténet felől közelített a jelenségek, a rész témák felé, mindez szinte korlátlan lehetőségeket biztosított számára a témaválasztásban, s megadta a témához való vissza-visszatérés lehetőségét is. Szemléletmódjában és munkamódszerében szerencsésen egyesült a terepmunka – leginkább megfigyelés – a történeti források és az irodalom feltárásával. Gyakran olyan témákkal foglalkozott, ami jószerével ismeretlen volt a kutatók számára, máskor meg olyan személyiségekre emlékezett, akiket rajta kívül talán már senki nem ismert. Munkáiban ezek az apró, tűnő elemek megtalálták a helyüket a nagyobb összefüggésekben, s nem ritkán távlatos művelődéstörténeti kapcsolatok kifejezőinek mutatkoznak. Jószerével tudománytörténetiek mára már a Dankó Imre személyiségét körülvevő „históriák”, részleteikben immár folklorizálódott „valóságos történetek” is. (Feledhetetlen számomra az 1999-ben Sárospatakon rendezett bodrogi konferencia estéje, amikor a vacsoránál, az asztalnál egymással szemben ülve Balassa Iván és Dankó Imre idézték meg várbeli emlékeiket, némiképp színezve is a történeteket, felismervén az érdeklődő fiatalok kitüntetett figyelmét.⁴)

Dankó Imre 1983. január 1-jén nyugdíjba vonult, s az azt követő negyed századot már valóban csak a tudománynak szentelhette. Továbbra is tanított az egyetemen, s élete végéig szinte egyszemélyes „intézményként” tevékenykedett. A rengeteg publikáció mellett is kiterjedt szerkesztői munkát végzett: például kilenc évfolyamát jelentette meg a *Rálátás* (Zsákai Helytörténeti – Honismereti, Kulturális Tájékoztató) című kiadványnak. Ennek anyagát interneten maga gyűjtötte be a szerzőktől, s maga végezte el a szöveg tördelését és nyomdai előkészítését is. A címe alapján lokálisnak gondolt lapban a Kárpát-medence történelmének és néprajzáinak távlatos témái is megjelentek, a füzetek végén szereplő „hírek” pedig jól tükrözték Dankó Imre rendkívüli tájékozottságát, kiterjedt kapcsolatrendszerét. Továbbra is sok konferencián szerepelt, szervezett, kéziratokat lektorált, opponensként, illetve bizottsági tagként egész fiatal tudós nemzedéket segített a tudományos fokozat megszerzésében. Múzeum utcai lakásuk – hála hat évtizeden át hűséges társának, feleségének is – mindig nyitva állt a Dankó Imréhez kopogtatók előtt.

A sok-sok munka szerencsére nem maradt visszajelzés nélkül, a tanítványok, tisztelők, barátok megbecsülésén túl sem. Hatvanadik születésnapján a pályatársak vaskos ünnepi kötettel tisztelegtek teljesítménye előtt.⁵ A múzeumi szakma elismerései mellett – amit pl. a Móra Ferenc-díj (1976) és a Pulszky Ferenc-díj (2006) tükröz –, számos kitüntetés birtokosa volt idehaza és a határokon kívül is. Debrecen és a tiszántúli reformátusság művelődéstörténetének kutatásában elért eredményeit és a Doktorok Kollégiumában végzett tevékenységét a Debreceni Református Hittudományi Akadémia díszdoktori cím adományozásával ismerte el. A honismereti mozgalom 1996-ban a *Notitia Hungariae* (Bél Mátyás) díjjal fejezte ki megbecsülését Dankó Imre hűséges szolgálatáért.

Dankó Imre tudományos munkásságát és rendkívül szerteágazó tudományos és ismeretterjesztő publikációs tevékenységét roppant nehéz áttekinteni, egy kisebb művelődéstörténeti lexikonra emlékeztet a 75. születésnapjára megjelent bibliográfia tárgymutatója is. Eredményeit azért is nehéz tematizálni, mert azok át- meg átfedik egymást, összeérnek

tartalmukban, szerkezetük egészében szervesül az életműben. Szerencsére, említett önéletrajzában nagyon sok támpontot ad azzal, hogy saját maga fogalmazta meg tevékenységének fő irányait, csomópontjait. Előre bocsátva, hogy eredményei szétfeszítik az általa körülhatárolt tematikát, az általa legfontosabbnak ítélt témák mentén próbálom röviden számba venni az életművét. (Terjedelmi okokból csak az önálló kötetekre, és néhány kiemelkedő fontosságú tanulmányra utalok bibliográfiai pontossággal.)

Első helyen a *Hajdúság etnikai kutatásában* elért eredményeit említette számadásában, amely hat évtizeden át, többfelé ágazó tematikában végzett kutatómunkát takar. Egyaránt foglalkozott az „öreg hajdúvárosok” (hat szabadalmas település), az 1876–1950 között egységet alkotó Hajdú megye történeti-néprajzi, nyelvészeti és művelődéstörténeti kérdéseivel, magával a hajdú problematikával, s a hajdú telepek históriájával Szerencstől Sarkadig és a Délvidékig. Tanulmányok, közlemények sorát publikálta, történeti források kiadásában működött közre, *A hajdúk a magyar történelemben* címmel tematikus köteteket szerkesztett (Módy Györggyel), a Sajó és Hernád menti hajdú településekről,⁶ Nyírbátor hajdúvárosáról,⁷ a Körösköz-bihari hajdúságról⁸ pedig önálló kiadványt jelentetett meg.

Az utóbbi már átvezet a másik nagy problémakörhöz, a *népi építészet és a népi lakáskultúra* vizsgálatában elért eredményeihez. Ez a témakör koncentráltabban jelenik meg Dankó Imre munkáiban, ami részben abból fakad, hogy elsősorban az alföldi mezővárosok változó építőgyakorlata foglalkoztatta, részben pedig abból, hogy 1966-ban ebben a témakörben írta meg kandidátusi értekezését (*Életmódbeli változások a délbihari síkság parasztságának felszabadulás utáni életében – Különös tekintettel a településre, építkezésre és lakásbelsőre*). Egyes településmonográfiák építészeti fejezetei mellett, kitérített néhány írásában az építkezés kapcsán a változó táj és az emberi hajlék kapcsolatára, az építő kultúra nyelvészeti jelenségeire, sajátos anyaghasználati módokra, különleges gazdasági épületekre, akár a bolgár népi építészet irodalmára is.

Ebből a tematikai körből megint csak szervesen következik egy másik nagy egység, amit Dankó *életmód-változásvizsgálati kutatások*ként említ, amiben vizsgálataival élen járt, s ami érdeklődésének és munkamódszerének egyik jellemzőjére világít rá. Arra, hogy változásokban, folyamatokban gondolkodott, forrásai jellemzően történetiek voltak, s nem a jelenségekre figyelt. Erről maga így fogalmazott: „Kutatásaim során igyekeztem a történelmi-társadalmi szempontokat érvényesíteni, és a komparatív módszert alkalmazni. Minden tárgykörömben szem előtt tartottam az interdiszciplináris körülményeket, illetve az interetnikus kapcsolatokat, az akkultúrációs folyamatokat, a migrációk hatását.”⁹ Több tanulmányt is szentelt a (néprajzi) változásvizsgálat problematikájának. Fentebb említett, ide is illeszkedő kandidátusi értekezése sajnálatos módon nem jelent meg könyv alakban. (Általában is jellemzőnek tűnhet Dankó Imre életművére, hogy – a publikációk hatalmas mennyiségéhez viszonyítva – kevés könyvet írt, jellemzően azok is inkább tanulmánykötetek voltak.¹⁰) Az általa legeredményesebben kutatott témakörök közé sorolja még a népi kerámia, a fazekasság problematikáját, s annak kapcsán a népi iparművészet és a folklorizmus egyes kérdéseinek vizsgálatát is.¹¹

Munkássága legeredményesebb témái között utolsóként említette az *árucseré, a piacok-vásárok* kutatását. Megítélésem szerint Dankó Imre nevével legtöbben ezt a témakört kapcsolják össze, ebben érte el a legtöbb eredményt, és ebben érvényesült leginkább rendszeralkotó tevékenysége is, amellet, hogy az életműnek talán ez a legerőteljesebb

része, fél évszázad alatt a kérdéskör megszámlálhatatlan összefüggésével és részletével foglalkozott.¹² Az árucseré – javak cseréje problematika elvi tisztázása mellett, maradandóan rendezte az árucseré típusainak és formáinak kérdését, a vásárok funkciójának összetett voltát.¹³ Tanulmányok egész sorozatát publikálta a jelentős magyar vásárhelyekről, a vásárhirdetésektől kezdve a mértékekig, a vásárok tisztségviselőitől kezdve a zöldvásároktól, a vásárok nemzetiségi vonatkozásaitól a hetipiacok szerepéig valószínűleg sok részletét kutatta eredményesen ennek az összetett problematikának. Amellett, hogy mindenkinél jobban ismerte a vásárok és piacok történiáját, azok szereplőinek történetét, színes egyénisége is a sokadalmak rajzában teljesedett ki leginkább. A kofa, a lacipecsenye, a bosnyák, a vásári közvetítők, a vásári viselkedésformák, s számos más kérdés tárgyalásában valódi szépírói erényeket mutatott fel, túl azon, hogy írásainak stílusa amúgy is gördülékeny, olvasmányos és élvezetes, függetlenül attól, hogy rövid hírlapi cikkről vagy terjedelmes tanulmányról van szó.

Külön meg kell emlékezni természetesen a Dél-Zemplénnel és Sárospatakkal kapcsolatos kutatásairól is.¹⁴ Fiatal múzeumi emberként dolgozott Patakon, s bizonyos, hogy a Bodrog parti kisváros történelmi levegője és a jelzett időszakban változó, de továbbra is szellemi központ szerepköre alapvetően befolyásolta látásmódját és további érdeklődését is. Patak történiája és a történelmi borvidék tájtörténete éppen úgy sokféle feladatot kínált számára, mint a helyi kézműves hagyományok, a falusias Kispatak, s természetesen a Bodrogköz változó hagyománya. A településtörténet, a halászat, illetve a vízhasznosítás témakörében végzett kutatásai többségükben csak később értek tanulmányokká, ami azt is igazolja, hogy lényegében élete végéig nem szakadt el Pataktól és a térségtől.¹⁵ A sárospataki piacról 1957-ben megjelent írásától majd fél századot átível munkásságában a térség gazdasági kapcsolatainak és vásárainak kutatása, ahogyan négy évtizedig gyarapodott és frissült például a Bodrogköz halászatának feltárása is. Ezek nem egyszerűen a tudományos gondolkodás organikus folyamatai, hanem emberi, lelki, hitbéli „hidak” is Patak és Debrecen között.¹⁶ S természetesen történelmi kapcsolatok is hordozzák őket, amelyek – például az északkeleti Felföld és a Tiszántúl népcsoportjainak kapcsolatait közvetítő útjai – Dankó Imre látásmódjának meghatározó részei, gondolkodásának meghajtói voltak. Említést érdemelnek a *Hernád mentével*, az *Abaúji Hegyközzel* és a *Zempléni-hegyvidékkel* kapcsolatos kutatásai is, amelyek organikus életművének fontos részei.

Az előbbieket csupán néhány tartópillérét jelenti Dankó Imre munkásságának. Külön méltatást igényelnének például a különféle etnikumokkal, etnikai csoportokkal, a különböző tájak és egyes településeik történetével és néprajzával,¹⁷ a különféle művészeti ágakkal, jeles személyiségek életrajzával, az iskolák, ill. az oktatás történiájával, a nyomdászat és a könyvészet kérdéseivel,¹⁸ a muzeológia elvi kérdéseivel, egyes szakterületeivel és még számos mással foglalkozó munkái. Több száz kötet őrzi szerkesztői tapasztalatát. Több száz recenzió emlékeztet arra a figyelemre, amivel a kor- és pályatársak tevékenységét követte. Az életmű gazdagságából és összetettségéből eredően, mindenféle méltatás és számbavétel csak szegényíti Dankó Imre valódi teljesítményét. Megérdemli, hogy emléket Patak és Zemplén megőrizze.

Jegyzetek

¹ 2008. december 15-én, életének 87. évében hunyt el Debrecenben, 2009. január 5-én kísértük utolsó útjára a Köztemetőben. A Zempléni Múzsában Csorba Csaba búcsúztatta: Búcsú Dankó Imrétől = IX. évf. 1. szám, 2009. tavasz, 82–84. o.

² Lásd Ortutay Gyula előszavát az *Opuscula Ethnographica* kötetben. Debrecen, 1977.

³ Dankó Imre munkásságának repertórium (1944–1996). Összeállította: Nagy Jenő. Debrecen, 1997. Az azt követő időszakról a Déri Múzeum Évkönyve köteteiből tájékozódtam, amelyek a munkatársak szakirodalmi tevékenysége sorában Dankó Imre évenkénti publikációit is közlik.

⁴ A térség tudományosságának és múzeumügyének másik kiválósága, Balassa Iván (1917–2002) 1956–1961 között volt a Rákóczi Múzeum igazgatója.

⁵ Balassa Iván – Módy György – Ujváry Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 39. Debrecen, 1982.

⁶ A Sajó-Hernádmelléki hajdútelepek. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 1. Sárospatak 1995. (Új kiadása: Sátoraljaújhely 1991.) Vö. még: A szerencsi Bocskai-hagyományok nyomában. A Bocskai Gimnázium kiadása. Szerencs, 2005.

⁷ Nyírbátor hajdúváros. A Báthori István Múzeum Füzetei 7. Nyírbátor, 1957.

⁸ A Körösköz-bihari hajdúság. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 8–9. Gyula, 1959.

⁹ *Önéletrajz. Dankó Imre munkásságának repertórium (1944–1996)*. Debrecen, 1997. 12. o.

¹⁰ *Opuscula ethnographica. Válogatott tanulmányok*. Debrecen, 1977., *Fragmenta Historica Ethnographica. Válogatott tanulmányok*. A Hajdú-Bihari Múzeumok Közleményei 55. Debrecen, 2002.

¹¹ A gyulai fazekasság. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 48–49. Gyula, 1963., A magyarhertelendi női fazekasság. *Dunántúli Dolgozatok* 5. Pécs, 1968.

¹² A gyulai vásárok. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 44–46. Gyula, 1963.

¹³ Vándorlás és árucser (vázlat és irodalmi tájékozódás a kárpát-medencei árucser és migráció kapcsolatának kérdéseire). *Seperatum*. Debrecen, 1979., Tiszántúli vásárok-piacok. In: Szöllősi Gyula (szerk.): *Vásártörténet – Hídi vásár*. Debrecen, 1976. 15–95. o., A magyar vásárok néprajza. In: *Domonkos Ottó (főszerk.): Magyar néprajz III. Kézművesség*. Budapest, 1991. 637–702. o., *Régi vásáraink világa. Folklor és Etnográfia* 71. Debrecen, 1992.

¹⁴ Részletezően Dankó Imre 85. születésnapja alkalmából: Viga Gyula: Dankó Imre, a Bodroghöz és a Zempléni-hegység kutatója. In: *Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs, Dél-Zemplén központja*. Szerencs, 2007. 35–41. o. Lásd még: Viga Gyula: Dankó Imre (1922–2008) = *Honismeret* 2009. 1. szám, 85–88. o.

¹⁵ Az említés szintjén Dankó Imre néhány munkája: Vámosújfalú települése. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (a továbbiakban HOMÉvk.) III. Miskolc, 1963. 87–93. o., A bodroghözi Hosszúrét települése = HOMÉvk. IV. Miskolc, 1964. 143–163. o., Adattár a Bodroghöz és közvetlen környéke régi vízrajzához = HOMÉvk. IX. Miskolc, 1970. 375–409. o., Bodroghözi halászsótár = HOMÉvk. XI. Miskolc, 1972. 449–505. o., Luka – Bodroghalom = Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaújhely, 1999. 401–430. o., A Bodroghöz gazdálkodásának kérdései. In: *Bali János – Jávorka Kata (szerk.): Merítés*. Budapest, 2001. 89–109. o.

¹⁶ Csak néhány Dankó Imre tanulmányt említek: A hegyaljai mezővárosok piaci szerepköre a XVIII–XIX. században. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és környéke. Szerencs – Nyíregyháza, 2002. 163–177. o., Füzérradvány településéről. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencs – Nyíregyháza, 2003. 241–257. o., A sárospataki Alsóhatár. In: Tamás Edit (szerk.): A 800 éves város, Patak. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 47. Sárospatak, 2004. 89–103. o.

¹⁷ Ismerjük meg szülőföldünket! A Sárospataki Járás története. Miskolc, 1955., Széphalom. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 3. Sárospatak, 1956., Túrkeve története 1945-ig. H. n. É. n. (Budapest, 1956), Túrkeve kutatása. Túrkeve, 1957., Baja irodalma. A Bajai Türr István Múzeum Kiadványai 2. Baja, 1957., Kötegyán. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 11. Gyula, 1960., A gyulai vár. Gyula, 1963., Képek Mohács történetéből (Bándi Gáborral). Janus Pannonius Múzeum Füzetei 8. Pécs, 1966., Pécs képekben. Pécs, 1967., Csenger története (Fábián Lászlóval). A Szatmári Múzeum Közleményei 4. Mátészalka, 1978., Nánási művelődéstörténeti emlékek. Hajdúnánás, 1989., Az András templomtól a Nagytemplomig. Nagytemplomi Gyülekezeti Élet Füzetei 2. Debrecen, 1994., Magyarhomorog. Debrecen, 2001., Zsáka. Száz Magyar Falu Könyvesháza. Budapest, 2002.

¹⁸ Írások, nyomdászok, nyomdák. Alföldi Nyomda Rt. Méliusz Műhelye. Debrecen, 2002.

Dobrik István

Időtlen idő

Mezey István grafikusművész emlékére

Márciusban ugyan eltemettük, de mint néhány kivételes, már eltávozott kortársam, lelkemben velem van azóta is. Kezembe akadó rajzai, irodalmi vagy éppen helytörténeti munkákat gazdagító illusztrációi, könyvborítói, a bogácsi „Csáter apó pincéje” bejáratánál a helyet reklámozó, önarcképére hajazó öregember szemével mosolygós portréja, a pulton sorakozó boros címkék férfi lelkekhez hízelgő, játékos, pajzán cinkossága nem is hagyná Őt nekem az öregedés rest feledékenységében eltűnni. Szinte hihetetlen, hogy ezekben az egymásra tömörülő emlékekben milyen közelinek tűnik a hatvanadik születésnapja előtti években megnyitott visszatekintő kiállítása, amelyen köszönhettem Őt. Az e megnyitón elhangzott szöveget csak Neki adtam át írásban, s ennek megjelentetésével szeretnék emlékezni Rá most, sok, itt e tájon élő tisztelője és barátja nevében is:

„Fiatalkorom egyik legmeghatóbb élménye az volt, amikor megértettem Bergson időelméletét, vagyis azt, hogy az idő nem csupán materiálisan mérhető, van szubjektív idő, élmény-idő, van a lélekhez köthető idő érzet, ami nem ugyanaz az órával mérhető percek múlásával.

Különösen ez idő tájt, azért is volt fontos, e gondolkodásomat formáló felismerés, mert a körülöttem, a mindig mindent teljesítményben, mennyiségben mért értékrend végre elviselhetőbbé vált ettől a már féltett kincscsé vált tudattól, hogy az idő szívünkben is, lelkünk mélyén is, érzéseinkben is legalább olyan lényeges, embert formáló fontosságú, mint a munkaidőt és elmúlást oly kíméletlen pontossággal jelző óramutató. Innentől kezdve érttem meg eszemmel is, szenvedésben miért is tűnik hosszúnak egy perc, boldogságban miért szaladnak az órák. Miért érezhetek, már elmúlnak tűnő dolgot meg nem történtnek, még meg nem történt dolgot már átéltnek és mi is a viszonyunk nekünk, halandó embereknek az időtlenhez.

A művészet, amelynek minden ágára fogékonyak voltunk, csak fokozta azt a csodát, ami a belülről átélt időben megérintett nem csupán az írott és festett, eljárászott és eltáncolt műalkotásokon keresztül, hanem a természet minden mozdulásában.

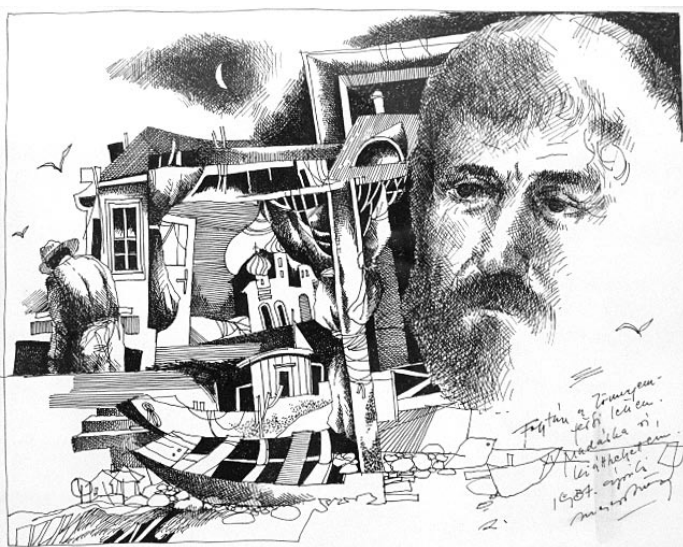
Mezey Istvánt már ózdi diákként ismertem. A nagyfiúk csapatához tartozott, akik közül ma már számosan híres emberként öregbítik a József Attila Gimnázium és a volt Ady Endre, igencsak szigorú legénynevelő kollégium hírnevét. Néha a szilenciumok tízperces szünetében együtt rúgtuk ismeretlenül is a labdát és a port a kollégium melletti, szűk udvaron rögtönzött focimeccsen, míg tanulásra be nem rendelt bennünket a vastelep rakodó gépeinek éjjel-nappal csörömpölő munkazaján is átfurakodó csengőszerű erőszakos hangja. Ismeretlenül is mindketten túléltünk tucatnyi szobafogságot, kimenő megvonást, átestünk néhány reménytelen szerelmen, hallgattuk Szabad Európán a Beatleseket, és nekünk,

kisebnek különösen büszkének kellett lenni a Szovjetunióban végzett Legoza Pistára, aki repülő tiszttá lett, és még néhányszor visszahívták a kollégiumba, hogy példaként állítsák a nevelhetetlen kamaszok elé.

Lélekben közel azonban igazán Mezey Istvánhoz mégis Krakkóban kerültem, mikor már Ő grafikusként, én pedig muzeológusként a Miskolci Galéria munkatársainak meghívására együtt utaztunk megnézni a nevezetes Nemzetközi Grafikai Biennálét, amelyről tudva lévő, hogy a miskolcinak volt példát adó elindítója.

Krakko gyönyörű volt, mi pedig, már ugyan közel a krisztusi korhoz, de fiatalok. Kiállításról kiállításra jártunk. A templomokból kilopódzó tömjén illat az ódon utcákon titkon karonfogva osont végig a fűszeres tavaszi szellővel, kacéran lebbentve meg itt-ott a költőien öltözködő kortalan leánykák szoknyáit. Azon az együtt töltött néhány napon került igazán szívemhez közel, a kezéből már akkor sem hiányzó cigarettával és a korahajnalban gőzölgő kávé illatával, melyet igencsak nagy csuporral méretezett a felébredéshez önmagának.

Önarckép, 1987

Szint vallottunk a művészetről, rácsodálkoztunk a legújabb formanyelvi törekvésekre és természetesen mindannyian a gyönyörű város iránti bódult szerelemmel voltunk teli. Akkor sem beszélt sokat. Szűkszavúsága, de beszédes jelenléte ma is kortalanná teszi mérhető éveinek ellenére. Mert hiszen lassan hatvan éves lesz Mezey István.

De én már – hála legyen Bergsonnak – fiatal korom óta tudom, hogy a múlt időnek, amely biológiai létünk állapotára figyelmez, van egy bennünk rejtőző időtlen formája, amely a

művészetten keresztül öröklődik nemzedékről nemzedékre, korokról korokra. Ez a tehetőségünk ajándékoz meg bennünket a kortalanság felemelő érzésével. Ajándék ez annak, aki az Istentől kapott talentumokkal jól sáfárkodva művészetet teremt, de ajándék annak is, aki az így készült műveket képes befogadni, megérteni és saját világán belül azokat újratereíteni.

Mezey István, alkotóként ez ideáig jól sáfárkodott a kapott talentumokkal. Jelentős és sokoldalú életművet tud már maga mögött, amelyből itt és ma az utóbbi fél évtized munkái sorakoznak a falakon és a tárlókban, fűszerezve néhány régi, kedves alkotással.

Ez alkalommal is közös dolgainkról szól hozzánk hol örömmel, hol bánattal teli. Hol elmerengve, hol nosztalgizva. Művein időutazásra hív most is bennünket. A jövőt fürkésző, játékos gyermek- és ifjúkortól az öregség, múltba révedező széthulló magányosságáig követhető sokszínű érzésekkel teli lapjain az esendő ember sorsa.

Bár van, ahol tragédiákat sejtet, mégsem szomorúak művei. Lebegő formáival meszeszerű költészetet varázsol az elhagyott házak és emberek köré. Összeköt tereket és tárgyakat, ízeket és hangulatokat, érzéseket és sorsokat. A természet csodáit, pedig kitörő festőiséggel írja át színes látomássá.

Az idő, időtlenségről álmodozva szívünk mélyén él.

Az eltelt évek gyorsan elrepülnek, mert minden gond és bánat ellenére a boldog teremtés közelében fészkeltek. Ne foglalkozunk ma a mérhető idővel. Engedjük közelünkbe a mérhetetlent, amely emberi létezésünk titkos csodája, amely kibeszélhetetlen és csak őszinte ember érezheti legbelül, mennyire igaz. És e mérhetetlen, igaz álomban talán Legoza Pistához hasonlóan egyszer Mezey Istvánt is meghívják az ózdi kollégiumba, példaként állítva a nevelhetetlennek tűnő kamaszok elé.”

(Elhangzott 2002. június 22-én, Mezey István kazincbarcikai kiállításának megnyitóján.)

*

Mezey István 1945. szeptember 17-én született Szikszón. Reklámgrafikusi végzettségű, autodidakta művész volt, választott mesterének Szalay Lajost tekintette. 1967-től szerepelt kiállításokon, 1970-ben költözött Kazincbarcikára, ahol haláláig művésztanárként dolgozott. Első önálló tárlata is 1970-ben nyílt meg. Sokoldalú képzőművész volt, grafikával, festéssel, címertervezéssel, könyvillusztrációkkal, köztéri szobrászattal egyaránt foglalkozott. 1979-ben és 1985-ben az Országos Grafikai Biennálé díjazottja. Munkásságát többek között Borsod-Abaúj-Zemplén megye nívódíjával (1987) és a Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztel (1995) ismerték el. 2009-ben Kazincbarcika díszpolgára lett. Műveit egyebek mellett a Herman Ottó Múzeum, a Miskolci Galéria, a Kassai Galéria, a rozsnyói Városi Múzeum és a Sárospataki Képtár őrzi. 2012. február 26-án hunyt el Kazincbarcikán.

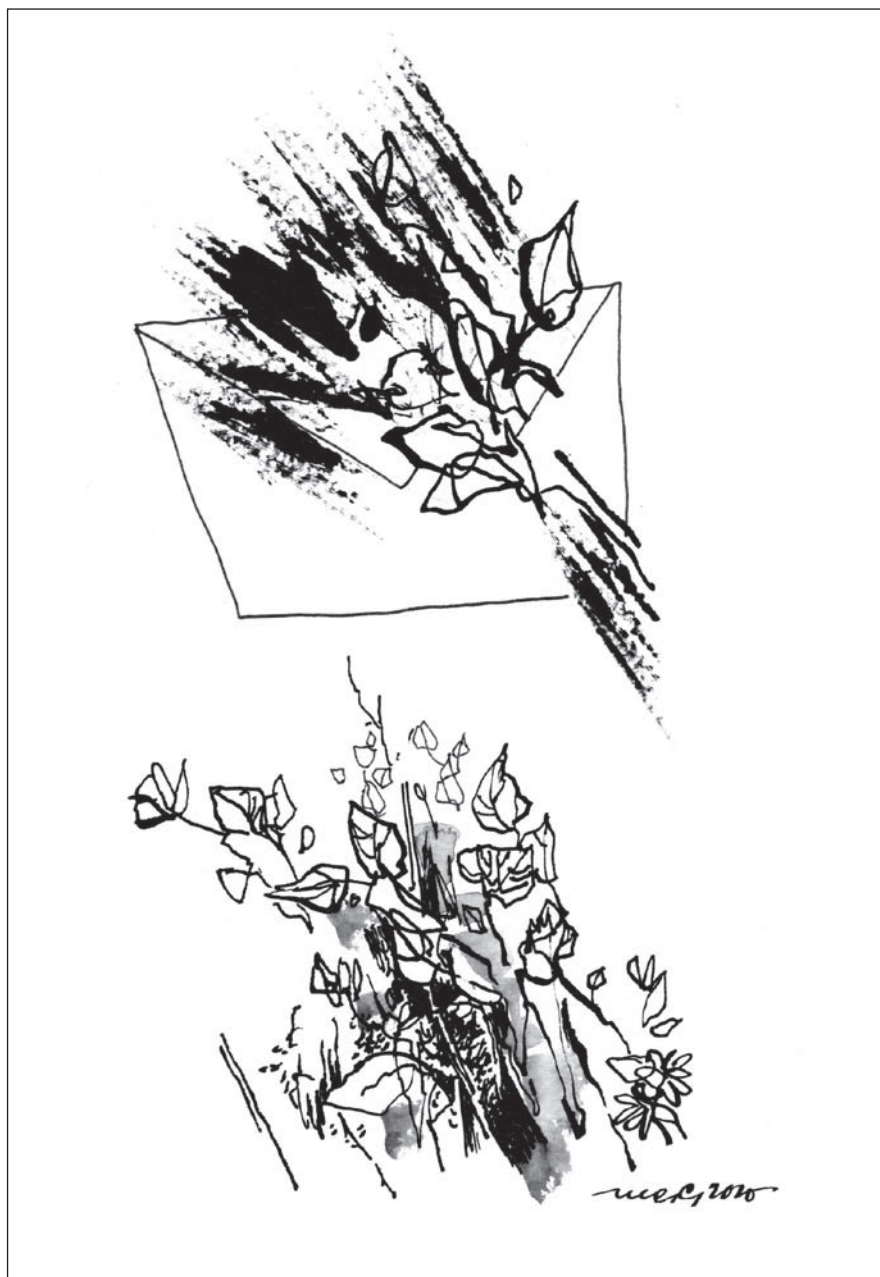
Péteri temető, 2009

Szemere Miklós, 2007

Verekedők, 2007

Távirat, 2010

Corpus, 2010

Sárkányölő, 2010

Sors V., 2007

Remény, 2007

Kóháti Zsolt

A *plein air* a '60–70-es évek magyar filmművészetében

Annak a ténynek, hogy a játékfilm a tárgyiasult művészet hagyományosan (egyik) legköltségesebb terméke, mélyreható esztétikai következményei vannak. Már a némafilm arra törekedett, hogy a világ bármely táján megérthető s így forgalmazható, a belé fektetett tőkét – legalább részben – visszatérítő legyen: a történet sémái, a pantomimika, a képsorok közé iktatott, bármelyik nyelvre lefordítható „felírások” stb. mind-mind ezt a célt szolgálták. A hangosfilmmel csak kiélezettebbé vált a küzdelem a nemzetközi figyelem megnyeréséért, s ebben a harcban az angol s más „világnyelvű” kinematográfiák kiegyenlíthetetlennek látszó előnnyel bírnak. Éppen ezért Fejős Pál, amikor az 1930-as évek elején hazatért Amerikából, hogy francia–magyar tőkével, összefogással művészi igényű játékfilmet készítsen, az „exotikum”-ot jelölte meg mint kívánatos jegyet, amelynek hordozójaként a magyar hangosfilm is érvényesülhet, akár az óceánon túl.¹

Pontos a kifejezés. Az ógörög-latin melléknév – *exoticus* – idegent, külföldit jelent, az ógörög *exotérikosz* pedig kinyilatkoztatottat, különlegeset, ám egyszersmind népszerűt, közérthetőt. Fejős tehát olyasmit igényelt a hazai filmtől, amit csakis ez jeleníthet meg, amiként az amerikai film a magyar néző számára volt egzotikus, sajátos, összetéveszthetetlenül jellegzetes. Magyarországi táj, környezet, embertípus, szociológiai sajátosság: ezek lehetnek a nagyvilágnak szánt magyar hangosfilm sikertényezői. Hozzávéve, hogy Magyarországon már a némafilm-korszakban éltek a szerencsés adottsággal, mely a napsütéses időszak viszonylagos hosszúságából következett: tavasszal-nyáron külső helyszíneken forgattak, ősszel-télen stúdióban. Fejős azonban maga sem tudott teljesen eleget tenni az egzotikum követelményeinek, itthoni kollégái még kevésbé. A Móricz Zsigmonddal szövetkező osztrák Georg Höllering kivételével (*Hortobágy*, 1936) népies giccsek születtek szakmányban, s csak a második világháború után, legerőteljesebben Fábri Zoltán Cannes-ban is ünnevelt *Körhintájával* (1955) sikerült méltó módon érzékeltetni lehetőségeinket.

Az 1960-as évek magyar „új hullám”-ával – például Kósa Ferenc *Sodrásban* című filmjével – tételről tételre megvalósultak az egzotikum jelentéstartományából eredő kívánalmak. Ekkortól érvényesült a leghatásosabban az a felismerés is, hogy a szabad tér, az idegenforgalmi reklámok segítségével is világgá kürtölt magyar táj („puszta”, „Balaton” stb.), flóra és fauna, épített környezet és lakóinak fiziognómiája a mozgófénykép megörökítésében a világkultúra részévé válhat a honi *plein air* festészettel, Nagybánya (1896-tól Hollósy Simon, Réti István, Thorma János, Ferenczy Károly, Iványi Grünwald Béla) teljesítményeivel, ezek folytatásaképp a „posztnagybányai” Gresham Kör, Szinyei Társaság stb. törekvéseivel párhuzamosan.

Jancsó Miklós személyes adottságai, körülményei – népi kollégista, néptáncos múltja, filmhíradós helyismerete stb. – mellett Banovich Tamás tervezői együttműködése tették

lehetővé az 1960-as, '70-es évek fordulóján, hogy állandó forgatási helyszín alakulhatott ki a gyarapodó életmű szükségletei szerint a fővároshoz viszonylag közel, a Csepeli-síkságon, a Kiskunsági Nemzeti Parkban, Apaj-pusztán. Az 1968-as *Csend és kiáltás* emellett Kunszentmiklóson, Selyem Zsigmond tsz-elnök tanyáján készült, s a *Magyar rapszódia* (1978) verekedésjelenetét is itt forgatják majd.² Emblematikus magyar filmkörnyezet tárul elő itt. Síkság, parasztházak, töltés, vízfelület. Az ógörög ihletésű, de véresen mai tanulságokra jutó, Gyurkó László színpadi műve (1968) nyomán Hernádi Gyula és Gyurkó által írott *Szerelmem, Elektra* (1974) ezen felül egy „általános emberi” – mindamellettt valamelyest keleti tónusú – „plein air” látványvilágot tár elénk, hogy aztán a film végi vörös helikopter a mába zökkentsen vissza. Vicze Zsuzsa jelmeztervező a magyar paraszttöltözetet kortalan, fehér – „uniszex” – gyolcsruhára cseréli, és Banovich építményei is afféle „őskunyhók”: egyszerre archaikusak és modernek.

Itt kapcsolódunk valami általánoshoz, egyetemeshez, ami a (létezőnek elfogadott) filmsztétika egyik alapproblémája. Fölkutatandó ugyanis – ha van – egy-egy uralkodó művészeti irány, amely az adott korszak más művészeti ágaiban is igazodási tényező. Tudatos vagy ösztönös alkotói választás eredményeképp. Ilyen – Jancsó és követői esetében – a szerves (organikus) építészet. Nálunk épp az 1960-as évek végén lendült neki Bartók, Kodály, Lechner Ödön, Kós Károly örökségét folytatva Makovecz Imre, Csete György ez irányultságú munkássága. Természeti formák hasznosultak általuk, régészeti leletek (alaprajzai) születtek újjá, a népi kultúra kínált megvalósulási lehetőségeket. Mitikus tetté vált körükben az építészet, a kollektív tudattalan nyilatkozott meg „anthropo- és zoomorph” építményeikben.³ Tegyük hozzá: Jancsónál és filmes társainál a szerves építészet rejtett ösztönzése nem párosult ideológiai dogmákkal (pl. Rudolf Steinert minősíthetetlen értékrendű tanainak hatásával). Banovich merőben gyakorlatias megfontolásokból merített ebből a forrásból: táncfilmjei egy „gömbszerű térben” kellett hogy megvalósuljanak. Ennek lett eredménye egy térből-időből kiszakadt, kozmikus élmény.⁴ Így született meg nagy hatású, egyes mozzanataiban a kritikát mehökkentő táncfilmje, *Az életbe táncoltatott leány* (1964). Jancsó Miklós e film láttán választotta szövetségesül volt kollégista társát, akivel gyermekkortól datálódó folklórszeretete is rokonította. S miközben a felvevőgép szabta követelmények miatt a valóságosnál 40-50%-kal nagyobb tárgyakat kellett helyezni a kamera látóterébe, az egész léptéke mégis emberi maradt. Az „ember, az állatok, a madár és a ló” ilyen szemlélet jegyében váltak látványelemmé.⁵ Maguk az építmények is „elmozdultak” önmagukhoz képest: sosem volt, de lehetséges parasztházak emelődtek. A roppant csűr faszerkezetét középkori nürnbergi szokás szerint marhavérrel itatta át Banovich, s tette rajzosabbá; a kavicspadlóval – csupa kis „gömb”! – a makrokonstrukciót ismételte meg, s szaporította végtelenre. Puritán, később barokkizáló díszletek kerültek Jancsó filmjeibe Banovich műhelyéből. Az „őselemek” – föld, tűz, víz, égbolt, napfény – mellett vagy helyettük redukált és mesterséges változataik – alkonyi megvilágítás, mendence, gyertyafény stb. – jutottak szerephez. A kívülről nem mutatott építmény gyomra filozofikus töltetet kapott: a „belső semmi” ábrázolásáé.⁶ Hogy mindez azonnal szétterjedve és közvetlenül – de akár párhuzamosan – hatott, bizonyíték rá – például – Fejér Tamás filmje, *A beszélő köntös* (1968). Pusztaképe (operatőr: Herczenik Miklós) azonos szemléletű a Jancsó-munkatárs Kende Jánoséval. A statisztéria keresztirányban mozog, viszonylag hosszú beállítások figyelhetők meg itt (egymásnak adják a szót a lineárisan elhelyezkedő szereplők, csoportok stb.). Az összeringó sás és virág népdalként jeleníti

meg Lestyák Mihály bíró (Iglódi István) és Cinna cigányleány (Detre Annamária) szerelmét. Népművészeti remeklés, egyszersmind „opart” kisugárzású a filmbeli kemence (díszlettervező: Romvári József), a népi és parasztpolgári, nemesi ruhák műbőr-rátétei (jelmez: Katona Piroska) ugyanilyen módon korhűek-időtlenek.

1968 Jancsó Miklós ellentmondásos elfogadásának esztendeje. Legjelentősebb filmművészünként tartják számon világszerte, ám a *Csend és kiáltás* az olasz filmelmélet óriásának, Guido Aristarconak a kérésére sem jelenhetett meg a velencei filmfesztiválon.⁷ Ugyanekkor azonban Bíró Yvette és Újhelyi Szilárd fölismereti az MSZMP-be kölcsönös engedmények, enyhülés eredményeképp visszavett Lukács Györggyel Jancsó (és Kovács András) jelentőségét, amelynek a lezárult lukácsi esztétika szempontjából már nincs érdemi következménye.⁸ Ettől kezdve mindamellelt megtörik a jég; Rényi Péter, Gyertyán Ervin és mások kötelességüknek érzik, hogy időről időre megszabják Jancsó megítélésének irányvonalát a központi pártlap, a *Népszabadság* hasábjain és más helyütt. Párhuzamosan ezzel, az élclapok, a rádiókabaré stb. még sokáig fakasztanak kacagást Jancsó nevének pusztá említésével akár. „Kettős könyvelés” alakul ki: eltér az itthoni s a külföldi értékelés, noha nyílt és durva – főként pedig: hivatalos – támadásnak sincs többé helye idehaza.

Mindmáig alapvető a félreértés Jancsó munkásságára vonatkozólag. Jancsó Miklósséra, aki sokszor leszögezte: a film – ipar.⁹ Tehát ő – következésképpen, tesszük hozzá – iparos. Aminek nem mond ellent, hogy ki-ki ízlése és intellektusa szerint, itthon és külföldön, érzékeny tanulmányokkal, strukturalista és egyéb elemzésekkel ne tárhasson föl rejtett összefüggéseket, törvényszerűségeket. Mert ahhoz sem fér kétség – a hetvenes években legalábbis –, hogy Jancsó munkái: műalkotások (is). Jancsó amellett, hogy iparos, iparművész is. Alkotásai nagyon sokszor a *művészi alkotás* sokarcúságával, többértelműségével bírnak, de legalábbis azzal a nagyszerű képességgel, hogy a közönség (fiatal és idősebb értelmiségiek) az intézményesült szabadsághiány pótszereiként fogadhassa be őket. Lukács szintén megkockáztatta, hogy Jancsó történelemszemléletét mint elméleti vizsgálódás tárgyát kezelje (érvként használva egy romantikus viszonyulás – a Kósa Ferencé – bírálatához stb.) Nekünk már könnyebb a dolgunk: különösen az életmű lezáruló félben levő szakaszáról pillantva vissza – s ez módszertanilag kifogástalan – kétségünk sem maradhat afelől: *ornamentika* a Jancsó filmjeinek „történetfilozófiai” vonulata éppúgy, mint a jelmezek, kellékek rendszere, az építmények, az akusztikus és verbális világ, tömeg és egyén térbeli viszonyulása, megjelenítése, a koreografikus ábrázolásmód stb. Szó sincs persze arról, hogy ne volnának érdemleges történelmi üzenetei Jancsó Miklósnak, aki Erdélyből származván, nehéz, háborús időszakban szerezvén tapasztalatait, fogékonyan magyarság és románság, zsidóság és más kisebbségek sorskérdései iránt, Hernádi Gyulával az oldalán a „fehér ember” vezérelte civilizáció válságjelenségeit vette célba.¹⁰ Ezek javarészt hatalom és erkölcs tárgykörébe vonhatók, s Jancsó ily módon a mindenben parabolát orrontó „létező szocializmus” türelmét is próbára tette. Tárgya volt Jancsóknak az erőszak, a fasizálódás le nem küzdött – valószínűleg végérvényesen soha le nem küzdhető – veszedelme, embernek ember által való megaláztatása. Ez jelent meg a meztelen nő emblematikus figurájában (ritkábban: férfi is szerepel ilyen összefüggésben – *Csillagosok, katonák*; 1967 – a korábbi kollaboráns megalázónak a megalázásakor a *Szerelmem, Elektra* rendszerváltás-jelenetsorában). Olykor a szerelem kifejeződése is lehet a ruhátlan női test: az egymásra találás előlegezésének, közösség általi rituális elfo-

gadasának fontos elemeként (*Allegro barbaro*). De az oldottság, magabiztosság jegye is: anyaszült meztelen lány vezeti lovát a vízben; itt a meztelenség funkcionális: a mosdatás műveletével indokolható. Ruhadarabjai fölvetelével alakul át a nő vöröskatonává. Később, lelövetésekor, a fordítottja megy végbe, és meztelensége a halálban a társadalmi különbségeken túl eggyé váló, oszthatatlan emberi nem szimbóluma (*Égi bárány*). A meztelen nő megszégyeníthet, megleckéztethet valakit. Csúfondárosan táncol elő az *Allegro barbaro*ban, riadalmára és megszégyenülésére az idős, lajtos kocsi vízből lefröcskölt nagygazda-párnak. (Banovichnál, a *Szép magyar komédiában* – 1970 – Wesselényiné „Coelia” – Gyöngyössy Katalin – oly módon pirongatja meg a kukucskálóként leleplezett Balassi Bálintot – Sztankay Istvánt –, hogy meztelenre vetkőzik előtte. A *Szarvassá vált fiúkban* – Gyöngyössy Imre 1974-es játékfilmjében – börtönőrök leselkednek a fürdőző rabnőkre, akik hasonló indulattal reagálnak az inzultusra. Meglehetősen hiteltelen szituációban.) Legtöbbször rusztikus női aktok jelennek meg Jancsó filmjeiben: gyakorta néptáncosok ők, akik fölöltözve is a koreográfia megvalósítói. Jelentős hazai és külföldi színésznők általában nem vetkőznek le Jancsó kamerája előtt: tehát nem kényszer nála egy ilyen aktus, hanem kölcsönös bizalom, szeretet és megbecsülés tényezője. Nem független a jancsói nuditás az ornamentális szerepen túl bizonyos szexuális hatáskeltéstől; Jancsó tabudöntő volt ebben a tekintetben is az 1970-es évek folyamán.

Rövid, utasításokra, parancsszavakra korlátozódó dialógusok vannak Jancsó filmjeiben. Egy másik szövegminőség pedig hierarchikus: különféle korokhoz és szociológiai rétegekhez kötődik (munkás- és parasztmozgalmak dokumentumanyaga legtöbbszörre). A dallamok, dalszövegek gondos válogatás eredményei; nem valamilyen kronologikusan, rekonstrukciós céllal előadott történelmi eseményhez, hanem annak hangulatához kapcsolódnak. Kortárs beillesztés Jancsónál Cseh Tamás, Bereményi Géza pszeudomozgalmi, -forradalmi dalkészlete (az előbbinek látványelemként is megjelenő tolmácsolásában). Novák Ferenc koreográfiái a hiteles néptánc-hagyomány mozgósítása mellett a kép- és szereplővezetést is szolgálják: termékeny együttműködés folytán.

Jancsónál nem képsorok kölcsönhatása – montázsza – a művészi kifejezőmód lényege, hanem *maga a lineáris képsor*: szóban és/vagy testbeszédben megnyilatkozó szereplő és környezetének ábrázolása. Érintések, mosolyok és más pantomimikus elemek „szótár-ra” összeálló rendje. Kenyér (általában is: paraszti étel, szabad téren föltálalva), galamb, gyertya a kézben, karddal rajzolt arabeszk. „Kényes, büszke” páva, mely a népköltészet és Ady nyomán száll majd föl a vármegyeházra, ám addig a pozíciójában öntelten elkényelmesedett, demagóg hatalom díszes kelléke (*Szerelmem, Elektra*), s kerül át hamarosan a „Budapesti Iskola” Dárday István – Szalai Györgyi jegyezte fikciós-dokumentarista mozi darabjába, a *Harcmodorba* (1979).

A szigorú gazdaságosság jegyében készülő játékfilm elvileg nem tűr rögtönzést. Ehhez képest – a filmtörténeti legenda szerint – például Eisenstein *Patjomkin páncélosának* odesszai lépcsőjelenete helyszín sugallta rögtönzés volt. Jancsó is rögtönzött, ha a körülmények úgy hozták. Ha – mondjuk – Daniel Olbrychski Magyarországon járt, s ráért egy ideig. Tudni lehetett róla, hogy hegedűn játszik. Így aztán egyenruhát öltetett vele Jancsó, s meztelen lány(ok) gyönyörűségére kellett hegedűlnie (*Égi bárány*). A kultúrával leplezhető hatalom képviselőjeként Jancsó rögtönzései pontosak, minuciózusak, végig-gondoltak. Egy állandóan működőképes, találékony gondolatrendszer megnyilvánulásai. Marx József munkatársi beavatottságán alapuló följegyzéseit követve érdemes néhány

eseményre, alkotói mozzanatra, műre külön is utalnunk. 1968 elején Jancsó és a mérnöki strukturalizmusával együtt is szürrealista Hernádi elhagyták a szakmai közmegegyezés szerint őket összetalálkoztató Nemeskürty István Mafilm 4. stúdióját, s az elsőhöz csatlakoztak, Kovács András, Makk Károly mellé, Újhelyi Szilárd keze alá. A *Csend és kiáltás* még a régi műhelyben készült el, de az operatőr – a kongeniális, idősebb mester, Somló Tamás után – már a zökkenőmentes folytató, Kende János.¹¹ Bruck Edithtel, az Olaszországban élő írónővel tervezett Jancsó Miklós közös munkát, de a *Fehér zászló Kefalónia felett* nem valósult meg. „Bérmunka” volt a *Sirokkó* (1969), Hernádi Gyula regényének filmváltozata. A főszerepet, Marko Lazar horvát usztasavezért alakító francia Jacques Carrière becsvágyának kifejezője. Ott volt mellette Marina Vlady, nem gyarapítva magyarországi népszerűségét, a Kovács Andrásnál is játszott Philippe March; eleven „homage” kifejezőiként felvevőgépre elé álltak a Vujicsics fivérek, az ifjú rendezőkolléga, Csányi Miklós stb. 1968 szélsőbalos, forradalmas korszakát idézte múltba helyezve Jancsó Miklós. Érzékeltetve – lásd: Alexander Bach, akiből gyászos emlékü „korszak” lett az 1848/49-es szabadságharc leverése után – forradalmárból hogyan váltak egyesek ellenforradalmárrá, önkényuralmi rendszer pilléreivé. (Majd egy fordított fejlődéstörténet is modellé válik Jancsó alkotóműhelyében.) A *Sirokkónál* használtak először Jancsóék – figyelmeztet Marx József – 12 perces felvétellel alkalmas Mitchell-féle nyersanyag-kazettát.¹² A hosszú beállítás ekkortól vált esztétikai jelentőségűvé. Voltaképpen *színházi* hatáselemmé, bár a reális idő – filmidő egységét Jancsó különféle koreografikus megoldásokkal volt képes megbontani; már „lejátszott” szereplők a felvevőgépre hatóságukat kikerülve bukkanhattak elő ismét (közben, ha vízzel érintkeztek, villámgyorsan megszártkozhattak, átöltözhetek stb.).

A „plein air film” és a szerves építészet összefonódásának van egy történelmi vonatkozása is. Jancsónál is olykor fölbukkannak jellegzetesen osztrák-magyar monarchiabeli épületek mint szerves – idő- és térbeli – tényezők, hatáselemek. Mindennek szellemében készült – a hosszú snittek mellett (operatőr: Koltai Lajos) szoros tartalmi rokonságban is – Maár Gyula 1971-es, fekete-fehérben forgatott filmje, a *Prés*. Jobboldali szervezkedésről esik szó itt is – mint a *Sirokkó*ban –, ráadásul marxizmus-leninizmusból ismert módszertani elv: konkrét helyzet konkrét elemzése nyomán. Szigorú kiképzés zajlik a parkbeli laktanya-kastélyban. Fekete nadrágos-csizmás, fehér inges ifjú ágyúönteléké. Jancsó vezető színésznője Törőcsik Mari, Teréz alakítója. A nő anyás elkötelezettséggel bábáskodik a Fiú (Szilárdy István) bevetésre alkalmassá tételének folyamatán, de kész meggyilkolni őt, amikor azt kell tapasztalnia, hogy a férfiasan elviselt kínzások megsemmisítették a fiatal ember tettvágyát. S végül a gyilkos nőnek is halnia kell – ez a fasizálódás Jancsónál, Maárnál is bemutatott „vámprir”-láncolata. Maár szövegömlése azonban franciás-filozofikus.

Az *Égi bárány* (1970) helyszínét Gödrös Frigyes javaslatára a Balaton-felvidéken jelölte ki Jancsó Miklós.¹³ A *Még kér a nép* (1971) címadója – Petőfi nyomán – Bacsó Péter volt, és a Veszprém megyei Öskü térségében forgatták.¹⁴

Megszilárdul Jancsó összetéveszthetetlen, ornamentális meghatározottságú stílusvilága, ami a folytonos önisméltés látszatát kelti. Különös módon az ilyesmi a zene-, a képzőművészet, sőt az irodalom esetében kevésbé zavarja a szakmai s a szélesebb közönséget: a Mester kézjegyet észlelik benne, a hitelesség bizonyítékát. Talán a magyar produkció évi húsz körüli – csekély – nagyságrendje folytán irritál ez az igen erős stílári karakter.

Változást hoz a *Szerelmem, Elektra* 1974 nyarán. Marx József rámutat ebben a vonatkozásban Jancsó nyugat- és dél-európai kapcsolataira. Nemcsak a nálunk szalonképtelen ún. eurokommunizmus portugál és spanyol ösztönzéseiről van szó, hanem a Vörös Brigádok – Magyarországon a legteljesebb mértékben elutasított – szélsőbalos befolyásáról is Jancsó nézeteinek alakulásában.¹⁵

Nem tárgy vizsgálódásainknak Jancsó itáliai tevékenysége. Csupán jelezhetjük: ezek a televíziós produkciók valamelyest konkrétabb történelmi vonatkozással bírnak, és a jancsói stílusjegyek alkalmazásának szigora is enyhül bennük. Néhány mozzanat pedig az olasz – s tágabban: az újlatin – kultúra szabadabb és szabadosabb közbeszédére utal (a szexualitás bemutatása, hermafrodita szereplő stb.). Ezekről a munkáitól a rendszer-változásig voltaképpen Jancsó személyes tilalmára hivatkozva rekkentették el a magyar közönséget.

Gyurkó László színdarabja az antik tragédia intelemszerű újraolvasása. Oresztész nála is teljes joggal bünteti halállal apja, a király gyilkosát, a trónbitorló Aigiszthoszt, ám hatalomra kerülve maga is ugyanolyan demagóg zsarnokká válik, mint amilyen Aigiszthosz volt. Egyedül Elektra az, akinek kemény, következetes etikája nem változik, s ezért a testvérek tragikus összecsapása elkerülhetetlen. Jancsó, Gyurkó, Hernádi a szóban forgó politikai-morális pálfordulást a hatalomátvétel keretei közé sűríti a filmvásznon. Nem tudható: kényszerűségből-e vagy sem. A Bornemisza Péter-féle magyar Elektra s az aiszkhüloszi eredeti között van valahol a jelmezek (Vicze Zsuzsa) forrásvidéke. Csepűragók, bohócok, törpék, artisták hangoskodnak, keltének figyelmet harsány mutatványaikkal. Hatalom és művész viszonyát érzékeltetik, dalnokok kara zengi a mindenkori vezető dicséretét. Ám amikor a Vezér (Balázsovits Lajos) és a Kikiáltó (Bajcsay Mária) meztelenre vetköztetve kell hogy elszámoljon kollaboráns tevékenységével, rossz érzésünk támad: minden úgy folytatódik, mint korábban. Elbukik egy rendszer, fölváltja egy másik, de lényegében minden marad a régiben. Ezt sugallja az is, hogy a testvérek megölik ugyan egymást, de mint az antik istenek, föltámadnak. Deus ex machina gyanánt vörös helikopter jön el értük, s viszi el őket valahová. A forradalom szakadatlan kivitelének-behozatalának jelképe ez, mindannak a folytonos újratermelődése, amely a *Prés* „vámipír”-mechanizmusában tárul elénk.

Gyurkó, Hernádi, Jancsó kapcsolata csak szorosabbá válik ezek után: a budapesti Huszonötödik Színház, a Várszínház, majd Kecskemét lehetőségei nyílnak meg az alkotói hármass számára. Igazolva egyszersmind, amit Jancsó „színházi” hatásmechanizmusáról, rögtönzéstechikájáról mondtunk. *Faustus doktor boldogságos pokoljárása* címmel Jancsó Miklós kilencrészes tv-sorozatot készít Gyurkó László nagy sikerű, az 1945 utáni utakat és tévutakat tárgyilagos sztoicizmussal minősítő regényéből – valamiképp az *Oldás és kötés* művészi szemléletét elevenítve föl (1982).

Nem kecsegtet derűsebb világlátás esélyével a Bajcsy-Zsilinszky Endre és Áchim L. András történetét modellként használó párfilm, az *Allegra barbaro* s a *Magyar rapszódia* (1978): a gyilkosságban is kifejeződő, gátlástalan úri osztályelfogultságtól a nemzet mártír-hőisévé emelkedő politikus s az önmagával azonos néptribun összefonódó példázata. Egyrészt a jancsói ábrázolásmód alkalmatlan arra, hogy nagyon konkrét és nagyon egyedi történelmi-szociológiai mozzanatokból szerveződő eseménysort mutasson be, másfelől a „nemzetközi” hangsúlyú megújulási alternatívában való csalódás (*Szerelmem, Elektra*) után a „nemzeti” válfaj iránt is elveszíti bizalmát a rendező. Piros-fehér-zöldben tobzódo

hazai cirkusz, vásári sokadalom váltja föl itt a *bárho*l piacképes csepűragást. Meg kellett küzdenie ráadásul Jancsónak a Bajcsy-Zsilinszkyről mintázott Zsadányi István alakítójával, Cserhalmi Györggyel: kis híján Zágrábból hozatott helyette színészt. Cinikus „feloldozás” érlelődik. Időközben pedig a grenoble-i fesztiválon Jancsó Miklós dokumentarista érdeklődése támad föl újra, képzőművészeti és más – termékeny – benyomások érik.¹⁶ A „plein air film” erőteljes változatai születtek Gaál István műhelyében is. Érzékeltetve egyszersmind – miként Jancsónál is – a „lírai film” szerkezetének és hatásmechanizmusának kisugárzását. Mégpedig a „lírai-objektív” alternatíváét (utalunk az *Ékezet*ről, Kardos Ferenc filmjéről korábban írottakra). Líra és nosztalgia kapcsolódik össze a *Magasiskola* (1970) szemléletében – s nem csupán a forrásul szolgáló riport szerzőjénél, Mészöly Miklósnál.¹⁷ Líra: a természethez való viszonyulás tekintetében. A természethez, amely a Hortobágy-környéki Ohati-tavak s a puszta „fiziognómiája” révén a jancsói külvilággal rokon, az ember alkotta természethez (a Jancsó-féle parasztudvar építmény-együttesére hasonlít Romvári József tervezése), amely „térplasztikává” alakítja a kiszáradt fát, és szélkereket helyez reá, halott faoszlopokon zengő fémhuzalokat vezet másodlagos jelek továbbítása céljából (a távvezeték-oszlop mint misztikus üzenethordozó az 1971-es *Holt vidék*ben is szerepel). Népgazdasági érdeké nyilvánítja – konfliktusokat teremtve a mezőgazdaság más szféráival – a sólyommal való vadászatot. Olyan objektív líra ez, mint a népdal: a kétféle természet egybefoglalása. Mészöly 1956 nyarán kelt feljegyzései a „plein air film” önmegfogalmazásaként is megállják helyüket: „... meg kell szokni az állandó szelet, az árnyéktalanságot; ha akarsz, kilométereket nyargalhatsz lóháton, mégsem érzed úgy, hogy megérkeztél valahová; a pusztai égbolt bezár, mint egy fényketrec; mint ha billió wattos lámpa tűzne a szemedbe, folyton a nyomodban van, mindenütt megtalál; ennyi erővel cellában is ülhetnél, ott egy százas körte ugyanezt megteszi; ha legalább látnál valakit a közelben, aki hozzád csatlakozik, megszólít, akkor eltökélhetnéd, hogy néma maradsz – de sehol senki, sehol egy ember. *Vallani fogsz.*”¹⁸ Szorongás, politikai többértelműség is szól ezekből a sorokból, pedig folyamatos az enyhülés az 1956-ot követő megtorlások után, s ez az aura összefüggésben van a magyar „plein air film” amúgy is parabolagyanús jellegével. Tegyük hozzá mindehhez, hogy a magyarságemléma puszta, legfőbb egzotikumunk, Petőfi óta leve szabadságszimbólum. Mészölynél, Gaálnál egyaránt művészetalkotó tényező a líra mellett a nosztalgia, de most elsősorban a természet közeli munka- és életközössége iránti nosztalgiáról van szó. Hogy aztán a líra is, a nosztalgia is megsemmisüljön a rendezői pillantást körbehordozó szemlélő menekülésszerű távozásával. Lilik (Bánffy György) kísérleti telepe végképp elveszíti vonzását.

Megsemmisül ilyen közegben a művészet is, indokát veszíti: mint ahogyan a Mészöly-féle riportszereplővel teljesen azonos Teréz (Meszléry Judit) sikeres szobrásznövendéki becsvágya is kialudt a pusztán, solymászok ágyasa lett inkább a művészjelölt, állatok szeretetteljes gondozója. Maradnak Lilik madárfestményei (a naiv film felé mutató elem!); mágikus realizmus darabjai. Ugyanígy „helyettesítik” a művészetet a *Holt vidék* elnéptelenedő, vedlett parasztházainak falán az idő kreálta „barlangrajzok” (tervező: Romvári József). Somoskői Gábor (Ivan Andonov), a *Magasiskola* fiatal látogatója, akivel az egyéb-iránt kemény és szűkszavú telepvezető szószátyár és barátságos, bár hosszallja a nevét, szintén – rövid időre és önként vállalt – kísérlet tárgya ezen a kísérleti telepen. Nélkülözni képes-e vajon a civilizáció alapvívmányait (tűkör, borotválkozás), ráérez-e arra, amit Mé-

szöly a körkörös mozgások vad rítusai szerint zajló solymászatról így fogalmazott meg: „a későbbi fejlett technikák érzelmi előképeként és előgondolataként is felfoghatjuk”?¹⁹ Állam az államban ez a közösség: hierarchikus, és egyetlen célra – a solymászatra – orientált. Tehát: embertelen. De lehet-e modernizációs program – amely alapján véve pozitív értékek hordozójaként, mint archaikus vonulat szerves továbbvitele – embertelen? (Az embertelenség itt sajátos változatban, mint „állattalanság” is megjelenik: a sólyom könnyörtelen, bár racionális vadászstílusának bemutatásával.) Igen, sugallja a film, de 1970 körülményeinek, a (kultur)politika bizonytalanságoztól terhelt légkörének is tulajdonítható, hogy a dialógusok szájbarágók, Szöllősy András dobpergéses bandériumzenéje is állást foglal a hivatalosan hirdetett humanizmus mellett – pedig a közönségnek kellene levonnia a megfelelő tanulságokat.

Sokkal inkább funkcionális ugyancsak az ő kísérőzenéje a *Holt vidék*ben: a művészi megnyilatkozás rétegzett rendszerén belül marad. Itt a külső benyomásokot részint maga a néző raktározza el, részint pedig a pusztuló faluba érkező fotós (Lugossy István), valamint a Kanadába szakadt s időközben elhunyt édesanyjához hazalátogató Pista (Pákozdy János) és angolul beszélő családjá szemszögéből tájékozódhat. Csupán annyi reményt csillant a rendező, hogy a gyerekek kommunikációja a nyelvi akadályok ellenére is zavartalan. A moralizáló lírai-szubjektív filmtípus után a „plein air” lírai-objektív változata sem mentes a moralizálástól. Juli (Törőcsik Mari) újabb gyermeket szeretne a kollégista Andris (Elisztrtov Szergej) után maradt pszichikai űr betöltésére, ám a férj, Anti (Ferenczy István) anyagi biztonságuk növelését tekinti előbbre valónak. Egy Kodolányi János-féle, az 1920-as, '30-as évek fordulóján még valós kórkép vetül rá a Gyűrűfű 1970-es évtized eleji elnéptelenedéséről mintázott történetre – s a művészi hatáselemek bőséges alkalmazása ellenére a párhuzam nem igazolódik. (Bár a kortárs hazai vidékpolitikában szemléletváltásra s némi korrekcióra került sor a *Holt vidék* által is tudatosított intő jelek nyomán.) Figyelmet érdemel ugyanakkor, hogy ennek a balladaivá párolódó filmalkotásnak a színdramaturgiája „naiv filmjeink” vonulatát előlegezi. Arany fényű szakadékba zuhan Juli, aki addigra már az életéből, eszményvilágából is kihullott – s ez a sárgás színárnyalat a falun átvonuló három cigány jelképes figurájának tónusában korábban is jelentkezett. Látjuk majd Gyarmathy Livia *Koportosában* (1979), amely éppen egy cigány ember tragikus próbatételét ábrázolja, a kitűzött célt szimbolizáló fűzbokor is efféle arany ragyogásba öltözik a folyó töltésén.

„Plein air” darab továbbá Kézdi-Kovács Zsolt *Romantikája* (1972), Bereményi Géza filmnovellájából. Ne feledjük: Jancsó Miklós asszisztense volt több alkalommal is a rendező (*Így jöttem, Szegénylegények, Csillagosok, katonák, Csend és kiáltás* – Grunwalsky Ferencsel, *Fényes szelek* – Grunwalsky Ferencsel, Szabó Lászlóval, Szurdi Andrással, Philippe Haudiquet-val). Többszörösen vonatkoztatható erre a filmre Mészöly Miklós jegyzőfüzetének egy megállapítása, amely szerint a romantika úgy is értelmezhető, „mint az újkori organikus szemlélet jelentkezése”.²⁰ Kende János operatőr, Banovich Tamás tervező közreműködése szavatolja az „organikus szemlélet” további érvényesülését. Szabad tér/természetes fény – emblematikusan magyar palotarom (Bódy Gábor *Psyché* című nagy történelmi tablóján hangsúlyosan szerepel majd ilyen Bachman Gábor tervezésében) – Jancsó-filmekben elhíresült épületácsolat – emblematikusan magyar főúri belső tér/mesterséges fény – föld alatti tér/mesterséges fény + vak tükör + sötétség: ezek az organikus létezés mód helyszínei, jegyei. Ám az organikus világ megbomlik: Benedek

Zoietta építész (Michael Delahaye), az egyik epizódszereplő a biológiához, a közönyös természet vizsgálatához pártol, pedig amúgy a hierarchikus berendezkedés híve. A leg-súlyosabb értékzavarra végül az utal, hogy a franciás műveltségű, felvilágosult nemes úrfi, a tüdőbeteg Linczényi Kálmán (Szeghő István) előbb a szintén nyugati kultúrán nevelkedett, de haramiává züllött Zsibóval (Madaras József) vállal közösséget, majd erdei hajtóvadászat üldöztette lesz. „Kentaur”-ként menekül: szemérmét egy vad teste takarja, deréktől fölfelé – még ember.

A másság – mássá válás – mint hajtóvadászat tárgya – párhuzamosan a nyugatnémet Peter Fleischmann *Vadászjelenetek Alsó-Bajorországban* (*Jagdszenen aus Niederbayern*, 1969) című filmjével (melyről Mészöly fontos tanulmányt publikált) – Kézdi-Kovács első nagyjátékfilmjének, a *Mérsékelt égövnek* alapproblémája (1970). Emberi rezervátum szerepel itt is, mint az ugyanebben az évben készült *Magasiskola* kockáin. Kalán körorvos (Somogyvári Rudolf) és baráti társasága nosztalgiával élteti tovább az '50-es évek hangulatát, a NÉKOSZ-mentalitást (amelynek fejleményeiről, lehetséges következményeiről Jancsó szolt a *Fényes szelekben*). Törvényszerű, hogy az ide vetődő fiatalember, a szintén orvos dr. Király András (Kozák András), féltékenységi drámába keveredve ráadásul, miután elborzadt a megtapasztalt alternatívától, nem úszhatja meg ép bőrrel. Levadászák. Meghívójának unokatestvére azonban hasonul, betagozódik. (Erdei fák „pixillációja” teszi zaklatottá a Kende rögzítette képsort – amiként Kézdi-Kovács dialógusai is zihálók, kihagyásosak. Jancsó-tanítvány önálló rangú műve ez.) Organikus világ, a természet nyújt menedéket ideig-óráig a Gyöngyössy Imre készítette *Szarvassá vált fiúk* üldözötteinek (1974). Emlékezhetünk: Jancsó *Oldás és kötés* című filmjének végén Bartók Béla hangján halljuk a szarvassá vált fiúk legendáját. Az ugyanezt a nyomvonalat követő Gyöngyössy mozgóképe a „naiv film” egyik változata. S emiatt érdemes még visszautalnunk a *Romantikára*. Vándor művészársulat érkezik a Linczényi-kastélyba. Többek között képmutogatással szórakoztatják az úri közönséget. Huszárik Zoltán a festője a pompás szerkesztésű, naiv szemléletű, szürrealitásba hajló festményeknek.

Legendaképződés folyamatát érzékelteti Gábor Pál is *A járványban* (Maróti Lajos forgatókönyvírói közreműködésével, 1975). Ez a lírai-objektív „plein air” játékfilm Jancsó emblematikus színészének, Kozák Andrásnak a fehér inges, fekete nadrágos-csizmás megjelenítésében az 1831-es kolerajárvány és -lázadás kapcsán mutatja be nép és értelmiség (Balás János orvosdoktor) összetalálkozását. Ennek során egyszersmind reform és revolúció, nemzeti integritás és külföldről érkezett haladó eszme választási lehetőségei tárulnak föl. Balás doktor a film végén fölöldődik abban a tömegben, amelynek életét szentelte. Mítosszá válik, híre szájról szájra jár, bár testi valójában elvész a szemünk elől.

A „plein air” film szatirikus lehetőségeit összegezte Sára Sándor filmje (Páskándi Géza filmnovellája nyomán, egy baráti kör szólásmondását foglalva címébe) a *Holnap lesz fácsán* (1974). Naturista-nudista pár (Mária: Szegedi Erika, István: Lohinszky Loránd) a folyó lakatlannak látszó szigetén csöppen egy fokozatosan kialakuló társadalom közepébe. Önjelölt vezető is támad a mavados (vadgazdálkodási intézménynél dolgozó) Kozma (Szirtes Ádám) személyében. Mintha a *Magasiskola* Lilikje venné át a hatalmat (a Kozma név mint embertípus, magatartásmód jelölője Kornis Mihály drámaírónál fut be karriert). A kortárs „létező szocializmus”, de a kortárs civilizáció hibái is megjelennek villámgyorsan a szigeten. A kiindulás: naturizmus-nudzizmus, a természetes meztelenkedés egyszerűen

korlátok közé szorul, népi és tömegkultúra ellentéte alakul ki, agyonszabályozzák az élet legapróbb mozzanatait – bár Kozma bak helyett tehenet ló a film egyik csúcspontján, és abszolút tekintélye más módon is megrendül. „Az ember tragédiája” itt is a távoli modell, mint szatírában a *Bástyasétány hetvennégy s A sípoló macskakő*, valamint a lírai-szubjektív *Budapesti mesék* esetében: a társadalomképződés útjait és tévútjait vizsgálva keres Sára és Páskándi általánosítható tanulságokat. Huszárik itt is megkerülhetetlen: fotósként találkozunk vele. A tűzgyújtás-jelenethez Miloš Forman *Tűz van, babámjának* képzete társul, az eltűnt Pisti keresésekor a *Sodrásban* baráti persziflázását kapjuk.

Az 1970-es évek plein air, szerves, naiv filmjének valamennyi esztétikai leleménye tanulmányozható Gyöngyössy Imre *Szarvassá vált fiúk* című munkájában (1974), amelynek alkotói megjelölése: „Képsorok versben és zenében”. Pontos az önmeghatározás. Ebben a tételekre tagolt, látható-hallható, mert morzejelekké alakított mottóval bevezetett filmben, amely az 1944-es sátoraljaújhelyi börtönlázadás mártírjainak állít emléket, Malgot István, Fábry Péter festményei, képzőművészeti applikációi a Huszárik-féle *Szindbád* norma-teremtő vonulatához illeszkednek, s ezt a rokonságerzetet csak erősíti a *Szindbád*ban is alkotó Jeney Zoltán fémes csengésű modern muzsikája. (Füstöt eregető vonat itt is robog erdők koszorúzza hegyek alján.) Fém: a képanyag szerint is lényeges összetevő ez. Mintha antik görög – műkénéi – álarc alakváltozataival találkozánk itt. Ősnaiv bálványok, ikonok, „barlangrajzok”, „graffiti”-k sorjáznak. Civil és katonarcok, családi fotók, nő aktok fényképfelvételeit fogja körül a festék (Malgotról készült portrét is fölfedezni vélünk ezek sorában); fölülről fotografált műterem látványa sugallja (Kende János az operatőr): mitikussá vált történet művészi – s ebben jelentős hányad a népi-naiv elem – rekonstrukcióját kapjuk. Tűz: őselem ez is. Bozóttűz, égő ház; gyertyák nemcsak zárt térben, hanem fákon-bokrokon; tűztől perzselt baromfi (Tóth János égő galambját asszociálhatjuk). Víz: forrás, patak; házasított meleg víz a börtön fürdőhelyiségében, ahol fiatal és idősebb meztelen nők élvezik a tisztálkodást, dicsérik egymás szépségét, láznak a leselkedő, majd agresszíven berontó foglárók ellen. (Minden szépsége, erotikus töltete ellenére a jelenet hiteltelenségéről szólunk már.) Szakrális (keresztény) jelkép – szög: passiójáték kelléke – társul fehér vászonra, lobogóra festett vörös sarlóval-kalapáccsal (e két szerszám eredeti valójában is megjelenik); kenyér, galamb (Gyöngyössynél az 1975-ös *Várakozókban* is a galambbröptetés motívuma = a béke felhőtlen, idilli korszaka); idős férfi kakassal; szlovákul éneklő körmenet, marxista-leninista könyvek magyar őskiadásai; természeti képek együttesen mutatják be azt a bonyolult tudati rétegződést, hagyomány-készletet, amely történelmünk szabadság- és függetlenségi mozgalmait mindig is jellemezte. Szem: az Örökkévaló tekintete, de a bennünket szüntelenül mustráló hatalomé egyszersmind. A mondott-énekelt versek, emphatikus szövegek a magyar népköltészet ősnaiv remeklései (*Halotti beszéd, Ómagyar Mária-siralom*, a szarvassá változott fiúk balladája – nem teljesen a Bartók Bélánál elhíresült variáció stb.). Születés, halál; közöttük az élet nagy eseményei mint dramatikus őstípusok jelennek meg a képernyőn: begyakorolt, túlzott azonosulástól óvakodó, a kollektív mentálhigiénia érdekeit is figyelembe vevő takarékos népi koreográfiával. Falnak sorakoztatott, fehér kendős meztelen nők: Jancsó *Szegénylegényekéből* akár. Lakodalmat ugraszt szét a tűzvész, menekülő rabok, egyenruhás üldözők – lehetne hommage à Magyar Dezső (*Büntetőexpedíció*). Órák, óraszerkezetek: mint Kósánál a *Nincs időben* s a lírai-szubjektív film több darabjában. Önmagát emeli át ide a *Meztelen vagy* Gyöngyössyje, Kabayja: oltatlan méstől forr fehér izzásúvá

a kristálytiszt víz. Meztelen férfi menekül az erdőben: a *Romantika* folytatása mintegy; ugyanígy: haldokló állatok kihunyó szeme (Huszárik Zoltán ikonográfiájának is része ez). Elbukó és fölemelkedő hős à la Jancsó. Meztelen női és férfitest–népviselőt–rabruha–egyenruha: a magyar létezőmód, exteriőr igen erős érzelmi töltésű megnyilvánulásai. S keveredésük: meztelen férfi – föllázadt politikai fogoly – küzd őrével (emblematis mintá ehhez a Nagybányán alkotó Glatz Oszkár 1901-ben készült festménye, a *Birkózó fiúk*), meztelen test – és pisztoly (Jancsóhoz illő társítás), ruhátlan nők–férfiak és fölöltözött sorstársaik szerelmes, szolidáris együttléte, pihenése. Érintések, simogatások jelbeszéde: magyar egzotikum, Jancsó óta különösképpen. Krisztust és tanítványait láthatnók itt akár: ágyékukat fehér gyolcs fedi. Kozák András szakállas-bajuszos arca itt hamisítatlan magyarfilm-védjegy. Új és időszerű tartalmi mozzanat is adódik: amit Bálint (František Velecký) fogalmaz meg: „Egyetlen túlélő többet ér, mint regiment mártír.” Tehát a mozgalmak hivatalos becsű emlékezete: ornamentika csupán.

A naiv film, plein air film, szerves film jegyei ötvöződnek Ranódy László *Árvácskájában* (1976), amely mindemellett, a két világháború közötti paraszt-Magyarország fölelevenítése folytán történelmi filmként is helytáll. Naiv film, hiszen egy Csörének nevezett árva kisgyermek, lelenc kegyetlenül zajló szocializálódását mutatja be – képzelgéseit, fabulálásait az érte egyszer majd eljövő édesanyjáról, mohó szeretetvágyát, védekező ösztöneinek kifejlődését. Naiv abban a vonatkozásban is, hogy a primitív gondolkodásmódot nem köti korhatárhoz, és a felnőtt Zsabamári (Moór Marianna) gyűlöletvezérelt és harácsoló életvitelét is egy szüntelen – hamis – önreflexióval szembesíti: a világ, a hatóság, a csendőrség szemét érzi magán – Csöre tekintete által is – azóta, hogy Csomor bácsit, a Vénistent kisémmizte, halálra mérgezte. Egy Arany-ballada mórliczi változata ez a vonulat, és Bihary József (Vénisten) szereplése a magyar naiv film olyan előzményét teszi eleven hagyománnyá, mint Szóts István munkája, az *Emberek a havason* (1941), amelyben Bihary a kozmikus kisugárzású Üdö Mártont jelenítette meg. Naiv filmművészetünk csúcsteljesítménye, ahogyan Sára Sándor felvevőgépe a tehéncsorda hömpölygését mutatja fentről, poros és piros alkonyatban, egy falu főutcáján, ezenközben a „világgá ment” pucér kisleány teregető buzgalmát. Idegen, ijesztő zajok, állatmordulások érzékeltetik ezt a közeget, amelyben ez a gyermek általa beláthatatlan követelményrendszernek van alávetve. Czinkóczi Zsuzsa (Csöre) eredményes pályájának kezdetén, azon kevés gyermekszereplők egyike, aki megmutatni képes egy hierarchiát, amelyben nála lejjebb már csak a Boris tehén van, meg a pulyka, a komondor, a koca a malacaival. Meg persze a természet ereje, a tűz, amelyet ő is lángtengerré tud – talán akaratlanul, a magány, a megaláztatás, elkeseredés félig-meddig tébolyult állapotában – változtatni. Ranódy iránti feltétlen bizalmát és szeretetét sejtjük amögött, hogy Zsuzsi – a csaknem folyamatos és teljes meztelenség vállalásán túl – valóságos, nem pedig színlelt fizikai sérelmek sorát szenvedte el annak érdekében, hogy válaszai ezekre illúzióközeliek lehessenek. Volta-képpen a „tüzes parázs” szakmailag tökéletes imitációja volt a durva bántások legártatlanabbika.

Az, hogy az *Árvácska* plein air film, nyilvánvaló: a sokarcú magyar pusztá emblematis mozgófényképét adta. Varga Mátyás díszlet- és Vicze Zsuzsa jelmeztervező ügyelt a külsők és belsők látványvilágának szerves hatáselemeire, néprajzi valóságosságára gémeskúttól szöveteken át szecs kaváig. Megjelent itt a paraszti építkezés lenyűgöző változatossága, ha a friss meszelés túlzott egyenmősítésében is. Maros Rudolf filmkezdő

és -záró női kara Mahler után is meggyőző erővel bizonyította, hogy a gyermekdalnál alig van tragikusabb műforma és tartalom.

(Részlet egy nagyobb összefoglaló tanulmányból.)

Jegyzetek

¹ Nagy Endre vezette 1932-ben Az amerikai filmről c. konferenciát, amelynek írott változata a Nyugat hasábjain jelent meg.

² Marx József: Jancsó Miklós két és több élete. Életrajzi esszé. Vince Kiadó, Budapest, 2000, 167. o.

³ Vö.: Sisa József és Dora Wiebenson (szerk.): Magyarország építészetének története. Vince Kiadó, Budapest, 1998. 320–323. o.

⁴ Ember Marianne: Egy filmrendező, aki díszleteket tervez – Beszélgetés Banovich Tamással = Filmkultúra, 1981. 6. szám, 32. o.

⁵ Uo. 36. o.

⁶ Hudra Klára: „Amit én csinállok, az nem építészet...” – Beszélgetés Banovich Tamással = Filmkultúra, 1987. 3. szám, 25. o.

⁷ Marx József: i. m. 167. o.

⁸ Vö.: A filmművészet az új magyar kultúráért. In: Lukács György: Magyar irodalom – magyar kultúra. Válogatott tanulmányok. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1970. 589–604. o.

⁹ Lásd erről pl.: Bános Tibor: A producer pénze – Mit vár a közönség? – Jancsó és a Newseek. Itt a rendező arra emlékeztet: „ne feledjük, hogy a filmgyártás mindenekelőtt ipar!” Továbbá leszögezi: „a rendező elsősorban szervező, vagyis olyan dolgokkal kell foglalkoznia, amelyek egyszerűen nem tartoznak a művészetről alkotott fogalomkörbe.” = Magyarország, 1970. márc. 1. 27. o.

¹⁰ Zöldi László (szerk.): A kortárs magyar film és a történelem. Történészek és filmrendezők kerekasztal-beszélgetése = Filmkultúra, 1979. 6. szám, 18. o. Lásd továbbá a Le Monde-nak tett nyilatkozatáról készült hazai beszámolót: -gácsi: A remény gondolata – Francia interjú Jancsó Miklóssal = Magyar Nemzet, 1980. máj. 6.

¹¹ Marx József: i. m. 162–163. o.

¹² Uo. 202. o.

¹³ Uo. 221. o.

¹⁴ Uo. 245–246. o.

¹⁵ Korábban is, valamint: uo. 273. o.

¹⁶ Uo. 301–303. o.

¹⁷ Mészöly Miklós: A tágasság iskolája (1963). E szövegbe foglalta a szerző 1956-os feljegyzéseit. In: uő: Érintések (1942–1975). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 7, 17. o.

¹⁸ Uo. 10. o.

¹⁹ Uo. 8. o.

²⁰ Uo. 298. o.

Bolvári-Takács Gábor

Terpszikhoré és Thália vonzásában

Nádasi Myrtil emlékiratai

Nádasi Ferenc (1893–1966) balettmesteri munkássága meghatározó jelentőségű a hazai balettművészet történetében. 1937. szeptember 1-jei belépése az operaházi balettkola történetének minőségi fordulópontját jelentette. Nem véletlen, hogy az 1965-ig Kossuth-díjjal kitüntetett balettművészek – a koreográfus Harangozó Gyula kivételével – valamennyien Nádasi-növendékek voltak.

Nádasi életútja jól dokumentált. Pályájának önálló tanulmány formájában történő méltatása, Vályi Rózsi tollából, már életében megtörtént. Lugossy Emma 1977-ben tette közzé róla szóló közleményét. Körtvélyes Géza életrajzi összefoglalása 1993-ban látott napvilágot. A mester pályaképéhez fontos adalékokkal szolgáltak a feleség, Nádasi Marcela visszaemlékezései. Ezek több részletben, illetve formában jelentek meg 1966-ban, 1979-ben, 1984-ben, illetve 1986-ban. Az összképet jól kiegészítették leányuk, Nádasi Myrtil 1993-ban közzétett gondolatai. A rövid visszatekintés az évek során terjedelmes memoárrá bővült, amelyet a szerzője először Angliában publikált. A sokak által várt magyar kiadás, *Piruettek és ábrándok. Felnőttem a függöny mögött* címmel 2012 tavaszán jelent meg.

A kötet célja csak kisebb részben a szülők előtti tisztelgés. Nádasi Myrtil emlékirata alapvetően szubjektív, néhol kifejezetten intim és érzelmes pályakép, de emellett tudományos elemzésre is alkalmas társadalmi-művészetpolitikai korrajz, reális történelmi háttérbrázolással, ok-okozati összefüggéseket feltáró eseteírásokkal, kiegészítve mindezt a pályatársak portréival. A szöveghez számos fénykép társul.

Nádasi Myrtil 1944-ben született. Életének indulására a családi környezet meghatározó befolyást gyakorolt, nyolcévesen az Állami Balett Intézet növendéke lett, ahol – édesapja tanítványaként – 1961-ben diplomázott. (Ez volt a mester utolsó évfolyama.) A tíz fős osztályban végzett Aradi Mária, Bognár Ildikó, Farkasházy Klára, Imre Zoltán, Handel Edit, Nagy Katalin, Nagy Zoltán, Pártay Lilla és Sterbinszky László is. Myrtilt azonban erősebben csábította a prózai színpad. Már növendékként fellépett a Vígszínházban, amely később le is szerződtette. Szerepeiről, színházi élményeiről a kötetben bőségesen olvashatunk. E szűk egy évtizedes színházi periódusát a hazai színháztörténet meglehetősen mostohán kezelte, Myrtil sem az 1969-es *Színházi kislexikonban*, sem az 1994-es *Magyar színházművészeti lexikonban* nem szerepel.

Sokkal jobban odafigyelt rá a filmszakma: önálló szócikkei, szerepei megtalálhatóak az 1973-as *Új filmlexikonban*, az 1983-as *Ki kicsoda a mai magyar filmművészetben* c. kötetben és a 2005-ös *Magyar filmlexikonban*. Ennek oka az, hogy 1959-től 1965-ig hat mozifilmben és négy tévé- illetve rövid játékfilmben játszott. Közülük is kiemelkedik a sematikus hagyományokkal szakítani próbáló, Gertler Viktor által rendezett, 1960. január

7-én bemutatott *Vörös tinta*, amelynek gyerek-főszereplője az általa alakított Ács Kati. A film az ő szemszögéből mutatja be az osztályfőnöke (Vass Éva) és a szintén ebben az általános iskolában rajztanárkodó apja (Pálos György) között kialakuló szerelmet. A film csúcspontján Ács Kati Nyilas Misit idéző monológgal fakad ki a hazug iskola ellen – nem nehéz felismerni a forgatókönyvíró Szabó Magda debreceni kötődését. A tanárnő végül a gyermek érdekében átlépi saját árnyékát, vidékre távozik. A döntésében szerepet játszik a diszkrét és humánus igazgató, miközben a filmben sem a pártról, sem a szakszervezetről nem esik szó. A szereplők hús-vér emberek, s nem stilizált embertípusok, mint az ötvenes évek korábbi filmjeiben. A rendező fontos szerepeket osztott a kifejezetten polgári gyökerű Makay Margitra, Tímár József-re és Apáthy Imr-re. A film nem valamilyen szocialista realista erkölcsi példázat volt, hanem a konszolidálódó Kádár-rendszer jelképe, ahogyan az egyik filmbeli szereplőt jellemzik: „azt mondja, amit kell, és azt hiszi, amit akar”. A *Vörös tintát* a mozikban 1976-ig két és fél millióan látták. Myrtil utolsó hazai közönségsikerét Várkonyi Zoltán 1965. április 1-jén bemutatott szuperprodukciónak, *A kőszívű ember fiaiban* aratta, Lángy Aranka szerepében.

Nádasi Myrtil 1965-ben férjhez ment a Londonban élő Sásdy Péter tévéfilm-rendezőhöz, és Angliába költözött. Ezután Mia Nardi néven épített új színészkariert. Közel harminc évvel később lépett újra magyar színpadra: a Játékszín 1993-ban tűzte műsorra *A macska és a kanári* c. angol krimi-vígjátékot, amelyben főszerepet kapott, mások mellett Gábor Miklós és Szakály György partnereként. Pár évvel korábban a hazai filmvászonon is feltűnt: András Ferenc 1991. október 4-én bemutatott, *Az utolsó nyáron* c. filmjében játszott.

A kötet szerkezete leképezi a szerző belső világát. Az előszó címe *Bemelegítő*, a szülők származásáról, indulásáról az *Előkészítő* c. fejezet szól. A könyv két „felvonása” közül az első a memoár angol változatának magyar fordítását tartalmazza, a jóval rövidebb második pedig kifejezetten a magyar kiadás számára készült, életút-epizódokat felvillantó kiegészítés. Szemléletesek az első „felvonás” fejezetcímei is: *Pas de deux*, *A rúdtól a középre*, *Grand jeté a hírnévhez*, *Sasszé jobbra és leköszönés* stb.

Nádasi Myrtil memoárja a Magyar Táncművészeti Főiskola *A magyar táncművészet nagyjai* című sorozatának harmadik kötete.

(Nádasi Myrtil: *Piruettek és ábrándok. Felnöttem a függöny mögött*. K.u.K. Kiadó, Budapest, 2012. Az ismertetés az OTKA K 81672 számú kutatás keretében készült.)

Farkas Arnold Levente versei

jézus neve arra tanít
ezen a világon hogy a tö
kéletes képmás képmása
szükségképpen tökéletlen
mint ahogy arra is megt
anít jézus neve ami az eg
yetlen tökéletes név hogy
a tökéletes képmás neve
mellett minden más név
névtelen. jézus neve a ha
jnal és jézus neve a fén
y. jézus neve a jó föld ha
a bűnös szíve a kert és
jézus neve termi a bűn
bánat virágait. jézus nev
e az árnyék neve jézus n
eve a feltámadás testének
illata. jézus neve az ang
yal aki jézus neve helyé

az árnyék neve tes
temhez tapad. nem v
agyok érzés támaszd fe
l magad. a feltámadás
teste egy este. a halhat
atlan lelkét kileste. a m
adártetem a lélekre l
ép. ha van neve is úgy hí
vják árnyék. a szerzete

ne legyen se bűn se bűn
tetés erre megfordultam
hogy megnézzem ki szól ho
zzám. akkor láttam a vize
t a felhőknek különleges f
ormája volt egész éjjel nem
esett megannyi szín lakozott a
felhőben. hasonlított az idő
re a kezdet és a vég homloká
n halott betűk a negyedik
napon a legnehezebb a negyedi
ken. a feltámadás illatát hor
dja a szél illatos madártetem
az árnyék neve halott testeden

mint egy hasonlat teste
olyan a név a szeretet n
eve versbe nem való. ár
nyéket vet az igazság aho
gy a szikla és a kegyelem
. hálót foltoz a halál a h
ála ingét a feltámadás m
ert olyan az élet mint a
meghalás. elfogynak a név
betűi a harmadik napon.
amikor a legnehezebb a bű
n szava. a lélek illatos m
adártetem nem törődik a
szóval az igazság neve jézus

Szénási Miklós

Jó lenne végre indulni

Az asszony nagy batyut cipelt a hátán, görbén ment, húzta maga után a gyereket, a kopasz meg éppen rágyújtott, nem is látta őket, mert a kapunál, a betonkerítés mellett a füst elvakította egyetlen pillanatra, de ez éppen elég volt, a kopasz leengedte súlyos kezét a tövig vágott körmökkel, és közben majdnem elsodorta a kicsi barna lányt. Az ordítani kezdett, mint akibe kést döftek, keserves könnypatak indult útjára szeme sarkából, az anyja meg, a sovány és rekedt anyatigris ordítani kezdett a férfival, meg akarja tán gyilkolni ezt az ártatlant, de a kopasz rutinosan nem ellenkezett velük, hanem lehajolt, megsimogatta a cigánygyerek fejét és annyit mondott, sajnálom, kicsim, véletlen volt, tudod, a hangja szelíd és tompa volt, de a szeme fenyegetően villámlott, nem vettelek észre, mondta, és hozzátette, ugye már nem is fáj. Erre aztán nem lehetett mit mondani, az asszony annyira meglepődött, hogy még pénzt is elfelejtett kérni a fickótól.

Adott volna, kérdezte Lapics, akinek nagyon tetszett ez a kis történet, mi meg nem esik ezen a piacon szombaton. Gelányi rázta a fejét, szerintem nem, azért az túlzás lett volna. Volt vagy két méter magas ez a pasas, hozzá legalább száz-százhusz kiló, ha rátüsszent a cigányokra, elszállnak, mint a varjútollpihe, nem is értem, miért állt le udvarolni nekik. Itt fogunk parkolni? Lapics úgy látta, egészen sok hely van azon az oldalon, de Gelányi rázta a fejét, menjél még tovább, ide az ukránok állnak, mi a következőnél fordulunk be, az kétszáz forint és addig állsz itt ennyiért, míg nyitva a hely, mikor zár, kérdezte aggodalmaskodó képpel Lapics, majd délután kettőkor vagy háromkor, nyugtatta a barátja, addig meg mi már régen hazaérünk, legalábbis reményeim szerint, ha nem mégy neki valakinek az úton, vagy nem állsz le csajozni a 4-es mellett, amire nem sok esélyt látok, ahogy elnézlek, mondta és roppant jól szórakozott, Lapics Gabiért sosem akartak mérget nyelni a nők, görbe volt a háta és az orra, a fogait pedig hagyta sorra elfeketedni, nem sok mindentől félek, mentegetőzött, ha kérdezték, de ha megszólal a fűró, a világból ki tudnék menni akár négykézláb is, nemhogy a rendelőből. Hátul találtak helyet, előző éjjel eshetett, még nagy pocsoltyák terültek az útra, fél nyolc múlt, mondta Gelányi, jó időt futottunk, nézd csak, mutatta Lapics, igazad volt. Elég messze lehettek tőlük, de azért jól látták a hadonászó férfiakat, meg arról fúj a szél is, hallották, hogy az egyik Erdélyt emlegeti, nem otthon vagy, iskolázta a másikat, akiről nem tudták, mi bünt követett el, de a végére a dühös szónok odaköpte, szaros román, és alig bírták lefogni a társai. Ennyit erről, bólintott Gelányi, nézzél majd szét az úton, mert itt mindig jönnek, a városból is, Tokaj felől is, mintha szombaton a fél világ ide készülne. Hogy nem képes azt mondani a polgármester, hogy fessenek ide zebrát, kérdezte Lapics, ugyan már, az nem jár ilyen helyen. Nézd meg, a korlát tavaly nem volt még, ha nem akarsz elmenni addig, mutatta, meddig, akkor itt kell kerülgetni a kocsikat, és reménykedni, fog a fékük.

Hosszú kerítés mögött feküdt a piac, Gelányi szerint ez a kelet legnagyobb bazára, ilyen kágéesté-piac nincsen sehol, hiába mégy tovább, okosította Lapicsot, Záhonyban sincsenek ennyien, ez csak nagyobb város, hozzánk meg tovább legfeljebb azok jönnek, akiknek arra van dolguk, meg a viszonteladók, de azok hétkor már fordulnak is haza, azért kerül otthon minden annyiba, amennyibe.

Azt nem értem, mondta Lapics, hogy ilyen dagadtak ezek, miből telik nekik bármire, amikor már a harmadik árusnak intettek, nem kérnek cigit, nézd meg, életerős férfiak és nők, gyártják a gyerekeket, tartják a kezüket és nem dolgoznak, a biztonság kedvéért megtapogatta a tárcáját, és oldalba bökte Gelányit is, vigyázzon, itt lopnak, súgta, ezek nem törődnek veled, lesz-e nyugdíj és mennyi, a legtöbb tán meg sem éri, úgy van az jól, mondta Gelányi, annyian vannak, csak azt nem értem, ha nincsen munka, nincsen pénz, miből telik nekik nagy mercedeszekre meg a vastag aranyra, komolyan kérdezed, kérdezett vissza Lapics, nem emlékszel, hogy annak idején is mi volt, te vártad türelemmel, hogy utalják végre a lakást, ezeknek meg házat épített az állam, aztán az már más történet, hogy felszedték a parkettát tüzelőnek, mikor vége lett a nyárnak. Gelányi jót mulatott ezen, és amikor a csapágygyárban kiadták az igazgatónak, hogy vegyen fel száz hadházi cigányt, mert kell a statisztikához, arra emlékszel? Hétfőn jelentkeztek, kaptak védőruhát, pufajkát, bakancsot, ebédjegyet, másnap meg vagy kettő ment be összesen dolgozni. A rendőrök hiába szirénáztak, ahányan voltak, annyifele futottak a határba, mikor intézkedett volna az igazgató elvtárs, csak úgy ugráltak át a kerítéseken, a pufajkákat és a bakancsokat meg a bizományi áruházból szedték össze később a zsaruk, oda vitték be szinte az összeset. Ennek az időnek vége, mondta Gelányi, nem kellene sehova, ma már nem úgy van, hogy csak a fizetést kell felvenni, aki nem dolgozik, mehet, dolgozni meg az kell, legyintett erre Lapics, aki fiatal. Meg aki ért valamihez, csóválta a fejét Gelányi. Azért nézd meg, intett a játékterem felé, ahonnan ömlött kifelé a zene, kék a szeme, dübörögte a basszus fölött magas hangon valami lakodalmas rockszótár, ott támasztják a pultot, látod, hogy dobálja az aprót az az apró fickó, ahhoz nem kell iskola. Lapics méltatlankodva mondta erre, látod, ha meg így beszél az ember, azt mondják, rasszista, azért én azt mondom, nem szeretném, ha az lenne, mint Jászban, tudod, hogy az unokáimat kötelezze az állam, járjon cigánygyerekekkel, akik vagy elveszik az uzsonnáját vagy nem, és esetleg nem az összes szünetben verik el, azt azért csak megnézném, melyik miniszter vinné oda a maga kölykét, ugyan már, aki nem látott még romát közlőrlől, az azt mond, amit akar, hülyeséget beszélni bárki tud, nem kerül az semmibe. És azért nézd meg, folytatta, hogy egyezségre jutottak, merre kezdjék a piacot, ha választás van, számolnak velük a politikusok is.

Mit akarsz venni, kérdezte Gelányi, és előhúzta a maga listáját, de mire Lapics szólhatott volna, máris sorolta, nekem kellene majd cipő a kertbe, szalmakalap, mert az előzőt mechanikailag megrongálta a mocsok kutya, kint hagyta az asszony a padon, a szél meg elvitte, kapott is érte, aztán édesség, az unokáknak, tudod, az ukránok hozzák, nagyon finom, ezt ajánlom neked is, milyen édesség, kérdezte Lapics, romlott keksz meg csoki, amiben kakaó sincsen, nem félsz élelmiszert is venni, ki tudja, hol és miből, milyen körülmények között készítik, tudod, mi van Kijev környékén is, amióta Csernobil majdnem kifüstölte Európát, nekem komoly félelmeim vannak mindennel szemben, amire ezektől jön, Gelányi nevetett, ne viccelj, mondta, attól nem félsz, hogy a fejedre esik a szomszéd-asszonyod cserepe, ha kilépsz a kapun, elárulom neked, hogy nem az ételtől kell reszket-

ni, talán emlékszel még, amikor hazahúzott a dicső szovjet hadsereg és aztán hipp-hopp, szétesett a nagy birodalom, akkor volt csak nagy piac, lehetett mindent kapni, akkoriban még gépfegyvert, tankot és katyusát is loptak, és megesett, hogy valahol a vadregényes távoli tajgán vagy tundrán két-három dobozka uránt táskájába rakott valami ügyes kereskedő, aztán vonatra szállt és vitte eladni nyugatra. Lapics közbevágott, szerinted kinek kellene urán, kinek, mit gondolsz kik robbantgatnak a reptereken, vágta hátba Gelányi, hol élsz te, hát az arab meg az izraeli terroristáknak, és képzeld csak el, mi lett volna, ha te arra a vonatra szállsz fel, amin ez a fickó megy Bécs meg Párizs felé? Ūl a fickó a vonaton, jön át a határon, és megy tovább Bécs felé, te meg mondjuk pont arra a gyorsra szállsz fel otthon, amin ez is lógatja a lábát és szívja a mahorkát, nem is egy fülkében vagytok, én nem dohányzom, jelentette ki önérzetesen Lapics, így van, bólintott a barátja és mutatta, ezen a soron menjenek, mert ez az ukránoké, de elég közel kerülsz hozzá néhány órára, hogy az a sugárzás, ami a táskájából árad, kicsináljon. Néhány nap, és már jelentkeznek is a tünetek, csak nézed, hogy teli hajtincsekkel a fésűd reggel, a sugárzás ilyen, nem válogat, kész, ennyi voltál, függöny. Lapics megborzongott, Gelányi meg nevetett, látod, ha ettől nem mentünk a Tiszának, az édességüktől ugyan mi okod lenne rettegni, már nem olyan, mint régen, hogy ami onnan jött az használhatatlan vagy borzalmasan néz ki, ez az, látod, ha nem ilyen betűk lennének rajta, nem elférne a teszkóban meg a kórában is, ugye milyen jól néz ki, csak ez nem annyiba kerül, hanem, nézte, de nem volt ár, mennyi, kérdezte a nőt, aki kifilt evett és műanyag pohárban rázogatta a kávéját, hatszáz, intett teli szájjal, sok, mondta Gelányi, adja ötért, nem lehet, az nekem már nem jó, mondta a nő, Gelányi legyintett, akkor majd jövőre, Lapics csak nézett, ez a cukor hatszáz, az sem sok érte, bolond vagy, hogy otthagysz, ez elvi kérdés, mondta Gelányi, ötöt ér, két hete annyi volt még, és az nem zavar, csodálkozott Lapics, hogyha te nem veszed meg, viszi más, más sem viszi, jött a gyors válasz, nem fogják tudni érvényesíteni ezt az áremelést az ukránok, ez a nő is majd megunja és úgy dönt, ha nem szeretné hazavinni, adja olcsóbban, mikor, kérdezte Lapics, mikor harangoznak, miért reggel jöttünk akkor, förmedt rá erre Gelányira, Lapics hagyományosan nehezen ébredt, ez volt a baja egész életében, amióta befejezte a szakiskolát mindig hatra járt, de éjfél előtt ritkán hunyta le a szemét, hiába szedte a gyógyszereket, most már vége ennek a kutyavilágnak, magyarázta, ha dicsérték, mennyivel jobb bőrben van, mint mikor dolgozott, otthon ez vagy kétezer lenne, értetlenkedett tovább és közölte, visszamegy, annyiért nem hagyja ott, ne menj, mondta Gelányi nyomatékkal, majd lesz még annyi, csak győzzed venni meg vinni. Tudod mit nézzél majd, tette hozzá, figyeljed csak, van-e barna zománc. Zománc? Festék. Hova? A kerítésre, hátra. Tavalý, meg azelőtt is nem volt rá érkezésem, ezek meg, ez a Marika, akitől a házat vettük, az nem tudom, kivel és mivel csináltatta, de olyan, akár a száraz fos, kopogtatja az eső és veri le nagy levelekben a festéket, ha másutt barna, itt sem akarok nagyon eltérő színt, ilyenkor nem látszik, mert ott nő előtte a kukorica és a dísznád, de télen bámulhatom, meg a rozsdá, biccentett Lapics, az sem használ neki, ha szétmarja, így van ez, egyeztek meg.

Három atléta ezer forint, kántálta egy alacsony barna férfi a szélső sor végén, most érdemes, ilyen nem volt, nem lesz soha, kicsi, mondta Gelányi, szűk, és a zokni, bökte meg Lapics. A zokni nem tűnt rossz vételnek, hátán Ronaldino felirattal tíz-tizenkét éves fiúcska kínálta, kezében néhány zörgő csomag, húsz pár ezerért, húsz ezerért, mutatta, de Gelányit ez sem hatotta meg. Ott lesz, intett és húzta maga után a barátját. Csör-

gő cukor, olajzöld kölnisüvegek, csavarhúzó és műanyagpalackos sörök társaságában tényleg volt festék. Öt literes, kérdezte Lapics. Az, mondta Gelányi. Letérdelt, nézte, mi lehet a dobozra írva. Lapics addig a szomszéd árus köré gyúlt asszonyhadat bámulta. Csupa öregasszony, ócska szatyrokkal, add már ide nyolcért, ha viszem mindet, mondta az egyik a hasonló korú nőnek, az rázta a fejét, de hát úgyis mindig hozzád jövünk, próbálkozott tovább ez, Lapics soha nem bírt igazán alkudni, ha Katival volt ilyen helyen és az fele-, meg néha harmadát mondott, szíve szerint már fordult is volna, ne lássák, hogy együtt vannak, rosszul volt, ha az árus háborogni kezdett, mit képzelsz az asszony, egy forintért ezt a tojást, nem verébszar ez, menjen, ne fogja itt előlem a napot, aztán valahogy Kati mindig olcsóbban kapta, mint más, ehhez is érzék kell, gondolta Lapics. Mivel kell higítani, kérdezte Gelányi a maga árusát. Semmivel. Ez már így jó, mondta az. Gelányi gondolkodott, ezzel nem sokra megy, akkor úgy kérdezem, nyögte ki végül olyan hosszú csend után, hogy Lapics szeretett volna kicsit távolabb kerülni tőle, ha maga festene vele, mivel mosná ki utána az ecsetet. Benzinnel, mondta az árus, és van még belőle, nincs, ez az utolsó, Gelányin látszott, hogy nagy dilemma elé került, végül úgy döntött, jön erre máskor, ennyiért akkor is lesz.

Lapics gyomra nagyot kordult, mikor a büfé mellé értek. Szereted a kínait, kérdezte Gelányit, nincs az a pénz, rázta a fejét az, tudod, mikor eszek én ebből, pedig nem néz ki rosszul, próbálkozott Lapics, egyél, ha akarsz, mondta Gelányi, ha akarod, akár azt is megbeszélhetjük, hogy majd találkozunk itt, de engem egyszer a piaci hurka nagyon kicsinált, mi volt, semmi, de nem sokon múlt, akkor vonattal jöttem, és alig bírtam kivárni, hogy induljon már, mert tudod, ki fog az állomáson fizetni a budiért, csak akkor jöttem ki a fürkéből, ha állt a szerelvény, meg amikor a kalauz jött, hogy van-e jegyem, teljesen kitakarította a beleimet, vagy túl zsíros volt, vagy az ördög tudja, mi lehetett benne, de két napig fostam, azóta sehol ilyen helyen nem szoktam enni, nekem sem csináltál túl nagy kedvet, mondta erre Lapics. Cipőket merre nézzünk? Majd a szomszéd sorokban, először fussunk keresztül, amit látsz, nézd meg, mennyi, és ha nincs másutt olcsóbban, ide érdemes visszajönni a kínaiakhoz. Ezek is jók, ennyiért nem kapsz máshol semmit.

Végül Gelányi talált festéket, igaz, valamivel többet kért érte az kissé ferde szájú orosz, aki mintha most szabadult volna a fogorvostól gyökértömés után, de nála volt annyi doboz belőle, amennyi kellett, ez még jó lesz tartaléknak akkor is, ha majd újra neki kell futni, mondta Gelányi, nem mintha másra sem vágnék, mint hogy előlről kezdjem a mázolás, de egyszer úgyis neki kell ugrani rendesen, fogom a flexet, és azzal vasig lemarom, aztán kenek rá alapozót, hagyom száradni és utána jöhet az első, aztán meg a második réteg, hogy tartós legyen, mert különben ha nem így csinálom, a hajszálerekben a víz lemeleg, beeszi magát mindenhova, és a végén megint szétmarja a rozsdát, megint lelöki a festéket, én meg felakasztom magam. Jó, hogy itt vagy, vigyorgott, mikor Lapics felajánlotta, szívesen átvesz tőle pár dobozzal ebből a csodazománcból, nem zománc, intett Gelányi, hanem olajfesték, ebben még van anyag, gondolhatod, hogy a Szibériába zakatoló vasúti kocsikat nem olyan szarral kenik le, mint amilyeneket itt adnak a barkácsáruházban, rá van írva a dobozra, hogy környezetbarát, meg készült az unióban, és amikor megkérdezed az eladót, szerinte meddig tart ki, azt mondja, tíz évig is talán, de az mesebeszéd, mindegy, hogy német vagy kínai, ezek kispórolnak mindenből mindent. Aztán hogy megint átvirgódtek az úton, ahol továbbra sem csillapodott a forgalom, és elindultak a sorok között, Lapics előbb fehér lett, aztán vörös, Gelányi kivételesen nem viccelt vele, olyan ször-

nyen nézett ki, ahogy kapkodott a levegő után. Mi van, szédülsz, kérdezte ijedten, nem is nézte, hova teszi a szatyrokat, megragadta a barátja karját, nem, dehogy, rázta a fejét Lapics, a hangja, mintha a síron túlról kongott volna, mutatta, ott kellene állnia, de autónak nyoma sem volt a parkolóban, Gelányi is csak nézte, itt volt az oszlop meg a kerítés között, aztán ahogy közelebb lépett a dróthoz, elkáromkodta magát, a frászt hozod rám, hát ott van, csak kettővel ezután. Lapics olyan boldog volt, hogy azt mondta, a következő Loki-meccs után ő fogja a Gelányi sörét fizetni.

Délre tényleg otthon voltak. Lapics felesége káposztát töltött, ehhez nagyon értett, ujjnyi kis fejeket gyártott, nem savanyú, hanem édes káposztából. Amikor az ura csengetett, éppen telefonált, és annyira gyászos képet vágott, mikor ajtót nyitott, hogy a férfi inkább szóba sem hozta, hogy majdnem infarktust kapott, annyira beijedt, mi lett volna, ha nincs meg a kocsis. Nem ért az már túl sokat, de nekik igen, ha nincs, egyhamar nem fognak tudni másikat venni, Lapics nem szeretett hitelbe költekezni, amíg mi élünk, mondta néha trágár vigyorral a képén, addig ez elmegy, a teszkóba meg a lidlibe (így mondták, ez volt a nagy közös családi vicc: lidli) ezzel is el lehet gurulni. Nem fogok a bankoknál könyörögni, hogy a fele nyugdíjat kocsira verjük el, mondta, mikor az asszony sóhajtozni kezdett, milyen jó lenne egy rendes autó. Ez városban is hat-hét litert eszik, nincs negyven literes a tankja, három hónapot simán kibír ennyivel. Mi van, kérdezte a férfi, ki hívott. Megint nem jönnek, mondta az asszony szomorúan. Most hívtak, nem is ő, hanem a felesége, mert éppen csinált valamit a szobában és tiszta olaj volt a keze, vagy mi, hogy ne haragudjunk már, de várják őket a régi szomszédok a kertjükbe, nem lehetett erre nemet mondani, és szóltak volna már tegnap este is, de akkor későn jöttek haza, az unokák meg elfelejtkeztek telefonálni, pedig azok is tudták, mi lesz, és most azzal csörögtek ránk, hogy hátha nincs még késő. Mi a francot fogunk ennyi káposztával csinálni, fakadt ki az asszony. Lapics vállat vont, majd lefagyasztasz belőle, a többit megesszük. Ma szombat van, szerdáig nem lesz semmi baja. Főztél bele szalonnát is, kérdezte, és elképzelte, milyen lesz a megdermedt, puha kolozsvárit vágni a tányéron, eszik hozzá foszlós kenyeret, mert ebben nem hajlandó alkudozni, nem baj, ha van még a másiktól, ehhez újat szeg meg. Hogyne, törölgette a szemét az asszony. Lapics beült a tévé elé, elő sem jött, míg el nem készült a káposzta, csendben ettek, aztán a felesége feltette a kávé, négy evőkanál cukrot lapátolt a kiöntőbe, mindig úgy főzték, hogy maradjon másnap reggelre is valamennyi. Az asszony ekkor közölte, megy mosogatni, Lapics bekapcsolta a tévét, álmos képpel váltogatta a csatornákat és amikor sehol nem talált semmi jót, arra gondolt, még hetet kell aludni, hogy jöjjön Gelányi, és azt mondja, jó lenne végre indulni meccsre. Azt a pár napot csak kibírom valahogy, gondolta Lapics, és lehunyta a szemét.

Tóth Kinga

békülő

na most jó a békülő
most lesz a borulás
azt mondja megbocsátott
igazán ezután úgy gondolja
nyájas lesz nem sokáig
csak az első beszélgetésváltás
fesztelen mert nincs nála a könyve
most lehet már bunkó
gátlástalan és kegyetlen mert rég
nem kellene itt lenni máshol a helye
igaza lesz és izgalom meg nem
másik a város nem jár trafikba sem
vele

kapcsolat

-1-

színes fonalak
többször is direkt rá néz
oda fordul

egy szúrás
valami más lett elindult
kiújult a méhszájseb

összefonva alul

de csak mikor közelebb hajol
hevernek egy párnán
nem haj fonal sok színes

vagy terhes

-2-

ez nem normális ez hogy

rohan az ablakhoz még
koldulni és
szorong helyette emészt és

legyen a mi az együtt több

mikor becsukódik a bejárati ajtó

amíg nem nyílik vár

gondolkodik hogy

kelljen

-3-

most akkor hogy van
a kiköpött gyerek
ösztönösen elmenekül
mikor már nem tud
facsarni többet

a vidékkel
konceptióba nem férő
kiteríti magát és

újra haza

Fenyvesi Orsolya

Illusztráció

vízfestékvörös róka rohant előttem át
és zöldbe borította lélegzetem lombjait de
fekete az éjszaka törzsét mintha hangyák lepték volna el
fényes mint a papír
az elfelejtett mesekönyv lapjain

a róka fut, lohol és lóg a nyelve a feketébe
szakad bundája vöröse

az égve hagyott lámpák fénye
távozik a fürdővízzel

és borzolja a róka szőre a szelet
hogy egyre hangosabban zúgjon
testem vörös tengere

hajnalra lompos farkam hullámozása
fektet majd a csönd partjára
hamarosan hazaérek

Ostya

Mondjam, hogy az elmosogatott napok tükröződő felületein
olyan tisztán jelentél meg, mint egy középkori Krisztus?
Talpad alatt víz, hátad mögött csillagok.
Vénséges vén sziluett. Ismerlek.

Ösztönösen, ahogy a porszemek
a fény-árnyék örvénylésben
megfeszülnek, megtestesülnek.
Mert por és hamu nem lehetsz.

Szomorú vagy, mint Jeruzsálem.
Olajfák sarjadnak elhullajtott szavaidból,
de éjjel ablakom lecsorgó üvegén az eső
gótikus templommá szentelte szobámat.

Álmomban csokoládé voltam,
vérré olvadtam nyelveden.
Jézusról beszélek, és az áldozás
feltétlen odaadása egyértelmű, értheted.

Vagy írhatom azt, hogy tűz és pokol a te neved.

Tóth Laura

Lekvár

Lekvárt veszek le a polcról. Nehéz kinyitni, késsel pattintom fel a fedelét. Idilli lekvár ez, a nagymamámra emlékeztet. Idilli nagymama volt ő is. Belemártom ujjamat, a plattyanó cseppet gyorsan elkapom nyelvem hegyével. A nagyinak nem örülne, malackodás, mondaná.

Idilli házban lakott a nagyapával. Később a nagyapa nélkül. Fehér falak és szürke zsindegy homálylott már messziről, amikor sétáltam feléjük. Dongók és más apró állatok éltek teljesnek hitt életüket az udvaron. Savanykás, meleg illattömb a lakásban, a kebleihez szorító otthonka már tele ragacsos foltokkal. Friss kenyérre kenve várt a kóstoló.

Meséskönyvek felé tornyosult, hangja nem recsegett, de mély volt, mint amilyenek a kutak hittem a kertben. Mérleg nélkül tudta, mennyi húsz deka cukor, én meg azt tudtam, hogy ez egy különleges képesség. Virágot vittünk a temetőbe, és jól megnéztük az útközben talált madártollat. Milyen tökéletes, mondta. Mint az a kis virág az árokban. És az angyalok, ahogy kacagnak ránk.

Kiskanállal majszolom a lekvárt, de a fülét még az üvegben hagyom. Gondosan visszazárom a tetőt, hogy legközelebb is csak késsel tudjam kinyitni. Mert fogy a nosztalgia, és már csak három üveg befőzött nagymama maradt.

Egy tavaszi délután

Azon az esővel pöttyözött tavaszi délutánon jöttem rá, hogy lakik bennem valami. Hallottam, ahogy közlekedik, keskeny vétagjaival óvatosan mászott fel bordáimon, hogy megölelje a tüdőmet. Épp cigarettáztam, így szinte éreztem, ahogy saját kis légzőszervei a gomolygó füsttel küszködnek, ujjacskái görcsösen mélyednek a puha kátrányos szervbe. Rájöttem, ő az, aki éjszakánként, ha eszébe jut, csomót köt a húgyvezetékemre, hogy ne kelljen kimennem pisilni. A szemem alatt alszik, a reggeli táskák testének bevetetlen türemkedései.

Néztem az aszfaltot mintásra nedvező csapadékot, és azon gondolkodtam, vajon fáj-e neki néha az élet idebent, mondjuk amikor megfordul a perisztaltika az alkohol miatt, vagy szabályozhatatlanná válik a fűtés a láztól. Messzire pöcköltem a csikket, hagytam, hogy néhány hűvös csepp a bőrömrre csapódjon, és elhatároztam, ezentúl jó leszek hozzá. Kedveskedni akartam neki, ezért tejszínhabot nyomtam az orromba. A szájüregemből amúgy se venne el semmit. Éreztem, ahogy megindul, légcsövemen kapaszkodik felfelé. Próbáltam megállni, hogy ne köhögjem fel, még levegőt is alig vettem, meg ne fázzon a huzatban. Csak nyeltem párat, hogy fáradt testét masszírozza a gyomrom felé vándorló dudor. Hamar feljutott orromig, vígan majszolta a neki szánt édességet. Mikor végzett, bőfögött halkán egy cukorillatút, majd kidugta fejét bal orrlyukamból.

– Rájöttél, hogy itt vagyok, többé már nincs szükséged rám – mondta vékonyka hangján.

– De szükségem van rád. Most, hogy tudok rólad, jó leszek hozzád, holnap gumicukrot dugok majd az orromba, holnapután epret, azután meg, ha gondolod, marcipánt, és talán a cigiről is leszokok majd. Készíthetsz hárfát a hangszálaimból, megengedem, hogy kedvedre gyurmázz a májjammal.

– Mennem kell – mondta még utoljára, majd megragadott és kitépett egy orrszört. Kitűszentettem. Apró kis teste teljesen szétkenődött a konyhapulton, mosogatószivaccsal kellett letörölnöm azt, aki bennem lakott. Tekertem még egy szívni valót, majd kimentem a zuhogó esőbe cigizni. Azon a szörnyű tavaszi délutánon jöttem rá, hogy egyedül vagyok.

Farkas Gábor

Vers-idő

Harangzúgás ismétlődése –
mikor a hangok összeérnek
(mint a fiókákkal telt fészek).
Újrakezdeni mégis – mégse –,

és szonetté dermed az idő –
néhány szónyi, lusta tettetés,
összesűrűsödő mintha, és
sóhajtásnyi, éles levegő.

És már nem én, csak a néhai
önmagam szavait hallani:
mint madár, mint harang, mint fészek,

mint idő, mint mégis – úgy élek.
Mint cserép a tetőléceken,
a verset szavakkal elfedem.

onnan

Azért néha imádkozol,
békét így teremtesz talán
a bibliai szó jogán,
hátha a fény hozzád hajol.

Hátha – de ez se vigasztal,
már semmi – a költészet sem,
az állandósult véletlen,
a néha terített asztal,

a köszöntők, meghívások,
a vállon veregetések –
a szorítóan kemények...

Mindez csak sejthető indok:
minden hangot *ide* szának,
s megváltást *onnan* remélek.

Bakonyi Péter

Anyám fogadott anyja

Hogy szakállától én is szúrósabb lettem,
nem éreztem még akkor, évei érve alatt,
hisz' majd' száz éves volt, mikor születtem.
Egy tót nótával még adósom is maradt...

Kisonokám! – így mondta, o-val. Nevettük.
De hogy nekünk egy se jutott a „nagyokból”,
(megértettük már, mely súlyos, nagy okból),
a négy öreg helyett egy vént szerettünk.

Kisonokám! Ne feledd, mire születél!
De hát, mégis, mire születtem volna,
Nagymama? Most már kérdeném,
és néha látom is, mintha visszaszólna...

Kérdezz, fiú! A titok egyszerre serkent,
mint a hit, és mint a hit, bilincsekbe ver,
nem alszik többet mélyen, aki felkent
lesz, s nyughatatlanná válik, aki kérdezni mer.

Kérdeznék, mert megidősödvén, újra merek,
de félek, a választól elkezdenék félni!
Hogy lesznek állattá korábban emberek,
Nagymama? Biztos akarnál erről beszélni?

Inkább pár könnyűt kérdenék tőle,
mint: kolera, vérvád, első világháború,
szerelem. Hogy emlékszik a legelsőre?
Ezernyolcszázkilenvenötben lett nagykorú.

De kérdezhetném a Kölcsey-házról
is, ahol világra jött: hírnév vagy teher volt?
Vagy a millenniumról, királyavatásról.
Volt-e, hogy nevetett, mikor zokogott?

Vagy inkább meséltetném a dédanyámról,
kinek barátja volt? De mi hasznom lenne
pár árva szóból most, hogyha felelne?
Semmi talán, de meg nem tudhatom mástól

már, mire születtem. Apám-anyám, néném-
bátyám nincs, se olyan vén komám,
aki válaszolhatna, ha sírva kérném
is, magam feleljek hát magamnak ostobán?

Mire születtem? Mire megszülettem,
eldőltek mind e nemzet sorskérdései,
s a gépnek, melynek én is csavarja lettem,
nem maradtak már betömetlen rései.

Veletek együtt voltam egy szereplő:
veled, aki hitted, s aki sehogy se gondolta,
veled is. Mindegy, volt-e kezvedben ostor, gyeplő:
lásd, mindőnknek ugyanaz lett a sorsa.

Veled, ki úgy hitted: másképpen lesz végre,
veled, ki most hiszi, hogy akkor másképp vélte,
és vele, aki helyettem s helyetted is félt,
míg tűzhelyet, családot másoknak remélt.

Húsz évvel elébb kellett volna születnem?
Már rég nem élnék. Vagy inkább hússzal később?
Még azt se tudnám, hogy mi lettem,
nem hogy még azt is: mire! Későn

vagy korán, az átka, hogy nem tudhatod
meg, másnak e tájék épp **most** mit jelent,
mert másra át sosem ruházhatod
ezt a rád kiszabott, egyszemélyes jelent.

Mire születtem? Anyám fogadott anyja
a kérdésre, látod, megtanított,
s válaszként átadta volna még a titkot
is, ha sorsa száz éven túl is élni hagyja.

Hogy sosem ettem meg a csokoládét,
amit adott? Igaz: mert öreg szaga volt,
de mikor hozott anyánknak Cikória-kávét
néha, csend lett nálunk, mert olyankor dalolt...

Mégis adósom maradt egy tót nótával,
mivel egy nap, mikor épp húsz éves lettem,
elment, s száz év kevert magyar porával
együtt eltemettük, mire észrevettem.

Kisonokám! – indultam Pestre. – Írsz? Mikor látlak?
Nemsoká – hazudtam akkor, ó jaj, milyen régen.
Nagyon, nagyon lassan szárad meg az emlék tintája
egy soha meg nem írt köszönő levélen.

Karasszon Dénes

Kováts Mihály, a polihisztor „orvosnagy”

Népek, nemzetek fennmaradásának, országok, birodalmak kialakulásának történetét tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy Európa a kereszténység hatalomra jutása: a vallásos hit terjesztése, erkölcsi szabályainak megszilárdítása mellett a keresztény egyház tudományokat és művészeteket is felkaroló iskolapolitikájának, mindennekfelett egyetemeken fejlesztett orvostudományának köszönheti felemelkedését és hegemóniáját. „Templom, kórház és iskola egysége” alkotja azt a *tripódiumot*, amely szilárd alapot szolgáltat minden hatalom megszerzéséhez és megőrzéséhez. Ez a megállapítás – mutatis mutandis – országokon belül akár nemzeti- és vallási kisebbségekre, illetve felekezetekre is érvényes.

Az elmondottak fényében sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a hazai reformáció történetírói – az egyháztörténeti és valásfilozófiai szempontok kidomborításához képest – kevés figyelmet fordítottak a protestáns orvostudósok működésének a protestantizmus terjedését és erősödését is elősegítő tevékenységére. Ugyanakkor orvostörténészeink sem hangsúlyozták kellőképpen a reformációnak az orvostudomány fejlődésében új korszak megnyitását eredményező örvendetes hatását.

A téma egészének áttekintésére itt nem vállalkozhatunk. Megvilágítására viszont alkalmasnak véljük a reformkorban megalakult tudományos akadémiánk elsők között (1832) megválasztott levelező tagjai

egyikének, a 250 évvel ezelőtt született *Kováts Mihály* (1762–1851) orvosdoktor életének, működésének felidézését.

Önéletrajzát ismerjük: az – akkori nevén – Magyar Tudós Társaság levelező tagjává történő megválasztásához szükséges okiratot ugyanis az MTA akkori „titoknoká” Döbrentei Gábor felszólítására be kellett nyújtania. Kováts Mihály az akkori Abaúj vármegye Korlát községében szolgálatot teljesítő református lelkész gyermekeként született 1762. július 4-én. Iskoláit a Sárospataki Református Kollégiumban kezdte. A *humaniorák* elsajátítása után Lőcsére ment, ahol az 1793-ban felállított evangélikus teológiai tanszék hallgatójaként tudását teológiai ismeretek elsajátításával egészítette ki. Egyidejűleg német és francia nyelvismeretét fejlesztette, továbbá zongora- és hegedűórákat vett. Saját maga fenntartásáról a Kollégium segédkönyvtárosi állásának betöltése, valamint magántanítványok oktatása útján gondoskodott. A tehetséges, jól felkészült ifjú számára tanári állást kínált a losonci főgimnázium. A csábító ajánlatot elfogadta, és négy éven át a logika, ontológia, szónoklattan, matézis, geometria, latin irodalom és római régiségtan tanáraként működött. Közben magántanítványokat vállalt, és oktatta őket jogi ismeretekre, valamint francia és német nyelvre. Kimeríthetetlen tudásszomja vezette őt a pesti egyetem orvosi karára, ahol királyi ösztöndíjasként folytatta tanulmányait. Kiváló

előmenetelének köszönhető, hogy még diplomájának megszerzése előtt maga mellé vette őt segédjének Rácz Sámuel, az élettan (physiologia) professzora.

Kováts Mihály adjunktust tizenegy év-folyamatársával együtt 1794-ben avatták orvosdoktorrá. (Abban az időben az orvos-növendékeknek ehhez csak szigorlatozniuk kellett, a disszertáció írásának kötelezettségét csak később vezették be.) Orvosdoktori diplomájának birtokában külföldi tanulmányútra indult: egy éves bécsi tartózkodás után német, svájci és cseh egyetemi városokba utazott, ahol – mint írja – „sok Nagy és Tudós férfiaknak a' magok kézírásokkal együtt feltaláltatnak”. Ezután fél esztendeig időzött Bécsben, ahol „az Anglus nyelvet egész ott laktomban, más dolgaimtól üres órámban egy Anglus mestertől tanultam”. Hazatérve Sárospatak orvosa és a Kollégium kémia tanára lett; innen Debrecen csábította el főorvosnak a híres Wesszprémi István helyébe, majd visszatért Sárospatakra kémia- és fizika tanárnak. „De mind ezen tisztességes hivatalokat csupán azon az okon nem fogadtam el, mivel már azon időkben a Magyar Litera-Turát tévén magamnak, a' gyógyítás mellett fő tárgyul, üres órámban a" lett a" szándékom, hogy a' tudományokat Magyar nyelven kívánjam terjeszteni 's a' hazámba ültetni...” – fogalmazott később.

Kováts Mihály külföldi tanulmányútja során ismerkedett meg az erdélyi szász származású, de szülőhelyéről Brassóból Németországba költözött és a Saale melletti Halle híres egyetemén katedrát nyert Martin Schmeizel (1679–1747) által uralomra juttatott szellemi irányzattal, a *polyhistorismussal*. Adottságai és felkészültsége – mondhatjuk – predesztinálták őt ennek követésére. Így lett „e kor egyik legszorgalmasabb orvos-írója, aki a hazai irodalomban 1797-től szüntelenül

fáradozott” – írja róla könyvében (1953) az ugyancsak sárospataki neveltetésű Gortvay György.

Az elsősegély-nyújtással foglalkozó kézikönyvek ősenek tekinthető „*Szükségben való és segedelem tábla a vízbe fült, megfagyott és holtan születni látszott kisdedekre nézve*” című munkája (1798), amely tót (szlovák) és szerb nyelven is megjelent. Hazánk veszettséggel fennállott súlyos fertőzöttségét tükrözi „*Szükségben való és segedelem tábla a veszett kutya harapásról, a mérgekről, a falatnak gégeben való megakadásáról, gőz miatt való megfúlásról sat. egy veszett kutya rézre metszett képével*. Pest, 1798. A 18. század második felében élénk vita dúlt a rühösség kóroktanáról. Hazánkban elsőként Kováts Mihály foglalt állást határozottan ez ősi, főleg a tömlöcökben és kórházakban, a katonaságnál igen elterjedt népbetegség *parazitás* eredete mellett: „A rüh – írta 1799-ben – az ember bőre alatt termő emberi kis pondrótskától (*acarus humanus*) származik, a mely különbözik az érett sajtnak, a kötetlen sebekben az légy megköpésétől származni szokott pondrótskától...”. Egyik korai propagálója volt a himlő elleni védőoltásnak; erről alkotott véleményét „*Értekezés a himlő kiirtásáról*” c. munkájában fejtette ki (1822). Három kiadást ért meg *Hufeland* jenai professzor „*Makrobiotika*” c. művének Kováts Mihály fordításában először 1799-ben napvilágot látott magyar nyelvű változata; a nagyszerű könyvet utóbb Budán szerb-, Pozsonyban latin nyelvre ültetve is kiadták. „*Én jeget törtem, mert legelső magyar Chemiát írtam*” – olvashatjuk valóban első magyar nyelvű, egyetemi tankönyvként is használt kémia könyvének előszavában (1807). Ugyanitt lesújtó véleményt mond az alkímiairól: „Az alchémianak semmi egyéb atyafisága nints a Chémiával, hanem hogy neveik hasonlók. Az igaz, hogy

az alchémia anyja a Chémianak, de mit tehet arról a leány, hogy az anyja bolond.” A második kötetben az ásványi és növényi savokról ír, a harmadikban az állati testben levő anyagokkal, a negyedikben a fémekkel foglalkozik. Nyelvújítási szempontból említjük, hogy Kováts Mihály a „neológok” közé állt: új kifejezéseket keresve például a kémikust „titkáts”-nak, a hidrogént „vítzárgy”-nak, az oxigént „savanyító”-nak, az orvosdokort – így saját magát is – „orvosnagy”-nak nevezte. *„Az állati mágnesség mérőserpenyője”* c. könyvében (I–II. kötet, 1818.) írja: „...Pesten a mágnesség annyira lábrakapott, mint szintén valaha Párisban és most Berlinben. Most itt is már három mágnesező szuszék van és az kórok által oly sűrűen látogattnak, mint hajdan Párisban és ma Berlinben. Ezen anyavárosból kiterjede ez a gyógyítás neme vagy legalább az arról való nagy hír az egész Hazába”. Az ásványtan terén jelentős munkája a *Lexicon mineralogicum enneaglottum* (1822). Figyelemre méltó, hogy ő írta az első magyar nyelvű törvényszéki orvostani könyvet (1828). Az ország legjelesebb orvosaival együtt *„Antiorganon azaz organarosta. Similia similibus, Broussaiság, vagy nadálydühösség”* c. művében (1830) keményen ostromozta az „*orvosi különcök*” működését. A gyógyszerészet történetében jelentős *„Magyar patika”* című összefoglaló műve (1838). A Magyar Tudós Társaság adta ki a *„Magyar helyesírás és szóragsztás főbb szabályai”* c. könyvét. Nem kevés munkával állította össze *„Háromnyelvű fejtő: természethon, titoktan, orvostudományi műszótár”* I–VIII. kötet, 1845–1848) c. munkáját, amelyet „hattyúdalanak” is tekinthetünk: a nyelvújítási törekvéseivel Kazinczy Ferenchez és köreihez csatlakozó fáradhatatlan tollforogató, az MTA levelező tagja ugyanis a ’48-as szabadságharc leveretése után visszavonult a Borsod megyei Mezőcsátra, s ott

hunyt el 83 éves korában (1851). Értékes magánkönyvtárát a Sárospataki Református Kollégiumra hagyományozta.

A 18. század orvostudományában a felvilágosodás hatására lábra kapó vitalisztikus eszmék és filantróp törekvések készítették Ch. W. Hufeland (1762–1836) jenai, majd berlini orvosprofesszort az általa „makrobiotikának” nevezett, „az emberi élet meghosszabbítását” célzó „művészet” orvosi gyakorlatban való elterjesztésére. Kováts Mihály a Goethe köréhez tartozó Hufelanddal németországi tanulmányútja során ismerkedett meg, és vált hívévé olyannyira, hogy nem csupán átültette könyvét magyar nyelvre, hanem azt személyes tapasztalatok alapján *„a nehezebb helyeken megvilágosította, alkalmatosság szerint a magyar hazára szabta, néhol pedig megbővítette”*. Ehhez belföldi utazások váltak szükségessé. Az útjai során gyűjtött tapasztalatai alapján riasztó képet festett egészségügyünk akkori állapotáról. Leírásából kiderül, hogy ő nem csupán az egyes emberek, hanem a magyar nemzet életét kívánta meghosszabbítani.

A diietetikával kiegészült *makrobiotika* oktatására a pesti Egyetem orvosi karán tanszéket állítottak (1830). Ennek élére Toldy Ferenc orvosdokort neveztek ki, aki Hufeland könyvét újból magyar nyelvre fordította (1825), ám hazai vonatkozású kiegészítések nélkül. Nem is ezzel, hanem irodalomtörténeti munkásságával vált ismertté.

Az Európára tört kolera (1831) haláltánca a makrobiotika tanításait elsöpörte. Semmelweis gyermekágyi lázra vonatkozó kutatásai, majd Pasteur és Koch munkássága a kórokozó baktériumok felfedezésével, a fertőzés fogalmának elismerésével, szerepének és jelentőségének elfogadtatásával új korszakot nyitott az

orvostudományban. A makrobiotikával együtt Kováts Mihály „orvosnagy” emléke is feledésbe merült. A hosszú élet titkának megfejtése azonban mindmáig megoldatlan, ám sokakat foglalkoztató probléma. Napjaink kutatói a sejtmagban látható „csillagokban”, a kromoszómákban keresik annak nyitját. Ezek ugyanis valójában DNS-láncok, amelyek a fehérjéket kódoló géneket szerkezetükben hordozzák. Végükön védő *nukleotidák*, ún. *telomérák* találhatók: utóbbiak folyamatos letöredezése vezetne a sejt „megöregedéséhez”, majd halálához, sok sejt megöregedése pedig a szervezet megöregedését, végül halálát okozza. Nem kell tehát mást tenni – vélik – mint a letöredező nukleotidák pótlásáról gondoskodó „*teloméráz*” enzim aktivitását

fokozni, és akkor akár örök életet is nyerhetünk. A teloméráz enzim felfedezéséért Elizabeth Blackburn amerikai kutatónak 2009-ben Nobel-díjat adtak.

Kováts Mihály nem kapott Nobel-díjat. A hosszú élet biztosítékát a környezet egészséges voltában kereső egykori pataki diákból és tanárból lett orvosdoktor, az MTA legelsőik között megválasztott levelező tagja, a 250 évvel ezelőtt született „orvosnagy” azonban munkásságával kiérdemelte, hogy emléke fennmaradjon, és az Iskolakert róla elnevezett egyik sétánya emlékeztesse a pataki diákokat a reformáció, Sárospatak és a pataki Kollégium nemzetünk fennmaradásáért folytatott, az orvostudományban is emlékezetes küzdelmeinek jelentőségére.

Zsuzsi, 2009

Máriás József

Áprily Lajos – egy tanári életpálya tanúsága

Születése 125. esztendejében örömmel állapíthatjuk meg, hogy Áprily Lajos népszerűsége a halála óta eltelt negyvenöt évben mindvégig töretlen maradt. Versei, műfordításai újabb s újabb kötetekben jelennek meg. Életművének feldolgozása úgyszintén az irodalomtörténészek érdeklődésének középpontjában áll. A számtalan tanulmány mellett minden évtizedre jut egy-egy újabb tanulmánykötet, monografikus feldolgozás, mint Győri János: *Áprily Lajos alkotásai és vallomásai tükrében* (1967); Vita Zsigmond: *Áprily Lajos, az ember és a költő* (1972); Cséplolya: *Áprily Lajos* (1987); Fráter Zoltán: *Áprily Lajos* (1992); *A kor falára – Áprily Lajos emlékezete* (2002). S most itt e szép, művészi kivitelezésben megjelent kötet – *Áprily tanár úr. Tanulmányok és emlékezések* –, amely a katedrán töltött évtizedekre emlékeztet, arra a személyiségre, aki idős korában is hitet tett tanári hivatása mellett: „ha egy varázsló hatalom visszahelyezne fiatalságomba, a pályaválasztás keresztútjára, ingadozás nélkül ismét a *lelket formáló tanári pályát* választanám.” E választás értékét harmincnégy, a református felekezeti oktatás szolgálatában eltöltött esztendő hitelesíti, az a sok száz tanítvány, akik évek, évtizedek múlva is a csodálat, elismerés és tisztelet hangján beszéltek róla.

Költő és tanár – látszatra külön-külön csilagpályán mozogtak, ám mégis csodálatos szimbiózisban, egységben: „A költő vers-

sorait is, a tanár mondatait is életük hitelesíti vagy cáfolja. Mindkettejük művének középpontjában emberi értékek állnak: értékeket fogalmaznak, teremtenek vagy semmisítenek meg.”– olvashatjuk Fenyő D. Györgynek a kötet elé írt bevezető sorokban.

Áprily Lajos tanári pályája három városhoz kötődik: Nagyenyed, Kolozsvár, Budapest. E három „csomópont” köré csoportosulnak a kötetben megjelentetett írások is.

Nagyenyed, a város és évszázados kollégiuma világát, a pályakezdő tanár esztendeinek eseményeit Vita Zsigmond monográfiájából kiragadott részlet idézi elénk. „Élete sorsdöntő éveit itt élte át, és így természetes, hogy gyakran és mindig sok melegséggel gondolt vissza Enyedre.” Már itt kialakultak azok a jellemvonások, amelyek személyiségének meghatározó jegyeiként végigkísérték életét. „Tanártársai megbecsülték szerény, kedves és szíves magatartásáért, általánosan szerették, a tanítványai pedig csodálták és tisztelték.” Vita Zsigmond méltó emléket állít a „diákvándorlás lelkes apostolának”, a tanárnak, aki „mindig egyformán szigorú és igényes, tartózkodó, de igazságos volt az ítéleteiben”, aki óráin „a modern irodalom megszerettetése terén úttörő munkát végzett”, tanítványait „önálló ízlésre és értékelésre” nevelte. A város, a kollégium csodálatos légköre életre szóló hatást gyakorolt rá. „Áprily, valamint családja számára Enyed jelentette az otthon melegét

és biztonságát, a munka, a kötelesség, az önkéntesen vállalt feladatok szépségét és kiegyensúlyozottságát, az emberi és természetesi élet szoros egységét.”

Kolozsvár – a gimnáziumi és egyetemi évek emlékein túl – pár esztendeig a szerkesztői asztalt és az évszázados református kollégium katedráját jelentette Áprily Lajosnak. E periódus feldolgozását a kiváló erdélyi irodalomtörténész, Dávid Gyula nyújtja számunkra. A költő 1925. április 1-től az *Ellenzék* című napilap vasárnapi melléklete, 1928-tól pedig az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjeként játszik meghatározó szerepet Erdély irodalmi életében. 1926/1927-es tanévtől magyart és franciát tanít a kolozsvári református kollégiumban. Különösen áldásos hozadéka ezeknek az éveknél a Reményik Sándorral elmélyült barátság, a Donát úton épített üveges verandás ház nyújtotta csend, „a szép és kedves Hója”. Nyugalmat mindennek ellenére sem lel, őt is kínozza „a Szülőföld és a Haza kettéválásának tragikus léthelyzete”. Nehéz, keserű döntésre kényszerül: 1929-ben áttelepül Magyarországra. A kollégium tanári kara „súlyos veszteség”-ként tekint távozására. A költőtárs fájdalmat sugalló verssel búcsúzik tőle: „Ha te elmégy, mi néma csendben álljunk, / Néma csendben és lehajtva fejkünk, / Mert mindannyian bűnösök vagyunk, / Hogy Téged, Téged elveszíthetünk, / Hogy Téged, Téged meg nem tarthatunk.” (Reményik Sándor: *Elmégy*) Köztük éveken át intenzív levelezés folyt. Az irodalomtörténetileg igen értékes dokumentum megszerkesztett formában támogatóra, megjelenésre vár.

A budapesti tanári éveknél a Lónyay utcai Gimnázium és a Baár–Madas hajdani tanítványainak emlékei állítanak emléket. „Jékely Lajos órái üdítő oázisként élnek emlékezetemben: inkább (költői) alkotáslélektani vallomásokot hallottunk mi ottan, semmint szenttelen tudóskodást

vagy száraz logikát.” – emlékszik vissza a Lónyay öregdiák, Borzsák István.

Öt esztendő múltán, 1934-ben nevezték ki a Baár–Madas református leánynevelő intézet – amelyben „ötszáz leány kacag a napsugárnak” – igazgatójának. Az ott töltött tíz esztendő tanári pályájának legértékesebb szakasza lett. A „széles látókörű, nagy műveltségű pedagógus” előtt megnyílt a tér ahhoz, hogy a költészet mellett a másik szenvedély, a „lélekformálás művészetének, a pedagógiának szeretete” immár a maga teljességében kibontakozhassék. „Jékely Lajos nagyszerű igazgató, csodálatos tanár volt” – emlékszik vissza a hajdani pályatárs Tálasi Istvánné Varga Anna –, aki „mélyen humánus érdeklődéssel, segítőkészséggel figyelte a tanárok, diákok, a nagy intézet minden dolgozójának munkáját”. Kapcsolatuk Áprily Lajos nyugdíjazását követően is élő maradt. Humánusának, nemes lelkületének jele volt, hogy „nagyapai szívének szeretetét régi kollégái gyermekeire is kiterjesztette”.

A tanítványok emlékezésének sorát Újfalusy Klára nyitja meg: „életünk legfogékonyabb szakaszában, gazdag és felejthetetlen útravalót kaptunk egy olyan egyéniségtől, aki emberként, költőként, tanárként példakép lehet a mai napig. (...) Minden megvolt benne, ami a fogékony ifjúság számára fontos, becses, nélkülözhetetlen: sokrétű tudás és az ismeretek szinte észrevétlen átadásának képessége, a gyermeki személyiség tisztelete, humánus és humorérzék minden mennyiségben.”

A tanítvány és későbbi költőtárs – Nemes Nagy Ágnes – sokak közös érzésének ad hangot: „mi, tanítványai elmondhatjuk, hogy diákeveink éghajlata kivételesen szerencsés volt. (...) Milyen is volt az Áprily vezette Baár–Madas? Nehéz erre válaszolni, mert az iskolának, igazgatójának legendája van, és mert magam is e

legenda tanúi és részesei közé tartozom.” Rokona és egyenrangú intézménye volt ez a nagyhírű debreceni, sárospataki, pápai, erdélyi református kollégiumoknak. Áprily személyiségéről szólva hangsúlyozza család- és gyermekszeretetét. Költészetét is különösen nagyra becsülte: „úgy kell rá tekintenünk, mint a nagy, XX. századi magyar költészet keletre nyúló ágára. (...) Erdélyisége – költészetének egyik közép-pontja – úgy ült rajta, mint a lelkifurdalás. Kimenni vagy bent maradni, vállalni a kisebbségi sorsot vagy másutt építeni valamit: ez volt a két háború közti idő egyik nagy, transzszilván, kérdése, ez volt az Áprilyéi is. (...) a nagy Nyugat-nemzedék fiatalabb kortársa volt, s a vele egyívásúakkal, Reményik Sándorral, Tompa Lászlóval, másokkal a nagy magyar szimbolizmusnak későbbi, erdélyi hajtása. (...) költészetében a természetnek kivételes szerepe van, amely szerint döntő emocionális tartalmait – legfőként és költőileg legfelső szintjén – a natúra kódjában közli.”

A tanár portréjának vonásait cizellálják H. Kiss Judit emlékező mondatai is: „Asszociatív partnereket, vele együtt gondolkodókat tételezett fel az iskolapadokban, s a serdülőkhöz ugyanolyan biztonsággal megtalálta az utat, mint a gyereklányokhoz. (...) Megjelenése, vagyis személyisége lenyűgöző, s ugyanakkor meg is nyugtatott. Magas, karcsú, középkorú férfi tekintett le rám. Határozott metszésű, kemény, mégis szelíd arc, fürkésző és mindent tudó, szinte világító kékesszürke szemek.” A Baár–Madasban eltöltött évek summázata az igazgatóra is kisugárzik: „abban a hét esztendőben mintha állandóan ragyogott volna a nap.” „Milyen ember volt? – teszi fel a kérdést Tusa Erzsébet. – Mindig őszinte, egyszerű, biztonságot adó. Valaki, akire felnézni lehetett, aki feltétlenül feletem állt. (...) felébresztette bennem a vágyat, hogy megvalósítsam azt, amit ben-

nem lát, és olyan legyek, amilyenek ő lát. (...) Egész művészete, egész embersége világítóan példázta, hogyan lehet valaki egyszerre *európai és magyar*.” Domokos Józsefné Ozoray Márta emlékezéséből újabb vonások gazdagítják a róla alkotott képet: „nemesség, tapintat, finomság, ízlés és fokozott szenzibilitás sugárzott személyiségéből. (...) nagyon erős odafigyelés a másokra, »szeretet és végtelen türelem« áradt a költő–pedagógusból.

A kötetzáró rövid visszaemlékezésekből is kiragadhatók olyan mondatok, amelyek tovább árnyalják a tanári portrét: „Modern pedagógus volt. Nem az a tanár, akitől féltünk, hanem akire figyeltünk. Nagyszerűen adott elő, magas színvonalon; szépen beszélt, éreztük kiejtésén, hogy Erdélyből jött. Ezt még külön szerettük benne.” (Nagyné Hrabovszky Anna) „Jékely Lajos személyisége átszötte az egész iskola életét.” (Korbuly Judit) Az általa előadott „tananyag nem csupán ismerettömeg, hanem életre szóló útravaló” volt. (A. Nagy Zsuzsa) „Nélküle nem lett volna az az iskola – akármilyen szép volt az épület, a környezet, a kilátás a budai hegyekre – olyan örömem, büszkeségem, menteváram, amilyen lett.” (Veress Pálné Deák Éva) „Zsidó hittanra jártam. A vizsga imádsággal kezdődött, és ekkor Áprily is felállt, összetette a kezét, velünk együtt imádkozott. Ezt tette 1939-ben, a zsidótörvények idején.” (Frank Vera) „szellemi kincsei oly természetes szeretettel áradtak belőle, hogy csak nagyon kevesen vonhatták ki hatása alól magukat.” (Szabó Imréné Szabó Éva)

A kötetben helyet kapott Lőrincze Lajos emlékezése is, aki még pápai diákként ismerkedett meg Áprily költészetével, annak értékeivel, jellegzetességeivel. Korán ráértett arra, hogy „verseinek aranyfedezete van: puritán, tiszta embersége, szeretetre méltó, vonzó egyénisége”. A későbbi év-

tizedekben meleg barátság fűzte hozzá, költészetének kiváló ismerője lett, melyről e kötet oldalain is bizonyosságot tett.

A könyv igen értékes része az 1936-os, Áprily Lajos által szervezett emlékezetes erdélyi kirándulásról a néhai diák, György Ágnes által írott napló. Hantz Lám Irén gondozásában közzétett írás újabb bizonyossága Áprily Lajos tanári kvalitásainak. A kirándulás során „...tanítványainak mindent meg akart mutatni, ami az ő erdélyi életéhez tartozott, és mindenkit bemutatót, akikkel »síkon át, hegyen át« távozása után is tartotta a kapcsolatot. (...) a legnagyobb ajándékot, Erdély lelkét adta a lányoknak örök emlékeztetőül, hogy szívükbe zárják az »erdőn túli« hazát.” György Ágnes részletesen, napra szólóan rögzíti a július 16. és augusztus 3. közötti csodálatos út eseményeit. Kolozsvár, Koltaszeg, Torockó, Csombord, Nagyenyed, Marosvécs, Gyergyószentmiklós, Gyilkostó, a Kárpátok csodás erdei, Brassó jelzi e varázslatos kirándulás főbb állomásait. Vendéglátóik, kísérői közt találjuk Tamási Áront, Kós Károlyt, Reményik Sándort, Ke-

mény Jánost, Olosz Lajost, Nyíró Józsefet – Erdély kiváló szellemi, alkotó embereit. A napló szövege teltve van költői idézetekkel, amelyek emelkedetté, szinte éteri szépségűvé emelik.

A kötet ösztönzést ad, hogy Áprily verseit újra kezünkbe vegyük, olvassuk, hogy a róla írott monográfiákban újólág elmélyüljünk, megismerjük és befogadjuk azt a csodát, amely költészetében testet öltött. A könyv lapjairól – tanítványai, pályatársai, kortársai közvetítésével – az alkotó személyisége, fizikai és szellemi portréja, tanári habitusa tárul elénk, kiteljesítve a képet, amely eddig bennünk élt. Miközben egy-egy szép versét olvassuk, annak zenéje visszacseng bennünk, Ágh István költővel együtt valljuk: „az életmű a mi életünk csendjében növekszik tovább, ahogy a szeszek is megérnek”. Az olvasás élményén túl mi is érezzük a tanítvány szavai igazát: „Jékely Lajos most is közöttünk él. Őrködő, szép szürke szeme mindannyiunk életét vigyázza.” (Korbuly Judit) Nemcsak tanítványaiét, hanem költészetét szerető olvasóiét is.

(Áprily tanár úr. Tanulmányok és emlékezések Áprily Lajos nagyenyedi, kolozsvári és budapesti éveire. Az Erdélyi Református Egyházkerület és a Kálvin Kiadó közös kiadása, Kolozsvár–Budapest, 2011)

Tukacs Béla

Emlékeim az ötvenes évek agrárpolitikájáról

Édesapámat a nagy gazdasági világválság közepén, 1932-ben választották lelképásztorrá, családunk ősi fészkeben, az ország legkisebb egyházközségében. 17 falu kétharmada rokonságunkhoz tartozott, játszótársaim a rokon gyerekek voltak. A falu lakossága igen szegény sorsban földműveléssel foglalkozott. E téren szerzett közvetlen tapasztalataim egész életemen át elkísértek.

Sárospataki diákoskodásom idején megragadott a Református Kollégium szellemisége. Fejlődött a befogadó készségem, eltöltött a nép szeretete, s a népi kollégiumi mozgalom részének éreztem magamat. Érettségi után jogi egyetemre kerültem, közben munkába álltam, és nyolc évig egy nagy bankban dolgoztam.

A bankok államosítása (1947. november) után, pataki szobatársam hívására, csodálatos vezetéssel a mezőgazdaságba, a Földművelésügyi Minisztériumba kerültem az ott újnak számító pénzügyi területre. Szülőföldi tapasztalataim és pataki elkötelezettségem a mezőgazdaság területén eltöltött harmincöt éves életpályám egész idejére belső fűtőanyagként szolgáltak, a döntő pillanatokban állásfoglalásaimat, tetteimet befolyásolták, meghatározták. Egy villanásnyit kellett figyelnem a belső hangra, már tudtam a helyzet megoldását.

A minisztériumban miniszteri titkár státuszba kerültem. Két hónap múlva megszűntették a régi munkaköröket, így előadó lettem, negyven százalékkal kevesebb fi-

zetéssel, a pénzügyi osztályon. Ennek is örülhettem, mert folyt az értelmiségiek, az „osztályidegenek” elbocsátása, B-listázása. Édesapám lelkész volt, mindkét nagyapám is az, az egyik még esperes is, az apósom pedig csendőr. Mégis, valami csoda folytán, öt év alatt tizenegy tisztogatást és jelentős átszervezést életem túl, köztük egy olyat, amikor száznyolcvanról huszonháromra csökkentették a létszámot.

Feladatkörömbe az állami mezőgazdasági gépállomások elvi pénzügyeinek intézése tartozott, és ezzel kapcsolatban képviselte a Pénzügyminisztériumban. Főosztályunkon ez volt a legnehezebb, legnagyobb kockázattal járó beosztás. Ugyanis a minisztériumon belül a gépállomási főigazgatóság különleges helyet foglalt el. Ez képviselte legfelsőbb igazgatási szinten a munkásosztályt, a Magyar Kommunista Párt rajta keresztül érvényesítette a mezőgazdaság átszervezésére irányuló célkitűzéseit, az osztályharcot, a gépi munka bevezetését, az állati vonóerő leváltását. Több mint ötven fős politikai osztályt működtetett és az igazgatási részlegeken is csak a legmegbízhatóbb munkás és értelmiségi párteberek dolgozhattak. A marsallbotot mindenki a tarisznyájában hordta.

A főigazgatóságra az épületen belül is csak külön belépővel lehetett bejutni. Amikor a főosztályvezetőm (szintén igazi munkáskáder) utasítására nagy nehezen bejutottam, öt perc alatt kirúgtak, és amikor

ezt jelentettem a főnökömnek, azt mondta, hogy várjunk, nem tehetett semmit.

Pár hét múlva a Pénzügyminisztériumban találkoztunk tervtárgyaláson. Ketten voltak, ismertették az igényeiket. A főosztályvezetői rangú gépállomási főembertől megkérdezték, hogy miért kérnek a szóban forgó tételre annyit, amennyi a tervzetben szerepel. Azt válaszolta, hogy ő tisztességes munkásember, nem igényelne annyit, ha nem kellene, ő így nem hajlandó tárgyalni, ha nem adják meg, haza megy. Mondták megadják, de indokolni kell. Főosztályvezetőnk összepakolta az iratait és elment azzal, hogy jelenti Rákossinak a munkásosztály megszegényítését. A pénzügyi osztályvezetővel, aki szintén munkáskáder, központi fűtés szerelő volt, mi maradtunk, és érvelések után megállapodásra jutottunk.

A Nádor utcán hazafelé sétálás közben beszélgettünk, és kiderült, hogy az íróasztal fiókja úgy tele van elintézetlen aktákkal és levelekkel, hogy alig tudja becsukni. Mondtam, ha egyetért, én minden aktáját elintézem, aláírásra kész állapotig, és megsza- badulhat a sok papírtól. Hazaérve bevitt a főigazgatóságra, kihúzta a tele fiókot, belemarkolt, és amennyi az én aktatáskámba belefért, átadta intézésre. Ezután a fiók tartalmának átadását-átvételét folytattuk, három-négy hét alatt a hátralékos ügyeket megelégedésre rendeztük. Soha nem beszéltem az esetről senkinek, de életre szóló barátságot kötöttünk. Eszes, értelmes, párthűségben félelmetes ember volt, később okleveles könyvvizsgálói diplomát szerzett. Nem ő tehetett arról, hogy képzettség nélkül odatették, egy kis segítséggel helytállt.

A főigazgatóság befogadott. Pénz- és szervezési ügyeikbe bevontak olyannyira, hogy két év múlva a tervosztályuk osztályvezető helyettese lettem, a bérezési rendszer kidolgozására, a munkaügyek irányí-

tására. Bizalmi viszonyunk mértékére és barátom fanyar humorára jellemző módon egyszer az újonnan kinevezett főigazgatónak úgy mutatott be: „Eltárs! Ez itt a világ legnagyobb hazudója, de mindig a mi javunkra hazudik.”

Főosztályunkon hamarosan a gépállomási ügyek szakértője lettem. Ennek köszönhetően 1950 őszén a tervkészítés idején meghívót kaptam a minisztérium főosztályvezetőinek kollégiumi ülésére. Tárgysorozaton a mezőgazdaság 1951. évi terve szerepelt, amelynek része volt a gépállomások terve is.

A kollégiumi nagy asztalnál folyó tárgyalások részleteibe – ha indokoltnak látta – a miniszter bevonta a kisasztalnál ülő szakértőket. A kis asztaltól a tárgyalás menetét a szakértők figyelemmel kísérhették. Az értekezlet kezdő időpontjára, a repülőgép késése miatt, Erdei Ferenc miniszter nem érkezett meg Moszkvából, ezért az ülést Keresztes Mihály első miniszterhelyettes vezette. (Edelényi származású munkásember volt.) A pártközpontot Sándi Ottó, a tervhivatalt Kóbor György, a közellátást Hegedűs Tibor, a begyűjtést egy főosztályvezető képviselte. A tervzet készítője a növénytermelési főosztály vezetője, Kulcsár Jenő és helyettese, a kiváló képességű Soós Gábor volt.

Keresztes Mihály megnyitotta az ülést, majd ismertette az 1951. évi terv adatait. A növénytermelési rész adatainak felsorolását a pártközpontos megszakította, ismétlést kért. Keresztes megismételte. Erre a pártközpontos megkérdezte: – Mondja elvtárs, nem kapta meg az észrevételünket? Igen – válaszolta Keresztes –, de a számokat nem módosítottuk, mert ezek már így is feszítettek.

Erre kitört a vihar. Sándi, Kóbor és Hegedűs nekiesett az öreg Keresztesnek, pártfegyelem sértőnek, hozzá nem értőnek nevezték, és szinte belefojtották a szót. A

tervkészítő növénytermelésiek megpróbálták védeni a tervet és főnöküket, hivatkoztak az átszervezési folyamat nehézségeire, bemutatták, hogy az 1911. évi magas terméseredmények képezték a számításaik alapját. Semmi nem számított. A három említett személy ezekre is rátámadt: hogyan merészelnek olyat mondani, hogy a magyar föld a szocializmus építése idején, a traktorok és műtrágyázás következtében sem terem többet, mint 1911-ben! Követelték a tervszámok felemelését, mondván, hogy csak a párthatározattal megállapított tervszámok lehetnek a kollégiumi tárgyalás kiindulási pontjai.

A begyűjtési minisztérium képviselője felszólalásában önmérsékletet kért, arra hivatkozva, hogy a tervekben mutatkozó felesleg termést eladásként le kell kötni, ki kell szállítani a Szovjetunióba. Mi lesz, ha nem tudunk teljesíteni? Ő is megkapta a magáét, amiért nem az ő oldalukon áll, jobb, ha hallgat. A megszegényítették lehajtott fejjel beírták a követelt számokat, a tervtárgyalás gyászos hangulatban folytatódott.

Így lettem tanúja a később, 1952 tavaszán bekövetkezett erőszakos cselekmények és az éhínség megalapozásának. Közben megérkezett Erdei Ferenc miniszter, mentegetőzve a moszkvai repülőtéren meg-ejtett borotválkozás átható pacsulí szaga miatt. Tájékoztatták a történetekről, megmondták, hogy ez párthatározat. Változtatni se próbált. A módosított tervszámokat a kollégium jóváhagyta.

A termésátlagok és ez által a termés mennyiség túltervezésén kívül más tényezők várható hatása is előre vetítette a később kialakult mély válság lehetőségét. Az egyik fontos momentum az volt, hogy pártutasításra átvettük a szovjet gazdálkodás tervutasításos rendszerét. A tervhivatalban meghatározták, hogy a termőföldek hány százalékán kötelező búzát, kukoricát és

más egyéb növényt termelni. Előírták a gyapot, a gumipitypang, az ágas búza stb. termesztését, a természeti lehetőségeket, tulajdonságokat figyelmen kívül hagyva. A terv törvényi szintű intézkedés volt, nem teljesítése büntetőjogi következményekkel járt.

A másik tényező pedig az volt, hogy a termelőszövetkezetek a kialakult szovjet dogmák értelmében nem vásárolhattak traktort és más erőgépet, összes gépi munkájukat a gépállomásokkal kellett elvégeztetniük. A gépállomások döntöttek arról, hogy mikor, hol, mennyi és milyen munkát végeznek, mit, hogyan vetnek, gondoznak. Lényegében ők gazdálkodtak, kinevezett vezető kádereik által végrehajtották a központi utasításokat, ezzel is igazolva a termés természetbeni megosztására való jogosultságot.

A rendszer alkalmazásából szakszerűtlenségek, tévedések, érdektelenségek, jogtalanságok, kádereket is érintő büntető ügyek keletkeztek. De a legrosszabb következménye az volt, hogy mind az egyéni gazdálkodóknál, mind a szövetkezetekben csökkent a terméseredmény, mert egyre inkább érdektelenné váltak a saját szükségleten felüli, piacra szánt áruterelésben. Ez a közellátást veszélyeztető érdektelenség a szovjet tömb legtöbb országában végig megmaradt.

Mezőgazdaságunk 1951-ben az 1911. évinél lényegesen kisebb termést produkált, a kötelező beszolgáltatás mennyisége nem fedezte a Szovjetunióknak eladott mennyiséget. Az aratás után és 1952. első hónapjában megkezdődött az erőszakos begyűjtés, gazdák sokaságát börtönözték be a kötelező beszolgáltatás szabotálása jogcímen, vagy vitték kényszermunkára. A padlásokat leseperték, sem étkezésre, sem vetésre nem hagytak készletet. 1952 tavaszán éhínség alakult ki, főleg vidéken, de a kiemelten kezelt fővárosban sem

mindig lehetett a jegyre kiírt élelmiszereket megkapni, főleg minőségben nem. Ide vezetett az íróasztal-emberek felelőtlensége, vakbuzgósága, a tervutasításos rendszer erőltetése, a kötelező beszolgáltatást kísérelő erőszakoskodás.

Az országban, főleg vidéken, a kötelező beszolgáltatási rendszer következményei miatt általános gyűlölet és elkeseredés lett úrrá. Az elégedetlenségben nem volt lényeges különbség a kisszámú tsz tagság és az egyénileg gazdálkodók között. A termelőszövetkezetek a kevés termésükből nem adták át a gépállomásoknak a gépi munka díjaként járó természetbenit, a gépállomások bevétele lecsökkent, jelentős veszteséget halmoztak fel, amit a költségvetésből terven felül finanszírozni kellett. A Pénzügyminisztérium emiatt tiltakozott, folyt a bünbak-keresés és a gyorsított eljárással intézett büntető perek sora. A gépállomások vállalati rendszer szerint gazdálkodtak. Kiadásait a bevételeiből fedezték, illetve kellett volna fedezni, ha azok befolytak volna. A szovjet szakirodalomból tudtuk meg, hogy a Szovjetunióban az állami költségvetésből fedezik a gépi munka költségeit, a bevételt megtermesztő természetbenieket pedig állami bevételként – mintegy adót – a kötelező beszolgáltatás keretében szedik be.

A mezőgazdasági termelés átszervezése a szovjet rendszer egyik alapvető célkitűzése volt. Minthogy a munkásosztály vidéki élcsapatának minősülő gépállomások vesztesége kiszámíthatatlannak, tervezhetetlennek bizonyult, ezért határozat született, hogy nálunk is állami költségvetésből kell finanszírozni a költségeket, és a díjakat a kötelező beszolgáltatás keretében kell érvényesíteni. Ám a határozat végrehajtására majdnem egy évig nem került sor.

1951 nyarán hívatott a főosztályvezető engem, Csűrös Sándor könyvvizsgálót és

Simon József költségvetési szakértőt és közölte, hogy addig nem mehetünk haza, amíg a gépállomások új költségvetési, pénzgazdálkodási rendszerét ki nem dolgozzuk. Jelezte, hogy családjainkat az intézkedésről már értesítették, kezdjük meg a munkát.

Hat hétig fotelben aludtunk, de Csűrös Sándor ötlete alapján a szocialista táborban egyedüli megoldással álltunk elő. A gépállomások vállalati rendszerben gazdálkodtak továbbra is, de a veszteségüket az állami költségvetés finanszírozta a tervezett összeg erejéig. Ha jól terveztek és jól gazdálkodtak nyereségük is lehetett, a veszteség szankciókkal, személyi következményekkel járt. Az új módszer alkalmazásához új számlarendet kellett bevezetni, és nagyon gondosan kellett tervezni is. A szükséges ismeretek helyszíni biztosítására szakértő csapatokkal jártuk az országot. A rendszer bevezetése az éhínséges időszakra esett, így közvetlen tapasztalatokat szereztem a kíméletlenül folyó kötelező beszolgáltatásról, a keserves emberi sorsokról. A hathetes bentlakásos, sikeres munkáért az egyébként „osztályidegen” Csűrös Sándor és Simon László november 7-én mezőgazdasági kiváló dolgozói kitüntetést kaptak, én pedig az ügy miatt elhalasztott könyvvizsgálói vizsgám letételéig, az oklevél megszerzéséig 35-40 napos szabadságot. Mindhárman elégedettek voltunk.

A Sztálin halála után (1953. március) keletkezett új helyzetben az országos éhínség a szovjet vezetőket meggyőzte arról, hogy Rákosi és csapata az ország kormányzására alkalmatlan. A váltásra Nagy Imrét találták alkalmasnak. A személycserét elhatározták, de a cseréhez program is kellett. A mezőgazdasági program kidolgozására a minisztérium dolgozói közül huszonhat embert jelöltek ki, és ezek egyike én voltam.

A „tudósokat” – ahogy a kollégák csúfoltak bennünket – a nyugodt munkakörülmények és a befolyásolástól mentesítés érdekében a Szabadság-hegyi Olimpia Szállóba költöztették, és azt mondták, hogy bármi újat javasolhatunk, megvizsgálják a teljesítés lehetőségét. Veszélyes helyzet volt, mert a bal- vagy jobboldali elhajlásokért az előző években emberek az életükkel fizettek. Az éhínség „felelős”-einek keresése sem fejeződött még be. Egy javaslatból kivilágoló ilyen elhajlás nagy kockázattal járt, s a harmadik gyermekünk útban volt.

Gépállomási vonatkozásban nehéz volt újat alkotni, mert a szocializmus építésére egyedül üdvözlő szovjet módszereket a magyar nyelven megjelent szovjet brosrák tartalmazták, ráadásul megérkezett a főigazgatóságra egy mezőgazdasági és egy műszaki végzettségű szovjet tanácsadó, akiknek feladata a kijelölt úton haladás biztosítása volt.

Nem tudtam mit merészelhetek. A mezőgazdaság szocialista átszervezésére irányuló politikai gazdaságtani alaptétel az volt, hogy a gépeket két műszakban kell üzemeltetni a gépkihhasználás magas színvonalának, a teljesítmény növelésének érdekében. Ez a Szovjetunióban indokolt volt, mert a szinte végtelen földterülethez nem volt elég gépük. Ott a gépkihhasználást kommisszárok ellenőrizték. Nálunk viszont kezdetén járt a tsz-szervezés, kevés volt a föld, sok a ló, és a traktoroknak nem volt elég munkaterülete. Másrészt az előbbieken már említett terület, a mezőgazdasági termékekben, természetben térítendő gépi munkadíj ügyének rendezése mutatkozott nagyon indokoltnak.

Rágódtam, mi legyen, s már egy hét is elmúlt egyetlen javaslat nélkül. Gondokba merültem ültem a szobámban az asztalomnál, amikor belép Soós Gábor, aki pár hónappal korábban főigazgató-helyettes lett a főigazgatóságon. Rám kiáltott. – Na!

Tiszteletes úr, találj már ki valamit, azért vagy itt! – ljedtséget láthatott a szememben, mert így folytatta: – Ne félj már, én is majdnem pap lettem, apám azt akarta. – Az Orosházáról származó, harmonikus személyiségű, csodálatos memóriájú, nálam két évvel fiatalabb, mezőgazdasági egyetemi végzettségű Soós kedélyes felszólítására feloldódtam, és elmondtam neki gondolataimat az előbb említett két szakterületről. Figyelmesen meghallgattam, és azt mondta; mindkét téma fontos, javasolj valami ügyeset, én támogatlak! Felbátorodva a biztatáson, megkerestem a szovjet mezőgazdasági tanácsadót és neki is elmondtam a problémáimat. A tolmácsolás alatt nagyon figyeltem, és megállapítottam, hogy a tanácsadó érti, amit mondok, de ő se tudja a megoldást. Éreztem segítené, ha megtalálnám.

Újra végiggondoltam a kétműszakos üzemeltetést, és azt javasoltam, hogy a főszezonokban, amikor a munkák elvégzése nagyon sürgős, szervezzük meg a gépek kétműszakos üzemeltetését a tsz-ek kérésére úgy, hogy a tsz adja a második műszak üzemeltetéséhez a gépkezelőt, a kölcsön munkaerő bérét fizesse ki a gépállomás, és a munka befejezése után menjen vissza a tsz-be. Az ilyen szezonmunkát évi 80-100 munkanapra becsültem, ami a termék gépi munka költségében évi 100-120 napi bér és egyéb költség megtakarítást jelent. A javaslatot osztatlan egyetértésben elfogadták.

A gépi munkadíjak kiegyenlítésére vonatkozó javaslatommal több változat után csak a kormányprogram elkészítésének végső határideje előtt pár nappal készültem el. Sok komplikált kísérlet után a legegyszerűbb megoldásnál kötöttem ki. A gépállomás a termelősövetkezet – megrendelő – által igényelt munkát köteles időben, jó minőségben elvégezni. A végzett

munkát a tsz ellenőrzi, és ha rendben találja, igazolja a teljesítést. A gépállomás az igazolás birtokában a munkanemenként előre meghatározott gépi munkadíját a tsz számlájáról inkasszóval beszedi. Így a tsz a munkavégzés idejére tud fedezetről, saját forrásból vagy hitelből gondoskodni. A gépállomás költségeit nem kell állami költségvetésből fizetni, és a természetbeniek beszédésével kapcsolatos huzavonák végéig fedezni. A természetbeniek a közellátás rendelkezésre állnak, mert a begyűjtési szervek a szövetkezetet úgymint elszámoltatják.

Csak tíz-tizenkét javaslat született a programhoz, az idő sürgetett, mindenki változást, újat akart, ez a javaslat is átment, a szovjet tanácsadó pislogott, de nem emelt kifogást, elfogadták. Nagy Imre miniszterelnöki programjába a két javaslat bekerült, és végleges gazdasági gyakorlattá vált.

A kötelező beszolgáltatás ügyével azonban továbbra is szembesültem és gyötrődtem.

1956-ban a százhuszról huszonhárom főre csökkentett létszámú gépállomási főigazgatóság tervosztályán munkaügyekkel foglalkozó osztályvezető-helyettesként dolgoztam. Október 23-án este a kis fizetésű kollégák bérének rendezéséért vitakoztam egy főosztályvezetővel, aki azonos arányban akarta növelni mindannyiunk fizetését, amit én méltánytalannak tartottam. (Nekem osztályvezetői fizetésem volt.) A munkaidő utánig húzódozó szóváltás alatt a Kossuth tér, a minisztérium épülete előtt, megtelt tüntetőkkel. Az egyre erősödő tömegmorajlásra a miniszterhelyettes a tárgyalást berekesztette, a résztvevők gyorsan távoztak, én szedegettem a sok előkészített kimutatást, jegyzetet, majd a pénzügyi előadó által talált pokrócokba beburkolózva az erkélyről végignéztük a forradalom kitörését. Csodálatosan szép, emelkedett hangulatú esemény volt.

Gyönyörködtem, – de be kell vallanom – félttem is. A Szovjetunió világhatalom, nálunk állomásozó nagy hadsereggel, és mi pusztá kézzel a falnak megyünk. Mi lesz, ha jön az ÁVO halomra lövi a sok fiatal! Este kilenc körül hallottuk, hogy az államvédelmiek a rádiónál már lőnek a tömegre, mire a Kossuth tériek elindultak a rádió felé, mi pedig haza. A Bajcsy-Zsilinszky útnál ámulva láttam, hogy a Váci út környéki gyárak munkássága teherautókon siet a rádió felé.

Másnap reggel bekapcsoltam a londoni adót, és döbbenet hallottam, hogy nem a forradalom dicsőségét zengi, hanem a kommunisták elleni esetleges atrocitások miatt aggodalmaskodik. Mondom a nejemnek: – Ezek minket cserbenhagynak, ezt a forradalmat véresen leverik! – Aggodalmaim halvány reményre változtak, amikor csütörtökön végignéztem a szovjet páncélosok katonáinak barátkozását az ünneplő tömeggel, az ágyúcsőbe tűzött magyar zászlót a parlament bejárata mellett, és iszonyodva kétségbe estem az ÁVO Kossuth téri vérengzése miatt. A történetek után Európa bármely országában bekövetkeztek volna azok a túlkapások, amelyek miatt a londoni rádió aggodalmaskodott, de csoda történt. A magyar nép nem bosszúálló alkatú. Kilenegések nélkül teltek a napok. A fegyveres csoportok a vérengzéstől tartottak, állásaikat keményen tartották, a hozzánk érkező küldöttségek pedig állhatatosan követelték a beszolgáltatás eltörlését.

Vasárnap, 28-án Nagy Imre miniszterelnök bejelentette a forradalom győzelmét, a szovjet csapatok kivonulását.

Hétfőn, 29-én reggel, a minisztérium forradalmi bizottságának ülésére igyekeztem, mert távollétemben a főigazgatóság dolgozói beválasztottak. Útközben találkoztam Soós Gáborral (akkor már miniszterhelyettes volt), aki ugyanoda tartott. Mondom

neki: – Gábor, az országban mindenütt követelik a begyűjtés eltörlését. Miért nem teljesítjük? – Hát fogalmazd meg, én aláírom – válaszolta.

A bizottság helyett a szobámba mentem, egy negyedíves levélpapírra megírtam a kötelező beszolgáltatási rendszer azonnali megszüntetésére vonatkozó rendelet tervezetét, belefoglalva, hogy az vonatkozik az elmaradt kötelezettségek teljesítésére is. Megkerestem Soóst, ő aláírta, lepecsételtük, és átvittem a parlament épületébe. Az ilyen jelentős szervezeti változtatások jogköre a Népgazdasági Főtanácshoz tartozott. A titkárságon Kovács Gyula titkárt találtam. Kérésünket elmondtam, az aktát átadtam. Elolvasta, elégedetten rátekinített. Intézd tovább, mondta. A kiadmányt a gépírók elkészítették, és azt átküldtem a parlamentbe, a megyéket telefonon értesítettük. A történelmi esemény mintegy két és fél - három óra alatt lebonyolódott.

A rendelkezést a rádió délután bemondta. Másnap, 30-án, Tildy Zoltán a rádióban közvetített beszédében a forradalom országra szóló sikerének minősítette a beszolgáltatás megszüntetését. A vidékiek vágya, követelése teljesült ezzel, s megszűnt a tárgyhoz kapcsolódó forradalmi hangulat is. A forradalom eltörlése után, félve a megtorlástól, a vonatkozó ügyiratot hazavittem, elrejtettem a szenes pincében, a falból kimozdítható téglá alatt bizonyára most is ott porladozik.

A beszolgáltatás közhangulati és gazdasági káros következményeit a mezőgazdasági szakterülettel foglalkozó párt és kormányzati vezetők tudták, ismerték és mivel akkortájt a konszolidációs érdek az ideológiai korlátoknál nagyobb súllyal esett a latba, a kötelező beszolgáltatás

megszüntetését a forradalmi munkás-paraszt kormány 1956. november közepén a parasztság bizalmának elnyerése érdekében – mintha az még érvényben lett volna – újra kinyilvánította. Akkoriban nem lehetett tudni, hogy ez végleges politikai döntés vagy csak taktikai lépés. Hiszen a kormány ígérte meg azt is, hogy az „ellenforradalmi” események résztvevőinek nem lesz bántódása, azután pedig megtelt a 301-es parcella. A forradalmi vívmány méltatása esetleg a visszaállítást ösztönözhetne volna, nem beszélve az életveszélyről. Helyesebbnek tartottam ezért a történelekről hallgatni.

Hazánk, népünk 1956 utáni életkörülményeinek alakulására történelmi jelentőségű hatást gyakorolt, hogy a mezőgazdaság ügyeit irányító vezetőknek (Fehér Lajos, Romány Pál, Dimény Imre s a volt pataki diák Csizmadia Ernő) a szovjet alapdogma ellenére volt bátorságuk a konszolidáció első tényezőjévé tenni a kötelező beszolgáltatási rendszer megszüntetését. Ez a következő években segítette a mezőgazdasági termelés újraindulását, és csökkentette az erőszakos szövetkezetesítés megpróbáltatásait. Ennek befejezése után a béklyóitól megszabadult agráriumban kialakulhatott a közösségi érdekelttség, amely aztán a termelést a világ élvonalába emelte. A kialakult, megerősödött üzemek lényegében önállóan piacgazdasági rendszerben gazdálkodtak, a belföldi piacot minőségileg, bőven ellátták, a szükségleteken felüli részt pedig exportra adták. A beszolgáltatási rendszer valamilyen formáját megtartó szovjet tömb többi orszagai pedig – jó adottságaik ellenére – végig élelmiszer válsággal küszködtek. Mi pedig jóllakott, vidám „barakká” válhattunk.

(Szerkesztőségünk e közleménnyel búcsúzik a közelmúltban elhunyt Tukacs Bélától, lapunk rendszeres szerzőjétől.)

Számunk szerzői

Bakonyi Péter 1949-ben született Debrecenben. Író, újságíró, dramaturg.

Balassa M. Iván 1943-ban született Debrecenben. Etnográfus, a néprajztudomány kandidátusa, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum c. igazgatója (Szentendre).

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Honvéd Együttes ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk főszerkesztője.

Dobrik István 1948-ban született Szikszón. Művészettörténész, a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum ny. igazgatója, lapunk tanácsadó testületének tagja.

Farkas Arnold Levente 1979-ben született Nagyváradon. Költő.

Farkas Gábor 1977-ben született Miskolcon. Költő, irodalom-kritikus, tanár.

Fenyvesi Orsolya 1986-ban született Szekszárdon. Költő, művészettörténész.

Karasszon Dénes 1925-ben született Budapesten. Az állatorvostudomány doktora, a Magyar Orvostörténelmi Társaság tb. elnöke, c. egyetemi tanár.

Koncz Gábor PhD 1950-ben született Sátoraljaújhelyben. Közgazdász, kultúra-kutató, egyetemi magántanár, főiskolai tanár, a Magyar Comenius Társaság alelnöke, lapunk tanácsadó testületének elnöke.

Kóháti Zsolt 1942-ben született Budapesten. Filmtörténész, kritikus, a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet ny. munkatársa.

Máriás József 1940-ben született Felsőbányán (Románia). Ny. újságíró, a romániai *Szatmári Hírlap* volt főszerkesztője.

P. Vas János 1953-ban született Budapesten. Etnográfus, a Magyar Táncművészeti Főiskola oktatója.

Szénási Miklós 1967-ben született Debrecenben. Író, költő, újságíró.

Tóth Kinga 1983-ban született Sárváron. Költő, illusztrátor, tanár, a Tóth Kína Hegyfaló formáció frontembere.

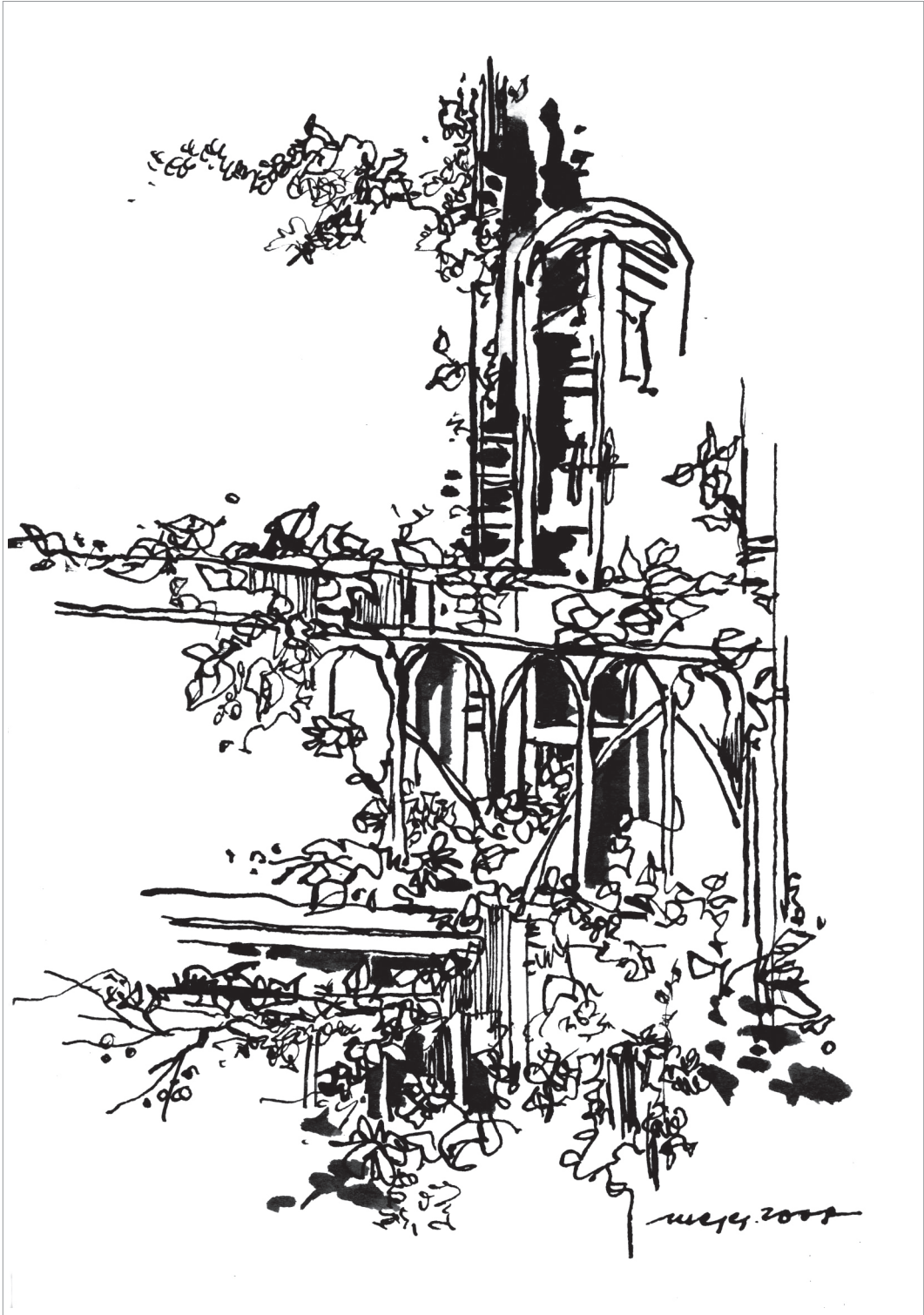
Tóth Laura 1990-ben született Miskolcon. Egyetemi hallgató, író, a Debreceni Egyetem Irodalmi Kör tagja és szerkesztője.

Tukacs Béla (1920, Bere – 2012, Budapest). Jogász, agrármérnök, okl. könyvvizsgáló, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány kuratóriumának tb. elnöke.

Viga Gyula 1952-ben született Mátészalkán. Etnográfus, az MTA doktora, a miskolci Herman Ottó Múzeum tudományos titkára, a Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézetének egyetemi tanára.

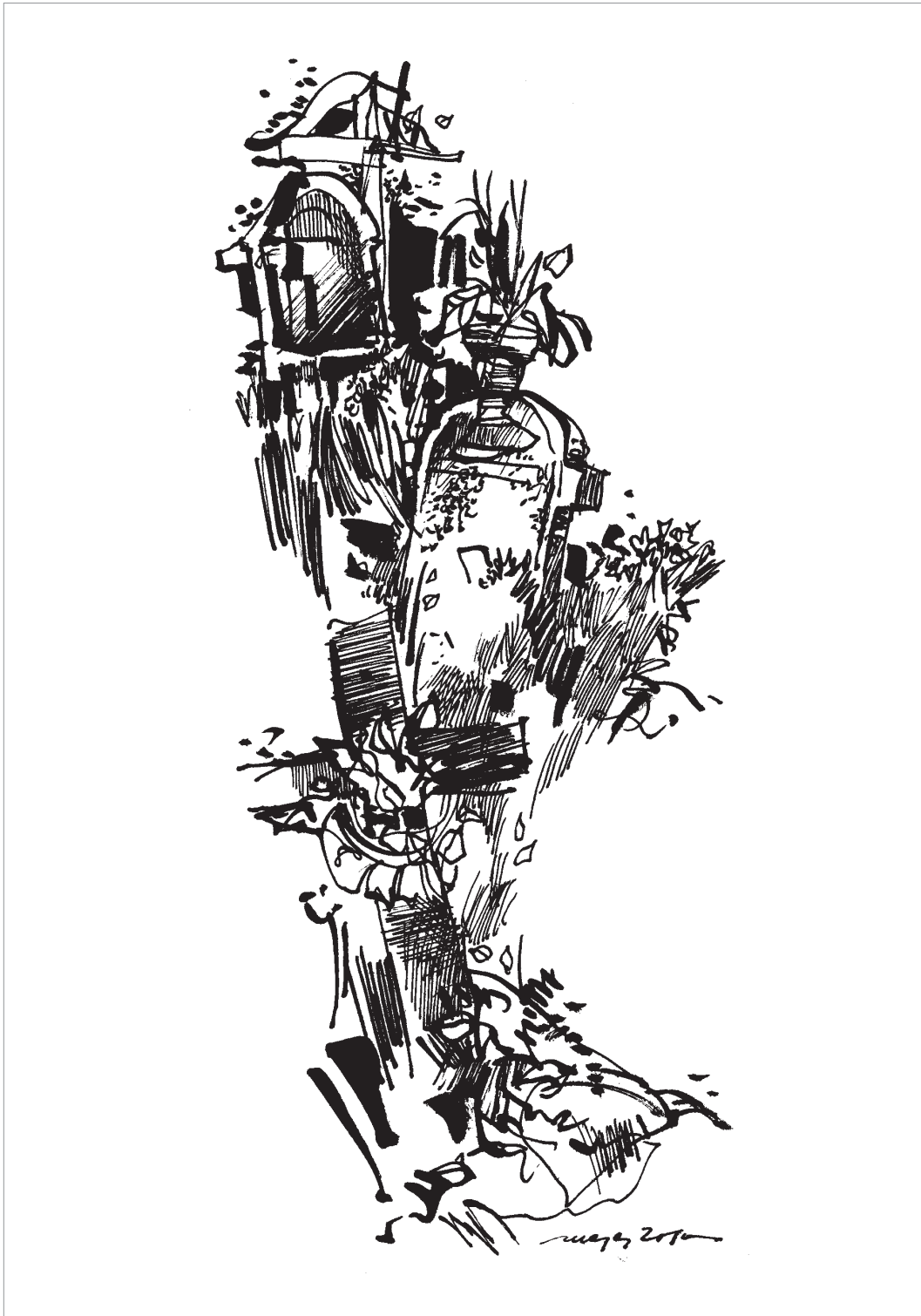

PEGAZUS • 2010

PERGOLA • 2009

PÉTERI TEMETŐ • 2009

REMÉNYTELENÜL • 2007

REMÉNY • 2007

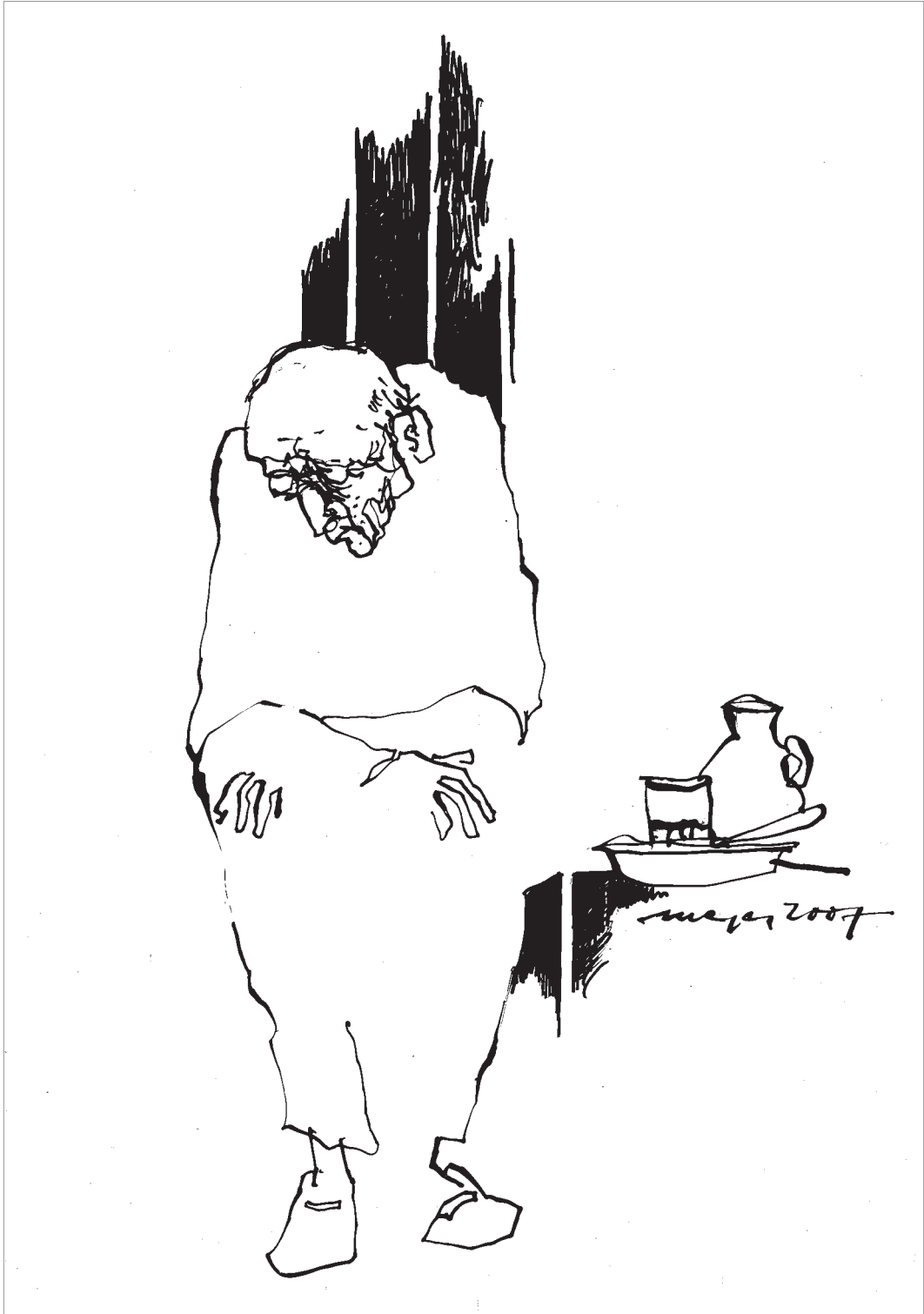
SORSI • 2007

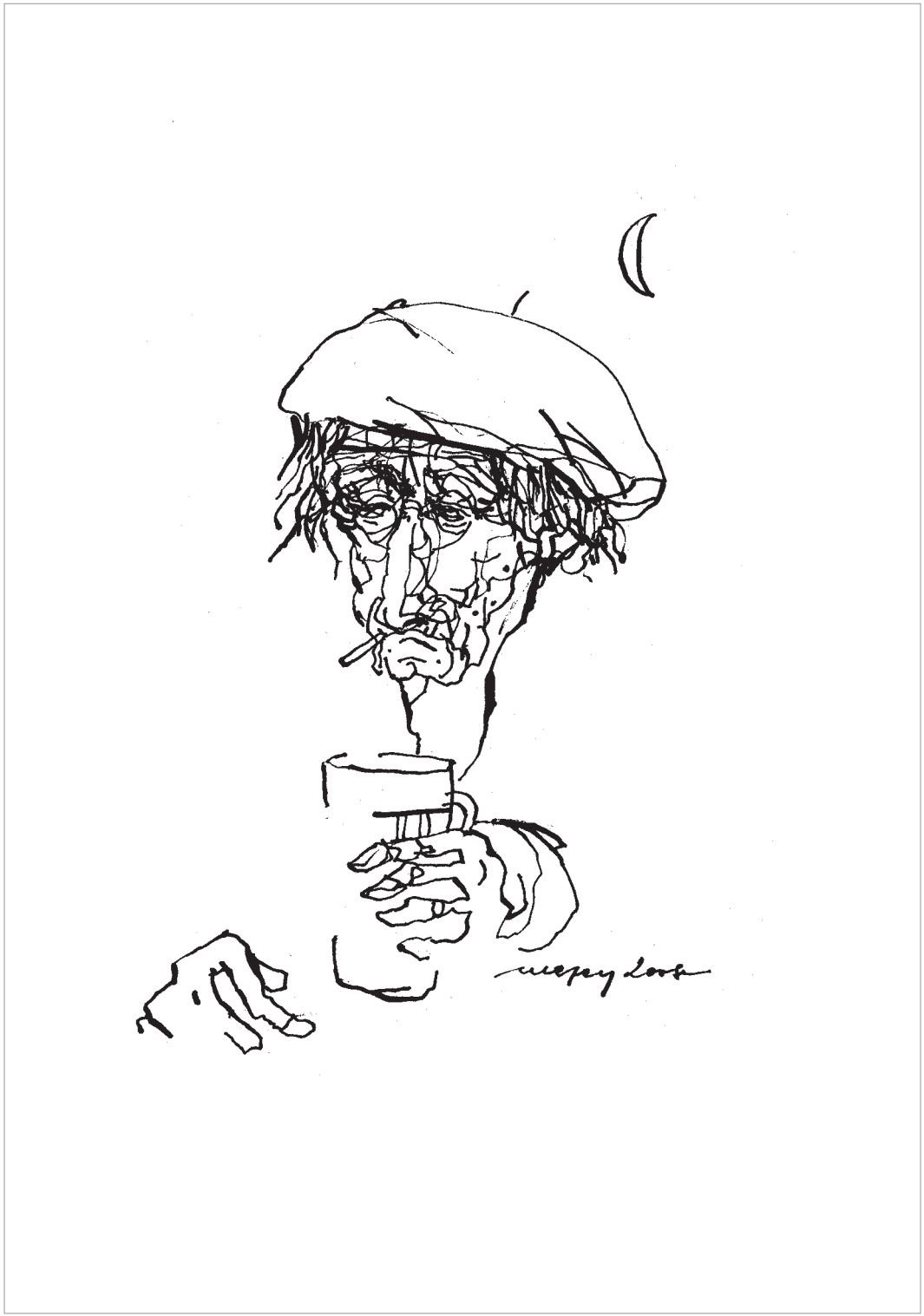
SORS II • 2007

SORS V • 2007

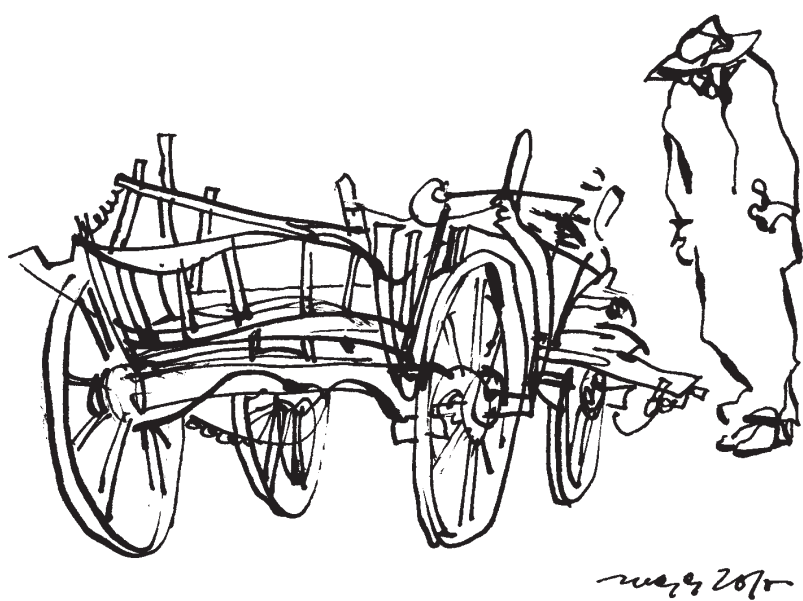

SORS VIII • 2007

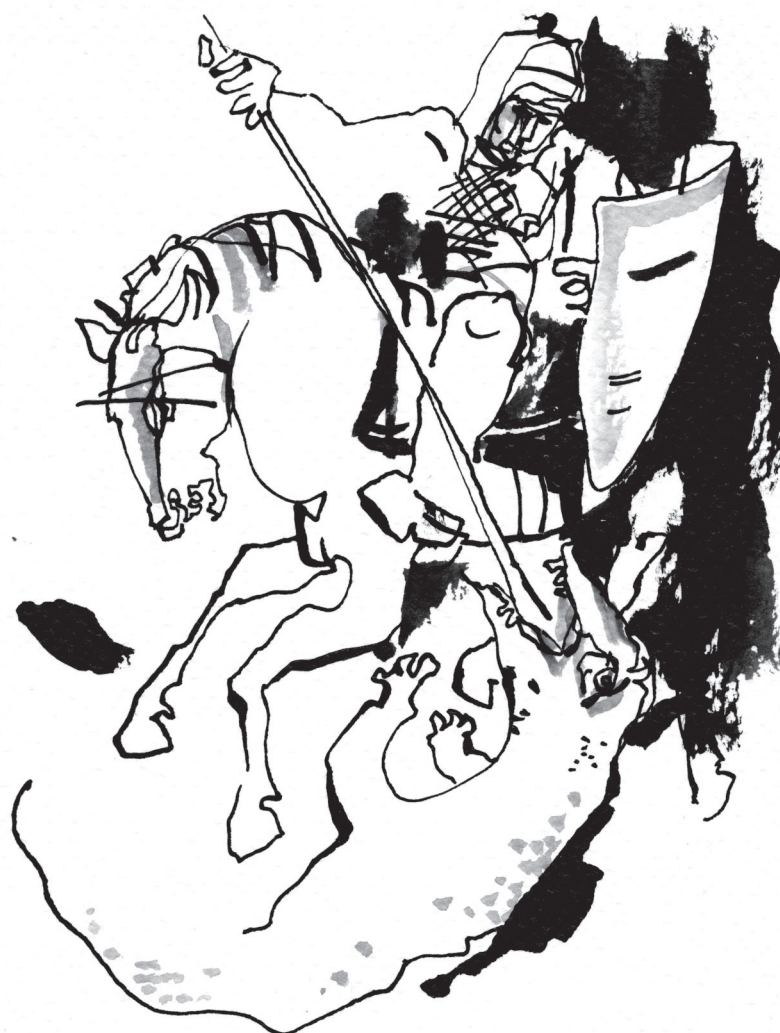
SZEMERE MIKLÓS ILLUSZTRÁCIÓ • 2007

SZÁRAZ GALLY • 2007

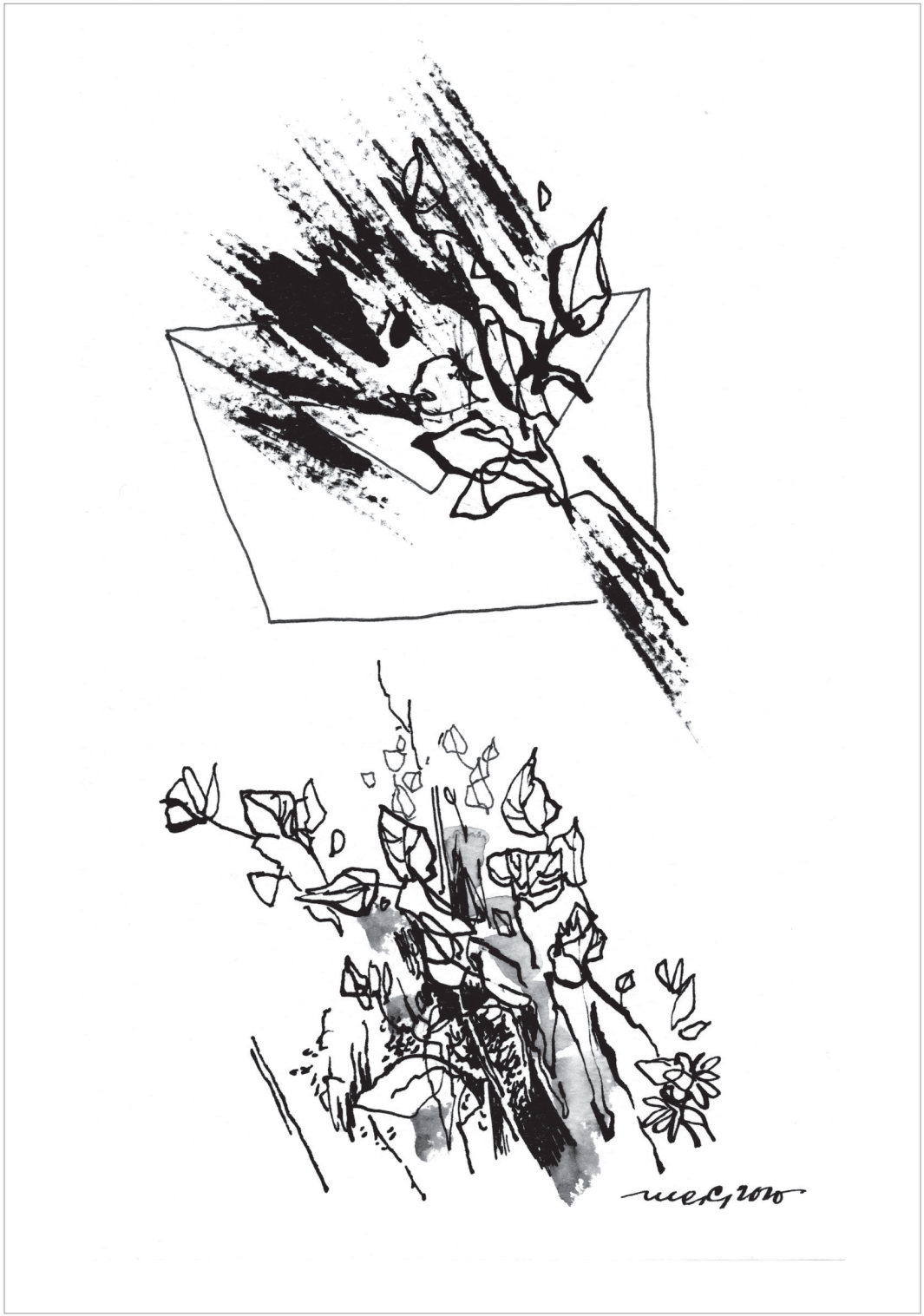

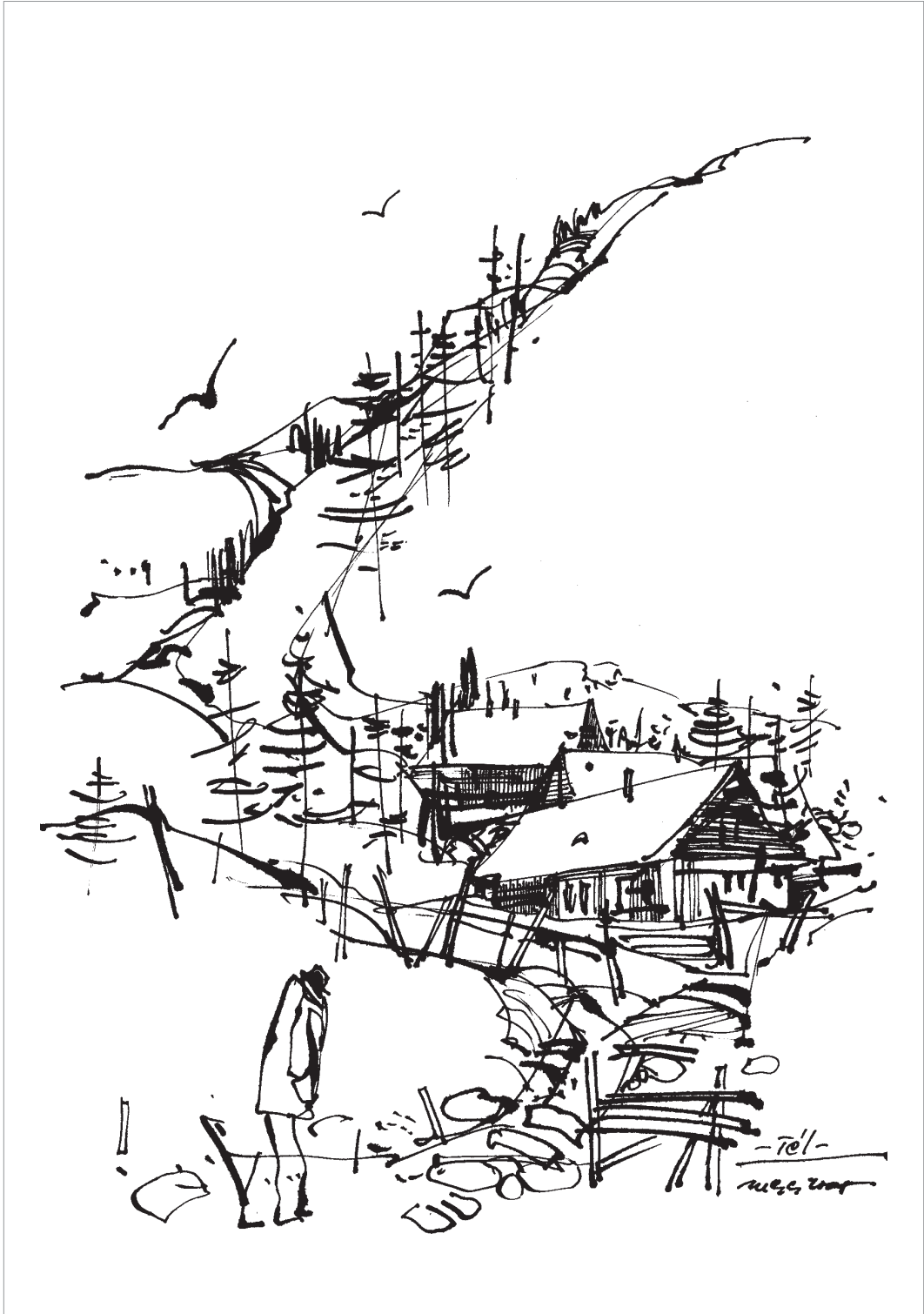
SÁRKÁNYÖLŐ • 2010

SÉTA A PINCÉHEZ • 2010

TÉL • 2010

CORPUS • 2010

VALAKI ELEMENT • 2010

VENDÉG • 2010

VEREKEDŐK • 2007

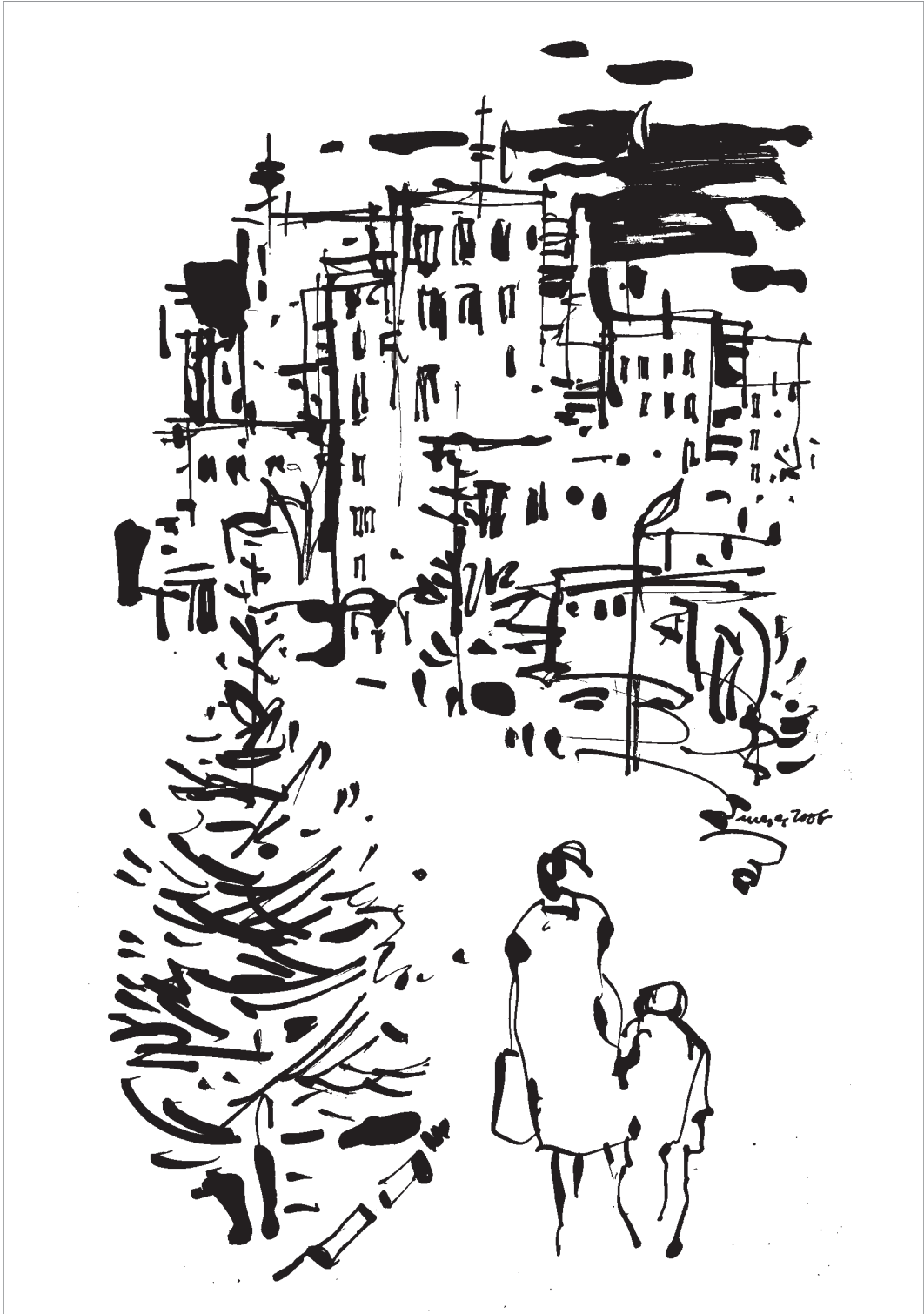
VIDÁM ÉLET • 2007

VOLOGDA • 2007

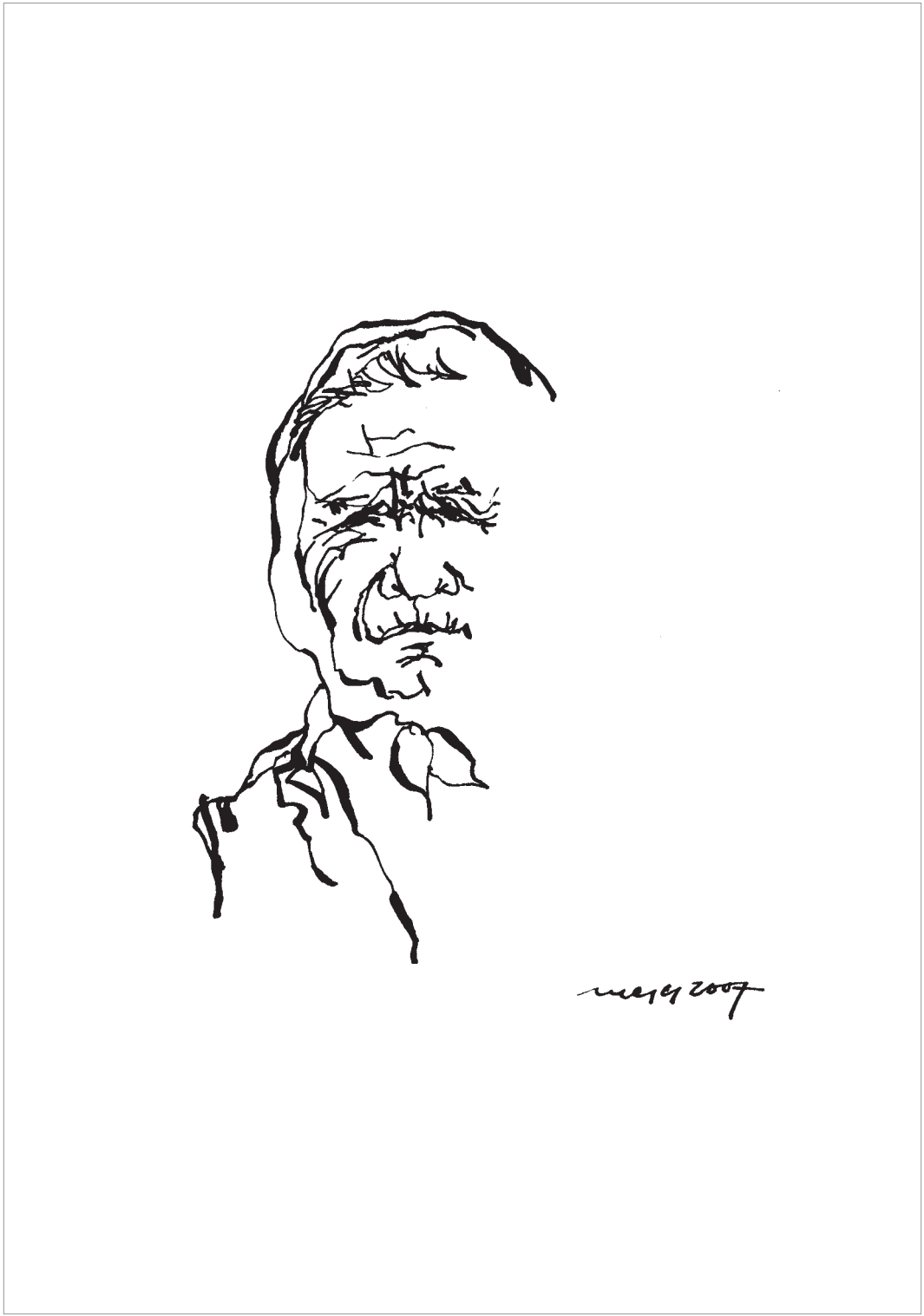
VÁRAKOZÓK • 2006

VÁROS • 2006

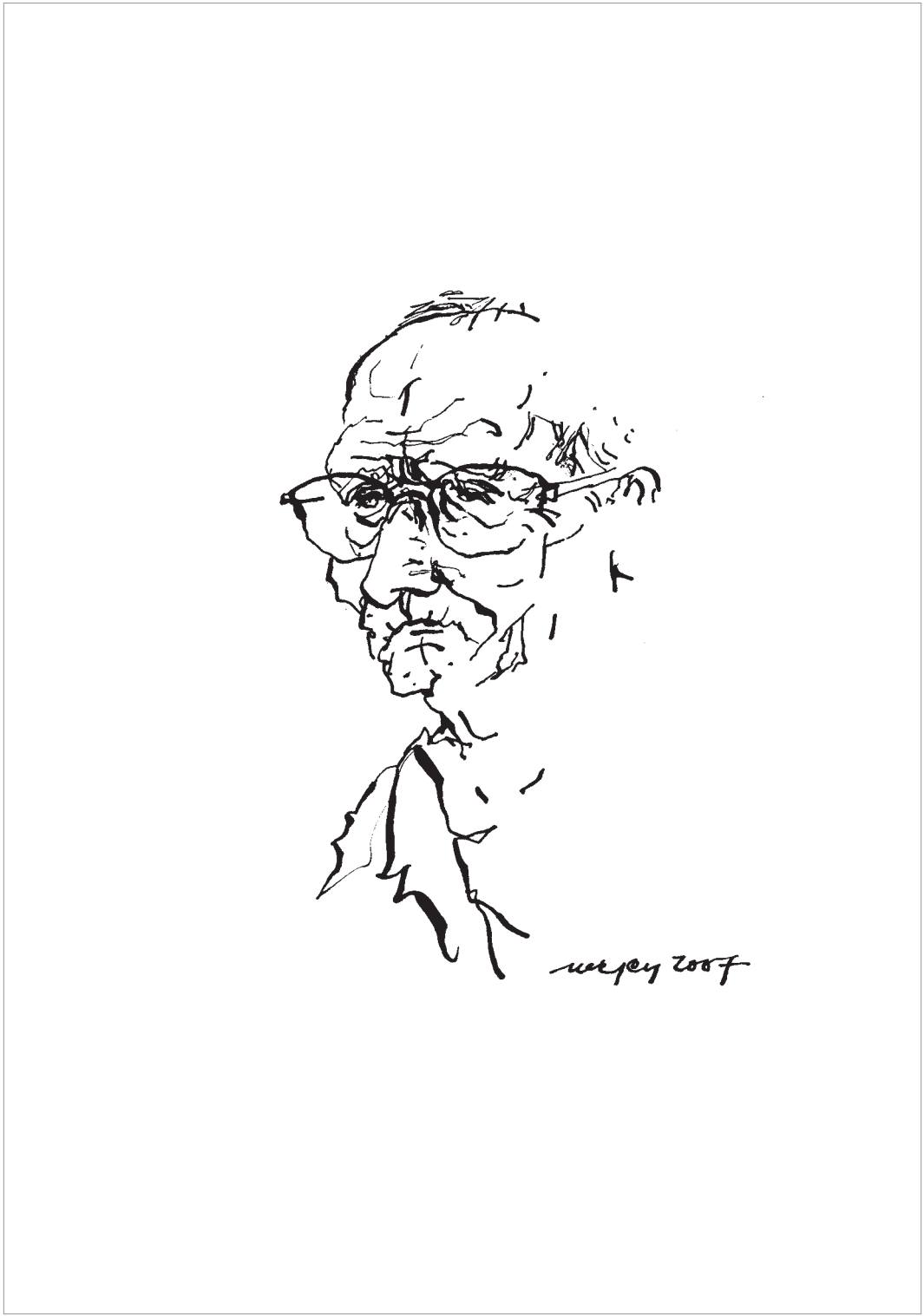
VÁZLAT (PIAC) I • 2007

VÁZLAT (PIAC) II • 2007

VÁZLAT (PIAC) III • 2007

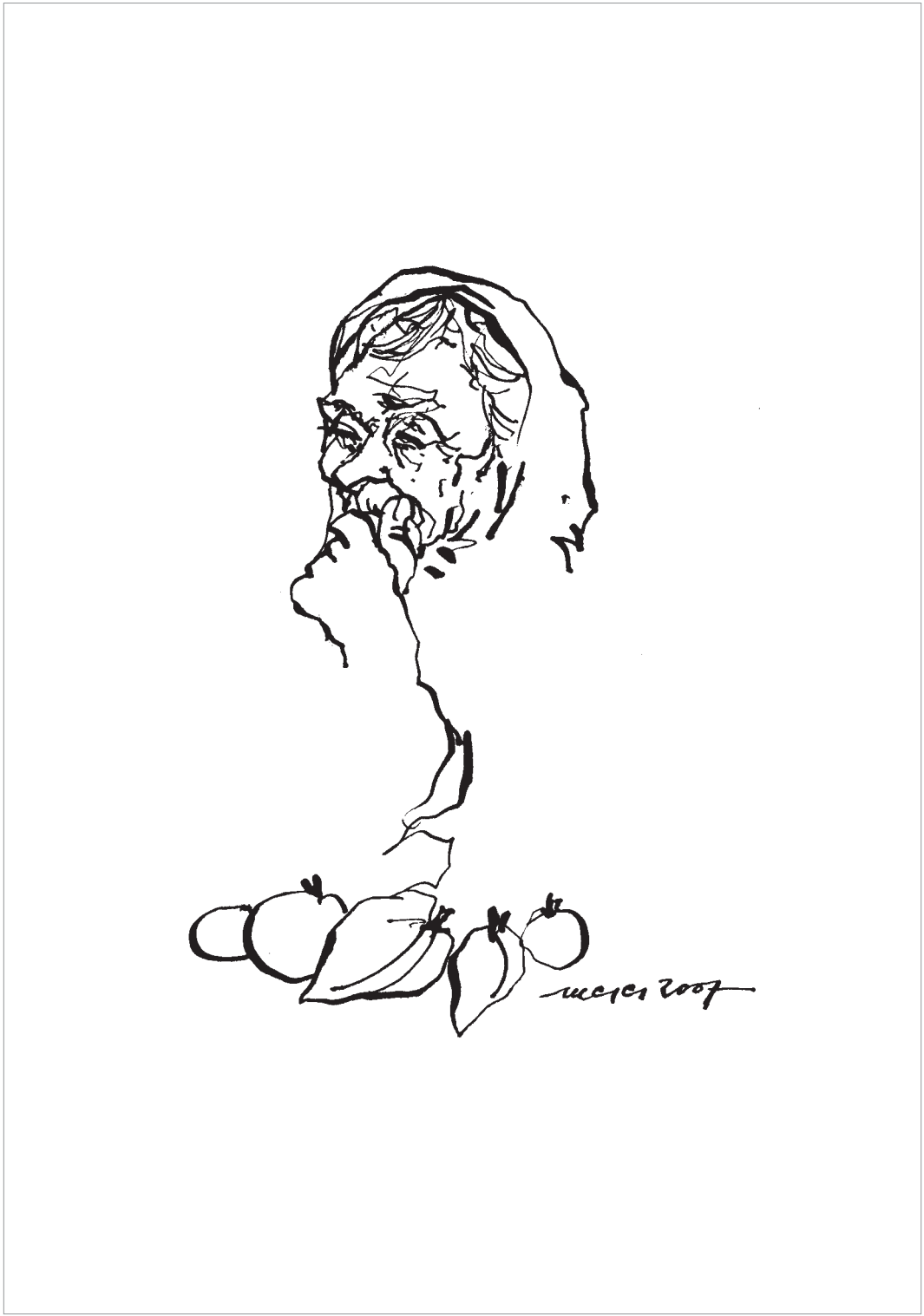

VÁZLAT (PIAC) IV • 2007

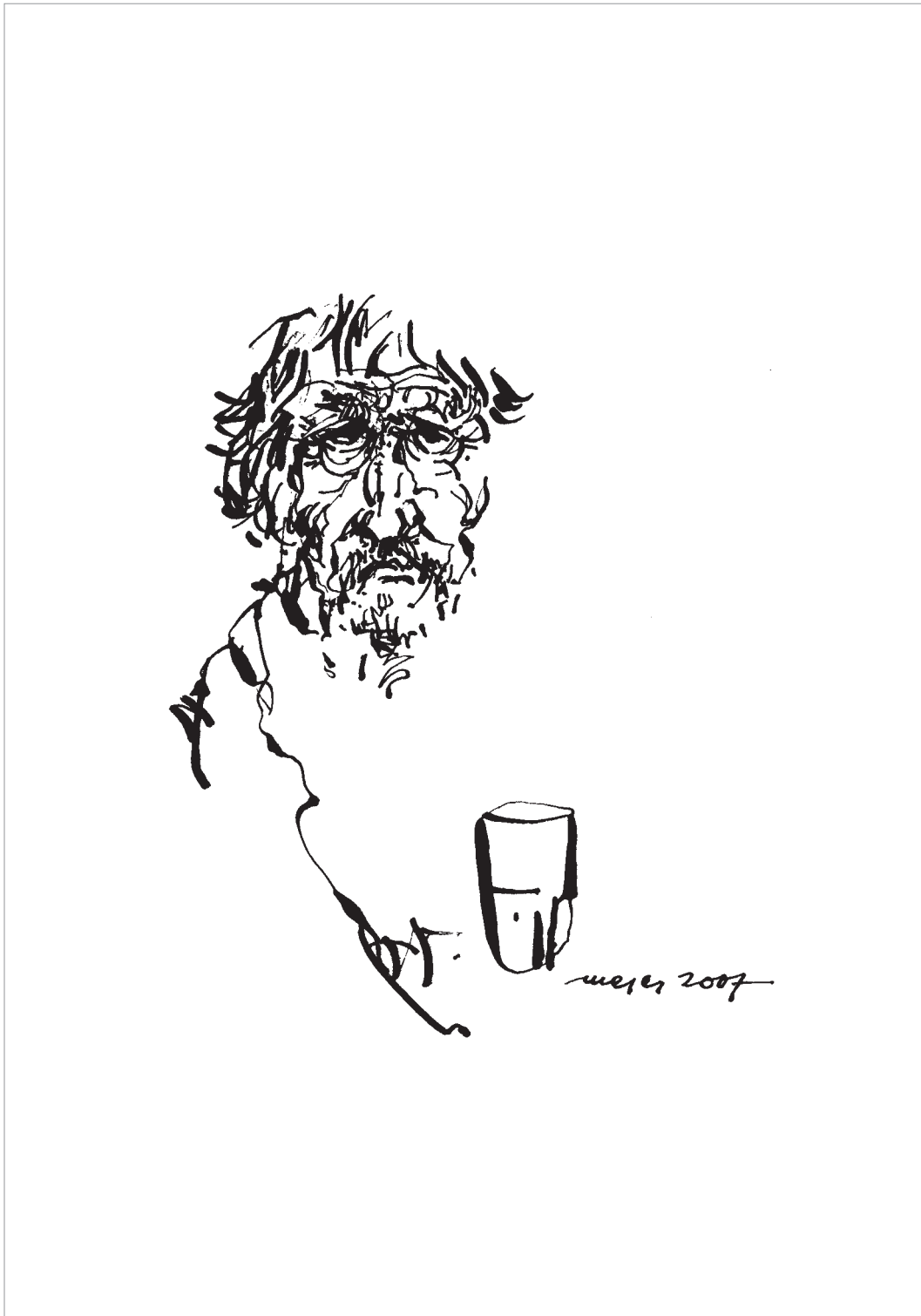

Mayer 2007

VÁZLAT (PIAC) V • 2007

VÁZLAT (PIAC) VI • 2007

VÁZLAT (PIAC) VII • 2007

VÁZLAT (PIAC) VIII • 2007

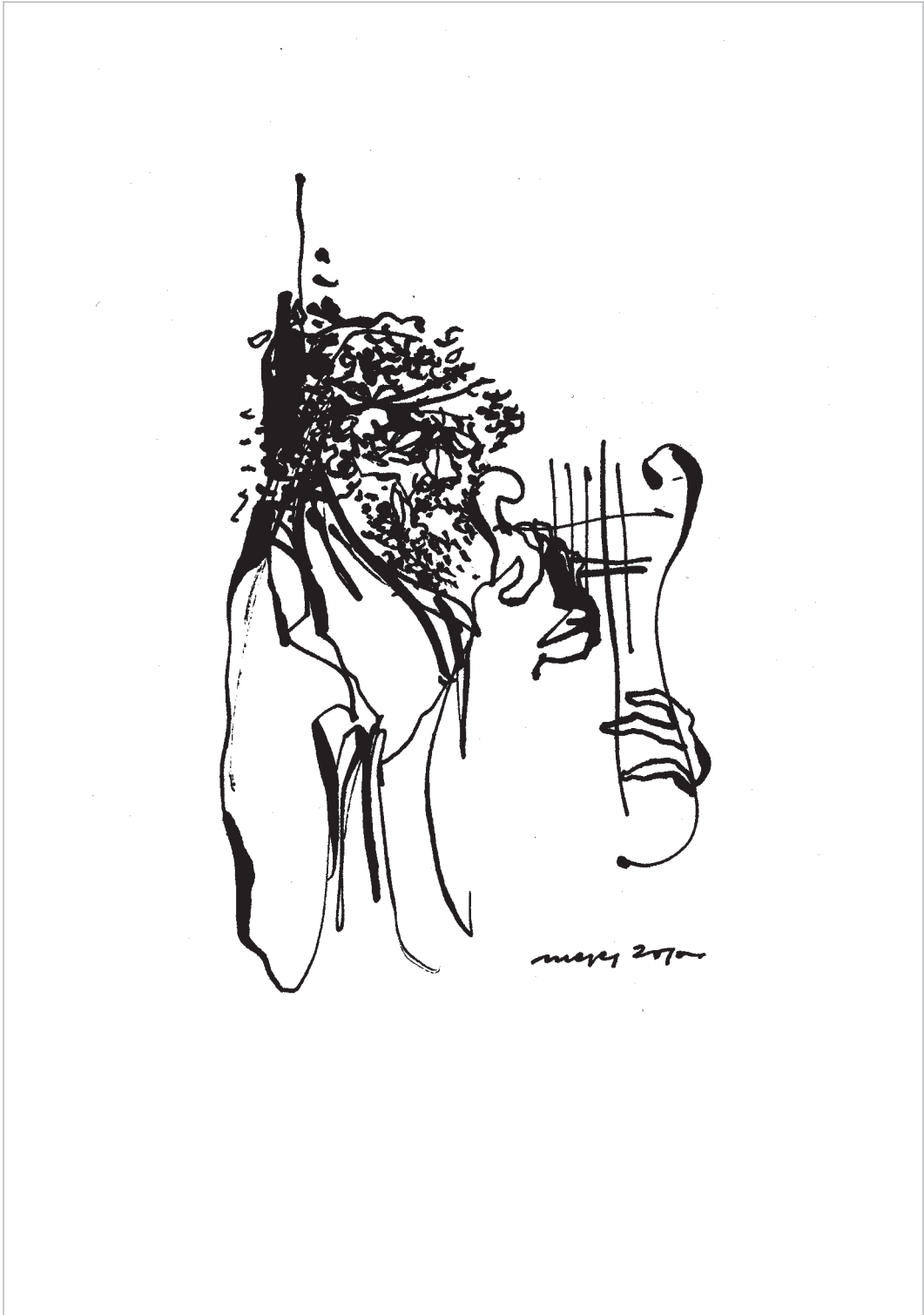
ZENE I • 2010

ZENE II • 2010

ZENE III • 2010

ZENE IV • 2010

ZSUZSI • 2009

